https://doi.org/10.15388/vu.thesis.996
https://orcid.org/0009-0006-6338-4832

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Aleksandra Strelcova

Tapatybės kaitos modeliai XXI a. pr. paaugliams skirtoje lietuvių prozoje

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filologija (H 004)

VILNIUS 2026

Disertacija rengta 2015–2025 metais Vilniaus universiteto Filologijos fakultete.

Mokslinė vadovė – doc. dr. Audinga Pelurytė-Tikuišienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Gynimo taryba: Pirmininkė – doc. dr. Eglė Keturakienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Nariai:
doc. dr. Žydronė Kolevinskienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),
dr. Geda Montvilaitė (Prahos Karolio universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),
doc. dr. Ieva Steponavičiūtė-Aleksiejūnienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),
doc. dr. Indrė Žakevičienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2026 m. lapkričio 6 d. 10 val. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto 92 auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 5, Vilnius, Lietuva. Tel. +370 5 268 72 16; el. paštas flf@flf.vu.lt.

https://doi.org/10.15388/vu.thesis.996
https://orcid.org/0009-0006-6338-4832

VILNIUS UNIVERSITY
INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Aleksandra Strelcova

Models of Identity Change in Lithuanian Young Adult Prose of the Early Twenty-First Century

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2026

The dissertation was prepared between 2015 and 2025 at the Faculty of Philology of Vilnius University.

Academic supervisor – Assoc. Prof. Dr. Audinga Pelurytė-Tikuišienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Defense board: Chairperson: Assoc. Prof. Dr. Eglė Keturakienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Žydronė Kolevinskienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – H 004),
Dr. Geda Montvilaitė (Charles University, Humanities, Philology – H 004),
Assoc. Prof. Dr. Ieva Steponavičiūtė-Aleksiejūnienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004),
Assoc. Prof. Dr. Indrė Žakevičienė (Vytautas Magnus University, Humanities, Philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public hearing of the Defense Board on 6 November 2026 at 10:00 in Room 92 of the Faculty of Philology, Vilnius University. Address: Universiteto St. 5, Vilnius, Lithuania. Phone +370 5 268 72 16; email flf@flf.vu.lt.

TURINYS

ĮVADAS 7

1. LITERATŪRA PAAUGLIAMS: TYRIMŲ KRYPTYS, SAMPRATA IR KONVENCIJOS 31

1.1. Literatūros paaugliams tyrimų kontekstas 31

1.2. Paauglystės ir literatūros paaugliams samprata 39

1.3. Vyresniesiems paaugliams skirta literatūra: tapsmo klausimai 48

2. VYRESNIESIEMS PAAUGLIAMS SKIRTOS LIETUVIŲ LITERATŪROS LAUKO ANALIZĖ (2000–2025 M.) 56

2.1. Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirta literatūra: leidybos tendencijos 58

2.2. Institucinės ir kultūrinės literatūros lauko raidos įtakos, kitos formavimo(si) paskatos 69

2.3. Paauglio tapatybės kaitos reprezentacija 2000–2025 m. išleistoje lietuvių autorių prozoje vyresniesiems paaugliams 75

3. TAPATYBĖS KAITOS MODELIŲ TEORINIS PAGRINDIMAS: HEROJAUS KELIONĖS NARATYVAS, GALIOS VEIKIMAS IR VEIKĖJŲ SANTYKIO SU GALIA FORMOS 82

3.1. Herojaus kelionė – Tapatybės kaitos modelių pagrindas ir suaugusiųjų norminančios galios raiškos laukas 84

3.2. Suaugusiųjų galios raiška vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje ir Tapatybės kaitos modeliuose 97

3.3. Veikėjo paauglio laikysena norminančios galios atžvilgiu: pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis 105

3.3.1. Pasipriešinimas 107

3.3.2. Prisitaikymas 110

3.3.3. Atskirtis (marginalizacija) 113

4. PAAUGLIO TAPSMO SUAUGUSIUOJU MODELIAVIMAS: NORMINIS IR DEVIACINIS TAPATYBĖS KAITOS MODELIAI 117

4.1. Norminis tapatybės kaitos modelis 118

4.1.1. Atsiskyrimas nuo vaiko tapatybės, išbandymai ir norminamas tapsmas Norminiame tapatybės kaitos modelyje 123

4.2. Deviacinis tapatybės kaitos modelis 124
4.2.1. Veikėjo tapsmas iki disciplinos ir bausmės slenksčio 127
4.2.2. Disciplinos ir bausmės slenkstis 132
4.3. Sugrįžimo, įvertinimo ir integracijos etapas 135
IŠVADOS 144
LITERATŪROS SĄRAŠAS 155
Šaltiniai 155
Literatūra 155
PRIEDAI 163
1 priedas. 2000–2025 m. Lietuvoje išleistos vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros bibliografija 163
2 priedas. „Metų knygos“ rinkimuose paauglių knygos kategorijoje laimėjusios vyresniesiems paaugliams skirtos knygos 169
3 priedas. IBBY Lietuva premijomis įvertinti lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirti kūriniai 170
4 priedas. „Knyga + kinas“ kinematografiškiausios vyresniesiems paaugliams skirtos knygos 171
5 priedas. Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių veikimas lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose 172
SUMMARY 178
PADĖKA 195
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ KONFERENCIJOSE SĄRAŠAS 196
MOKSLINĖS IR KŪRYBINĖS VEIKLOS APRAŠYMAS 197

ĮVADAS

Disertacijos problematika ir aktualumas. Viena iš pamatinių paaugliams skirtos grožinės literatūros funkcijų yra edukacinė: joje yra svarstomi egzistenciniai klausimai, aktualūs konkrečiai kultūrinei, kalbinei, religinei visuomenei, nes ji turi galimybę daryti įtaką žmogaus gyvenimo suvokimui. Paaugliams skirta literatūra jau nėra vien tik kultūrinis konstruktas, nes joje išreiškiamas individualus požiūris į kokią nors (dažnai kolektyvinę) problemą ir tuo pačiu joje įkūnijami, iliustruojami ir išpildomi visuomenės lūkesčiai, sprendimai ir (arba) keliami svarbūs kritiniai klausimai.

Keičiantis paauglystės sampratai, plečiantis šiam amžiaus tarpsniui skirtos literatūros meninėms ir estetinėms galimybėms ir kartu didėjant jai keliamiems suaugusiųjų – tėvų, specialistų, literatūros kritikų, mokytojų ir bibliotekininkų – lūkesčiams, keičiasi ir didaktinės (edukacinės) funkcijos raiška kūriniuose. Tiesioginį pamokymą ar aiškiai įvardytą elgesio normą vis dažniau keičia sudėtingesnės naratyvinės strategijos: veikėjo vidinio gyvenimo, socialinių problemų, krizės, traumos ir paaugliui perkeliamos suaugusiųjų atsakomybės vaizdavimas. Šis pokytis išryškėja ir šiuolaikinėje lietuvių autorių vyresniųjų paauglių prozoje, skirtoje paauglio tapatybės kaitos temai atskleisti. Joje didaktinė funkcija vis dažniau reprezentuojama per veikėjo tapatybės kaitos modeliavimą, kuriant norminio ir nukrypstančio nuo normos tapsmo priešpriešą, per situacijas, kuriose paauglio pasirinkimai nulemia jo pripažinimą arba atvirkščiai – atskirtį, aktualizuojant disciplinos ir bausmės naratyvus.

Šį pokytį galėjo paskatinti ir XXI a. tarp paauglių literatūros lauko tyrėjų ir skaitytojų atsirandantis pasipriešinimas atviram pamokslavimui. Kaip atkreipia dėmesį vaikų ir paauglių literatūros tyrėja Deborah Stevenson, tikrasis prieštaravimas yra ne tiek knygoms, kurios lavina, kiek knygoms, kurios lavina senamadiškai. Mokslininkė pabrėžia, kad vaikų literatūra niekada nebuvo tik dėl malonumo. O atmetant tekstus, kuriuose mokoma, iš tikrųjų yra atmetamas rašymas, kuris užkliūva mokant[1]. Problema kyla ir tada, kai pradeda formuotis įtampa tarp autoriaus siekio perduoti turimas žinias, pastangų įtikti suaugusiųjų literatūros kritikų lūkesčiams ir poreikio atliepti numatytos skaitytojų auditorijos poreikius. Vaikų ir paauglių literatūros

[1] Deborah Stevenson, „History of Children's and Young Adult Literature", in *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*, ed. Shelby A. Wolf, Karen Coats, Patricia A. Enciso, and Christine Jenkins (New York: Routledge, 2011), 181.

specialistė Patty Campbell, pasakodama apie savo darbą Amerikos bibliotekų asociacijos įsteigto „Printz“ apdovanojimo komisijoje, kaip vieną iš knygų paaugliams atrankos problemų įvardija įtampą tarp noro, kad literatūra paaugliams atspindėtų gyvenimo aktualijas, ir giliai įsišaknijusio požiūrio, kad knygos kaip gidas turėtų reprezentuoti idealų etišką elgesį net ir tuo atveju, kai realizmas diktuoja daug liūdnesnį rezultatą[2].

Šioje disertacijoje vyresniesiems paaugliams skirta literatūra yra tiriama kaip viena iš priemonių, kurioje esančios didaktinės intencijos gali būti skirtos paveikti realaus paauglio skaitytojo pasaulio sampratą, santykį su savimi ir paauglyste, tapsmo procesą bei ateities lūkesčius. Tokiam žvilgsniui artima prancūzų filosofo Michelio Foucault beprotybės, deviacijos ir seksualumo tyrimuose išreikšta mintis, kurią interpretuoja Simon Clarke, kad visuomenėje „aš“ kuriamas atsižvelgiant į ekspertų diskursus, apibrėžiančius tai, kas normalu ir patologiška, o nukrypusius nuo normos siekiama į ją sugrąžinti, kad savęs suvokimas normalizavimo procese atitiktų racionalų modelį[3]. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad numanomas skaitytojas paauglys vis dėlto išlaiko tam tikrą galią priimti arba atmesti jam perteikiamą žinojimą. Ši galia nėra absoliuti, nes suaugusiojo sukonstruotos tekstinės strategijos neretai iš anksto modeliuoja pageidaujamą skaitymo kryptį.

Tiriant lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtus kūrinius bus siekiama apsvarstyti, ar knygose veikiantys galios mechanizmai tam tikrais atvejais gali būti suprantami ir pozityviai – kai suaugusiųjų galia ne tik riboja paauglio veikimą, bet ir apsaugo, nukreipia arba padeda išvengti destruktyvaus tapsmo scenarijaus. T. y., ar suaugusiųjų galia gali veikti ne tik kaip norminanti, bet ir kaip prevencinė bei globojanti priemonė.

Disertacijoje literatūra paaugliams ir pati paauglystė yra interpretuojamos kaip socialiniai ir kultūriniai konstruktai. Tokiai interpretacijai apibūdinti tinka perfrazuota Foucault mintis apie beprotybę: „Paauglystė tapo raidos *etapu* tik po to, kai buvo sukurta paauglystės *idėja*.“[4] Ši *idėja* toliau kuriama ir perkuriama ne tik stebint tuos, kurie ją įkūnija, bet ir

---

[2] Patty Campbell, *Campbell's Scoop: Reflections on Young Adult Literature* (Lanham: Scarecrow Press, 2010), 163.

[3] Simon Clarke, „Culture and Identity“, in *The SAGE Handbook of Cultural Analysis* (Los Angeles / London / New Delhi / Singapore: SAGE Publications, 2008), 514, http://www.sage-ereference.com/view/hdbk_culturanalysis/n24.xml [žiūrėta 2024 09 16].

[4] Originali Foucault citata: „Beprotybė tapo *liga* tik po to, kai visuomenės buvo sukurta beprotybės *idėja*“. Iš: G. S. Rousseau, Review of *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, by Michel Foucault, *Eighteenth-Century Studies* 4, Nr. 1 (1970): 4, https://www.jstor.org/stable/2737615 [žiūrėta 2024 09 15].

imituojant, rekonstruojant, perkuriant realybę grožinėje literatūroje paaugliams. Kartu svarbu pažymėti, kad literatūros paaugliams ir paauglystės kaip konstrukto interpretacija nereiškia, jog suaugusiųjų galia grožinėje literatūroje turėtų būti suprantama vien kaip slopinantis, disciplinuojantis ar hierarchinį suaugusiojo pranašumą įtvirtinantis mechanizmas. Šiuo požiūriu svarbi vaikų literatūros tyrėjos Clémentine Beauvais mintis, kad suaugusiųjų autoritetas ne visada yra visagalis, manipuliuojantis, autoritarinis, represinis subjektas, todėl kad šiuolaikinės vaikų literatūros (taip pat kaip ir paaugliams skirtos literatūros) didaktinio diskurso širdyje glūdi laiko nulemtų galių įtampa tarp autoritetingo suaugusiojo ir jo trokštamo adresato – *galingo vaiko*[5].

Į paauglio tapatybės kaitą disertacijoje žvelgiama kaip į procesą, kurio metu paauglys kuria savo kaip suaugusiojo tapatybę. Kartu jis konstruoja ir savo kaip paauglio tapatybę. Dvi tapatybės matomos kaip vieno proceso dalys, kurios negali būti atskirtos; priešingai, jos daro įtaką viena kitai. Tapatybės kaitos procesas literatūros kūriniuose įgyja kultūriškai apibrėžtas deramas (normatyvias) ir nederamas (nukrypstančias nuo normos – deviacines) išraiškos formas.

Disertacijos tyrimo centre – literatūroje vyresniesiems paaugliams vaizduojamas paauglio tapatybės kaitos procesas kaip viena iš sričių, kurioje reiškiasi suaugusiųjų galia diegti *teisingą* brandos sampratą ir tapatybės kaitos kryptį. Suaugusiųjų rašoma literatūra vyresniesiems paaugliams tapo šių faktorių, susitarimų ir standartinio konstrukcinio modelio vertintoja, palaikytoja ar neigėja[6].

Disertacijos aktualumas ir naujumas (I): tyrimo aktualumą pabrėžia tai, kad, nors lietuvių literatūra vyresniesiems paaugliams dažnai pristatoma kaip pasirinkimo, maišto ir laisvės erdvė, kritiniai paauglių literatūros tyrimai rodo, jog paauglio veikėjo įgalinimas neretai yra tik tariamas. Šį santykį bene geriausiai apibūdina Vytauto Varaniaus vyresniesiems paaugliams skirto romano *Šiltnamis* pagrindinio veikėjo Elvino mintis: „Visada bus, kaip jie nori, kaip jų suplanuota. Privalai tai gerbti, vertinti jų nuomonę ir sukandęs dantis laikytis taisyklių, kurios atves tave į dorą suaugusiųjų pasaulį. Ir jeigu tik

---

[5] Clémentine Beauvais, *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature* (Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015), 3.

[6] **Edukacinės funkcijos ribų apsibrėžimas**: šioje disertacijoje atliekama tekstų analizė leidžia kalbėti apie kūriniuose įrašytą normatyvinę ir edukacinę intenciją, tačiau ne apie tiesioginį poveikį realiam skaitytojui. Disertacijoje laikomasi nuostatos, kad literatūra paaugliams siūlo, modeliuoja ar privilegijuoja tam tikrus tapsmo scenarijus, o ne kad ji faktiškai pakeičia paauglio elgesį. Realų poveikį galėtų patvirtinti tik atskiras recepcijos tyrimas.

nusižengsi jų planui, pasielgsi savo nuožiūra, kuris nors iš tėvų, dažniausiai tas, geriausiai viską žinantis, išrėš tau moralą ir pasakys: „Maniau, kad tu jau pakankamai suaugęs, bet, pasirodo, klydau.““[7] Taigi disertacijoje bus siekiama parodyti, kaip kūriniuose vaizduojama paauglio tapatybės kaita, kaip ši kaita naratyve yra reguliuojama suaugusiųjų galios ir kaip tam tikrais atvejais paauglio veikėjo maištas yra paverčiamas prisitaikymu, o laisvė – normas atitinkančio tapsmo modeliu. Kartu bus svarstoma, kokią funkciją atlieka šie pasakojimai: ar jie padeda paauglio tapsmą susieti su norminiais lūkesčiais, ar veikiau, perduodant suaugusiųjų žinojimą, atlieka edukacinę funkciją.

Disertacijos aktualumas ir naujumas (II): poreikis visapusiškai nagrinėti literatūroje vaizduojamą paauglio tapatybės kaitos procesą kyla iš to, kad, pirma, tai sudaro problemų prozos paaugliams pagrindą. Antra, iki šiol nesukurtas praktinis įrankis (o ne vien teorinės ar interpretacinės sistemos), leidžiantis susieti skirtingas teorines kryptis ir sistemingai atskleisti literatūros vyresniesiems paaugliams dėsningumus. Trečia, dėl šios literatūros specifiškumo reikalinga būtent jai pritaikyta teorinė ir metodologinė prieiga.

Galiausiai šis mokslinis darbas yra indėlis į sistemingą šiuolaikinės lietuvių prozos vyresniesiems paaugliams analizę, nes atskleidžia joje veikiančius paauglio tapatybės kaitos modelius. Mokslinio tyrimo tikslais sudaryta XXI a. literatūros vyresniesiems paaugliams bibliografija – pagalbinis įrankis tolesniems 14–18 m. jaunimui skirtos literatūros tyrimams.

Disertacijos objektas. Ši disertacija skiriama XXI a. literatūrai vyresniesiems paaugliams ir joje veikiantiems Tapatybės kaitos modeliams – Norminiam ir Deviaciniam – tirti. Disertacinio tyrimo **objektas** – 2000–2025 m. išleista lietuvių autorių realistinė problemų proza, skirta vyresniesiems paaugliams. Disertacijoje bus analizuojama anglakalbėje literatūroje *naujojo realizmo* (angl. *new realism*) krypčiai priskiriama literatūra vyresniesiems paaugliams ir problemų prozos žanras (angl. *problem novel*), kurio tematinis pagrindas yra viena problema (pvz., paauglių nėštumas, savižudybė, patyčios, tėvų netektis, šaudynės mokykloje ar priklausomybė nuo narkotinių medžiagų). Dažniausiai tai yra tokios pagrindinio veikėjo paauglio patirtys, kurios anksčiau laikytos socialiniais tabu[8].

Terminas *paauglių literatūra* disertacijoje vartojamas atsižvelgiant į doc. dr. Kęstučio Urbos pateiktą siūlymą lietuvių kalboje laikytis neutralaus *vaikų*

---

[7] Vytautas Varanius, *Šiltnamis* (Vilnius: Alma littera, 2019), 191.

[8] Karen Coats, „Narrative Fiction: As Real as It Gets?“, in *The Bloomsbury Introduction to Children's and Young Adult Literature* (London; New York: Bloomsbury Academic, 2018), 325.

literatūros termino (atitinkamai – paauglių literatūra)[9]. Taip pat, remiantis tuo, kad anglakalbėje literatūroje dvi termino versijos – *literature for young adults* ir *young adult literature* – gali būti vartojamos kaip sinonimai (nors išlieka subtilus skirtumas, kai antrasis variantas dažniau taikomas žanrui apibrėžti), disertacijoje terminai *literatūra (vyresniesiems) paaugliams*, *(vyresniesiems) paaugliams skirta literatūra ir paauglių literatūra* bus vartojami kaip sinonimai.

Disertacijoje tapatybės kaitos procese esančio paauglio tapatybė suaugusiųjų atžvilgiu traktuojama kaip *Kito* tapatybė tol, kol paauglys netampa suaugusiuoju. Analizė padės geriau suprasti, kaip paauglio buvimas laikinoje *Kito* pozicijoje galėjo nulemti tam tikrą visuomenėje susiformavusią jo tapatybės sampratą. Taip pat tai svarbu, nes Tapatybės kaitos modelių (Norminio ir Deviacinio) pagrindas – slenksčiai (paauglio veikėjo patirtys), kurie priartina paauglio tapatybę prie suaugusiojo tapatybės, suteikiančios galimybę išsilaisvinti iš jo tapatybę apibrėžiančių konstruktų: laiko (amžiaus) ir laikinumo, buvimo *Kitu*, asmeninės galios ir normos paieškų (standartizuota išraiška – maišto vaizdavimas), kai jam tiesiogiai arba per tam tikrus literatūroje paaugliams veikiančius pasakojimo konstravimo ir tapatybės kaitos reprezentavimo įrankius yra nurodomas tapsmo rezultatas.

Siekiant geriau suprasti kismo procese esančio paauglio santykį su suaugusiųjų galia, jo laikyseną šios galios atžvilgiu ir kokią įtaką ji turi galutiniam tapsmo rezultatui, disertacijoje išskiriamos trys galimos santykio formos: pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis (marginalizacija). Tokiu būdu yra praplečiamas Tapatybės kaitos modelių taikymas – nuo paauglio tapatybės kaitos iki to, kokiomis sąlygomis jo kaita pasakojime tampa priimtina, koreguojama ir (ar) disciplinuojama.

Disertacijos problema, tikslas ir uždaviniai. Mokslinė problema. Disertacijoje sukonstruoti ir lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtai literatūrai tirti taikomi du Tapatybės kaitos modeliai – Norminis ir Deviacinis. Jie yra sukurti ir pasitelkiami kaip struktūruojantys, tipologiniai ir analitiniai įrankiai, leidžiantys paauglio tapsmą tirti keliais lygmenimis: kaip pasakojime reprezentuojamą kaitos procesą, kaip skirtingų tapatybės kaitos krypčių tipologiją ir kaip suaugusiųjų galios reguliuojamą normos ir deviacinio nukrypimo santykį. Jais sprendžiama vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros tyrimams pritaikyto įrankio trūkumo **problema**.

---

[9] Kęstutis Urba, „Vaikų ar vaikiška literatūra?“, *Lituanistika mokykloje*, žiūrėta 2025-06-02, https://www.lituanistika.emokykla.lt/ziniasklaidoje/kestutis-urba-vaiku-ar-vaikiska-literatura/.

Pagrindinis **probleminis klausimas**, į kurį bus siekiama atsakyti šioje disertacijoje, – kaip lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams per suaugusiojo ir paauglio galios santykius reprezentuojami Norminis ir Deviacinis tapatybės kaitos modeliai ir ką jie atskleidžia apie paauglio tapsmą suaugusiuoju.

Keliamas klausimas susijęs ir su tyrimo imties formavimo principais: pasitelkti tie lietuvių autorių grožinės prozos kūriniai, kuriuose reprezentuojamos tapsmo suaugusiuoju problemos ir kurie gali būti priskirti vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros laukui[10]. Tokiu būdu disertacijoje siekiama atskleisti vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje pasirinktus būdus aiškinti, įtikinėti, siūlyti, spręsti paauglio tapsmo klausimus fikciniu lygmeniu.

Grožinė literatūra kuria daugiareikšmį tikrovės vaizdinį, kuriame kalbama apie tai, kas svarbu ją kuriančiai bei reprezentuojančiai visuomenės daliai. Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje atsispindi suaugusiųjų rašytojų siekis kalbėti savo kartos vardu ir išsakyti svarbias jų atstovaujamos kartos, laikotarpio vertybes, aktualią visuomeninę informaciją ir visa tai perteikti vyresniesiems paaugliams priimtina kalba. Su literatūros poveikiu gali konkuruoti kinas, socialinės medijos, tačiau grožinė literatūra išlieka vienu svarbiausių kultūros, visuomenės komunikacijos būdų ir klasikine kartų tarpusavio bendravimo erdve. Skirtingai nei vaikai ar jaunesniojo amžiaus paaugliai, vyresnieji paaugliai pajėgūs suvokti suaugusiųjų jiems teikiamą informaciją, juo labiau kad vyresniesiems paaugliams rašantys suaugusieji mėgina reaguoti į šiuo amžiaus tarpsniu kylančias problemas. Suaugusiųjų vyresniesiems paaugliams kuriama literatūra nuo vaikams ar jaunesniems paaugliams rašomos literatūros išsiskiria ypatingu dėmesiu tapsmo suaugusiuoju problemoms. Todėl disertacijoje keliamas probleminis klausimas apie paauglio tapsmą suaugusiuoju svarstomas grožinės lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams kontekste, o ne paauglių literatūros apskritai.

Tuo remiantis, formuluojamas disertacijos **tikslas**: ištirti, kaip lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams yra reprezentuojamas paauglio veikėjo tapimo suaugusiuoju procesas, pasitelkiant Norminį ir Deviacinį tapatybės kaitos modelius.

Tikslui pasiekti keliami **uždaviniai**:

1. Ištirti literatūros paaugliams kaip savito literatūros lauko kūrimo(si) principus.

[10] Disertacijoje nėra tiriama dokumentinė, pažintinė ir mokyklinės literatūros kanonu tapusi literatūra vyresniesiems paaugliams.

2. Išanalizuoti lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams kaip savarankiško literatūros lauko formavimo(si) ir funkcionavimo principus 2000–2025 m.
3. Sukonstruoti Norminį ir Deviacinį Tapatybės kaitos modelius, leidžiančius tirti, kaip vyresniesiems paaugliams yra reprezentuojama paauglio tapatybės kaita ir kaip tapimo suaugusiuoju procese veikia suaugusiųjų galia.
4. Pritaikyti Tapatybės kaitos modelius pasirinktų kūrinių analizei ir atskleisti galios veikimo principus paauglio tapimo suaugusiuoju procese.

Tyrimo šaltiniai. Tiriamoji medžiaga atrinkta pagal jos sąsają su disertacijos objektu – paauglio tapatybės kaitos vaizdavimu ir jos santykiu su suaugusiųjų galia. Todėl tyrimui pasirinkti tie lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirti kūriniai, kuriuose veikėjo paauglio tapsmas, savivokos kaita, tapatybės krizė, konfliktas su aplinka ir socialinių normų poveikis šiam procesui tampa pagrindinėmis pasakojimo ašimis. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad nors disertacijos apimtis suteikia galimybę apžvelgtą teorinę literatūrą taikyti praktiškai, tačiau kartu riboja galimybę išsamiai aptarti kiekvieno autoriaus stilistinius sprendimus ir kūrinių poetiką; šie klausimai paliekami ateities tyrimams.

Kūrinių atranka vykdyta remiantis keliais kriterijais. Pirmiausia buvo vertinama, ar kūrinys atitinka vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros konvencijas: ar pagrindinis veikėjas yra 14–18 m. paauglys, ar pasakojimo centre yra paaugliui aktuali problematika, ar kūrinyje vaizduojamas tapimo suaugusiuoju, atsiskyrimo nuo suaugusiųjų įtakos, tapatybės krizės, persvarstymo procesas. Antra, aiškintasi, ar kūrinyje išryškėja disciplinavimo mechanizmai, leidžiantys taikyti Norminį ir Deviacinį tapatybės kaitos modelius. Dėl šios priežasties pasirinkta tirti realistinę problemų prozą, o ne, pavyzdžiui, maginės fantastikos ar nuotykių žanrams priskiriamus kūrinius. Trečia, vertinta ir kūrinių meninė kokybė (apdovanojimai), įtraukimas į bendrą vaikų ir paauglių literatūros lauką, tyrėjų, kritikų, specialistų dėmesys. Tokios atrankos tikslas buvo sudaryti analitiškai tikslingą imtį, reikalingą pademonstruoti, kaip vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje veikia Tapatybės kaitos modeliai.

Pagrindiniai disertacijos tyrimo šaltiniai: disertacijos tyrimų korpusą sudaro 2000–2025 m. lietuvių autorių sukurta vyresniesiems paaugliams skirta problemų proza. Pademonstruoti, kaip lietuvių literatūroje

vyresniesiems paaugliams veikia Tapatybės kaitos modeliai, pasirinkti šie kūriniai[11]:

Černiauskaitė, Laura Sintija. *Benedikto slenksčiai*. Vilnius: Alma littera, 2008[12]. Romane pasakojama pagrindinio veikėjo Benedikto (Beno) istorija apima laikotarpį nuo jo vaikystės iki suaugystės. Kūrinys prasideda pasakojimu, kaip mama aštuonmetį berniuką atveža į kaimą ir palieka tuo metu dar visiškai nepažįstamo tėvo namuose. Motinos paliktas Benas pradeda gyventi su tėvu, kuris ilgainiui tampa artimiausiu ir svarbiausiu jo žmogumi. Romaną sudaro penkios dalys – penki *slenksčiai*, žymintys svarbiausius Benedikto asmenybės formavimosi etapus, pavyzdžiui, sumušto bendraamžio mirties ir melagingo liudijimo teisme atveju vaikinas pirmą kartą susiduria su moralinio pasirinkimo problema. Paskutinis ir svarbiausias slenkstis – tėvo liga ir mirtis. Netekęs žmogaus, kuris jam atstojo abu tėvus, Benediktas turi savarankiškai priimti savo praeitį ir žengti į suaugusiojo gyvenimą.

Nors išleidimo metais romanas buvo priskirtas suaugusiųjų literatūrai, centrinė pasakojimo ašis – veikėjo tapatybės formavimasis, brendimo istorija – priartina knygą prie vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros. Taip pat šis romanas 2009 m. įvertintas Kazimiero Barėno premija.

Ežerinytė, Ilona. *Verksnių klubas*. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017. Apysakoje vaizduojama paauglė Lina: jos tėvai yra išsiskyrę, santykiai su mama įtempti, o tėvas gydomas priklausomybių centre. Po vieno apsilankymo pas tėvą, keliaudama namo, Lina atsitiktinai susipažįsta su mergina, įkūrusia neįprastą paauglių bendruomenę – Verksnių klubą. Jame renkasi su skirtingais sunkumais susiduriantys jaunuoliai. Klubo nariai neslepia savo liūdesio, kalbasi apie skaudžias patirtis ir laikosi nuostatos, kad liūdesys yra prasmingesnis už tuščią, nuobodų gyvenimą. Lina prisijungia prie klubo, tačiau abejoja, ar toks požiūris iš tiesų padeda gyventi.

Kūrinys išsiskiria tuo, kad jame yra apverčiama paauglio / suaugusiojo santykių hierarchija: paauglė Lina laikinai užima suaugusiosios poziciją ir rūpinasi tiek savimi, tiek priklausomybių centre besigydančiu tėvu. 2018 m. „Metų knygos“ rinkimų *Paauglių knygos* kategorijos nugalėtoja.

---

[11] Disertacijoje nesiekiama nuosekliai tirti kiekviename kūrinyje veikiančių Tapatybės kaitos modelių. Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirti tekstai pasitelkiami kaip modelių veikimo principus padedantys paaiškinti pavyzdžiai. Pilnos disertacijoje kiekvienam kūriniui tirti pritaikyto Tapatybės kaitos modelio veikimo schemos pateikiamos Priede Nr. 5 *Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių veikimas lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams*.

[12] Toliau kūriniai pristatomi pagal pirmojo leidimo duomenis; analizei ir citatoms naudoti leidimai nurodyti Šaltinių sąraše.

Gudonytė, Kristina. *Blogos mergaitės dienoraštis*. Vilnius: Laisvos valandos, 2009. Romanas parašytas iš penkiolikmetės pasakotojos Kotrynos perspektyvos dienoraščio forma. Autorė konstruoja tipiškos, prieš bet kokias suaugusiųjų normas maištaujančios paauglės paveikslą. Mergina rūko ir geria, lankosi vakarėliuose, konfliktuoja su tėvais ir atsisako paklusti bet kokioms taisyklėms. Negalėdama susitaikyti su tėvo siekiu ją kontroliuoti ir mamos noru turėti asmeninį gyvenimą, paauglė sukuria planą, kaip apsikeisti tapatybėmis su besilaukiančia bendraamže, ir pabėga iš namų.

Pagrindinis Kotrynos asmenybės pokytis įvyksta, kai ji pradeda bendrauti su sena, sergančia aktore, merginos vadinama Bobulyte. Bendraudama su ja ir įsitraukusi į teatro pasaulį, paauglė atskleidžia jautresnę savo asmenybės pusę, išmoksta rūpintis kitu žmogumi ir pasijunta reikalinga. Bobulytės mirtis tampa skaudžia patirtimi, pakeičiančia Kotrynos požiūrį į gyvenimą, meilę ir atsakomybę.

Romane nagrinėjamos paauglystės maišto, pirmosios meilės, iširusios šeimos, vienatvės, kaltės, mirties ir brendimo temos. 2009 m. „Metų knygos“ rinkimų *Paauglių knygos* kategorijos nugalėtoja.

Kenešytė-Gricė, Agnesa. *Purslai*. Vilnius: Kriventa, 2023. Pagrindinė apysakos veikėja – šešiolikmetė Jogailė, perspektyvi plaukikė, kurios kasdienybė yra griežtai kontroliuojama ir suplanuota: mokyklą keičia treniruotės baseine, varžybas – pasiruošimai kontroliniams darbams ir kitiems atsiskaitymams mokykloje. Dėl tokio režimo mergina neturi galimybės gyventi įprasto paauglės gyvenimo.

Kūrinyje daugiausia dėmesio skiriama Jogailės ir jos tėvo santykiams. Pastarasis reikalauja, kad paauglė siektų aukščiausių sportinių ir mokymosi rezultatų, o Jogailė ima abejoti jai kuriamomis ateities perspektyvomis. Greta šeimos spaudimo mergina susiduria su nederamu trenerio elgesiu bei priekabėmis, tačiau neturi suaugusiojo, kuriam galėtų saugiai atsiverti. Paauglės troškimas būti laimingai lieka neišgirstas, o nuolatinis spaudimas, supratimo, pagalbos trūkumas nulemia tragišką istorijos baigtį. Disertacijos tyrimui svarbi kūrinio tematinė kryptis – suaugusiųjų siekio valdyti paauglio ateitį ir jo vertę sieti tik su pasiektais rezultatais reprezentacija.

Apysaka priskiriama realistinei problemų prozai. Pagrindinės temos: tapatybės paieškos (savęs vertinimas, konfliktas tarp individo ir visuomenės norų bei turimos galios tuos norus įgyvendinti), santykiai su šeima, psichologinis ir seksualinio pobūdžio smurtas. Nominantė 2023 m. „Metų knygos“ rinkimų *Paauglių knygos* kategorijoje.

Opolskaitė, Daina. *Eksperimentas gyventi*. Vilnius: Alma littera, 2015. Romano pagrindinė veikėja ir pasakotoja – vardo neturinti penkiolikmetė, nuo vaikystės auganti globos namuose, t. y. nuo visuomenės

atskirtame, savomis, nerašytomis taisyklėmis grindžiamame pasaulyje, kuriame paaugliai privalo išmokti išgyventi. Pasakotoja savo gyvenimą suvokia kaip kažkieno atliekamą eksperimentą. Pirmasis svarbus pokytis įvyksta, kai paauglę pasiima globoti vyresnio amžiaus moteris. Įgyti namai, galimybė lankyti mokyklą nesukuria saugumo jausmo. Mergina ir toliau jaučiasi svetima, emociškai atšlijusi nuo aplinkinių. Antrasis – bendravimas su vagiliaujančių benamių jaunuolių grupe. Nauji draugai, pirmosios meilės patirtys laikinai suteikia priklausymo bendruomenei pojūtį. Trečiasis pokytis – globėjos mirtis ir sūnaus gimimas. Būtent meilė sūnui suteikia veikėjos gyvenimui prasmę.

Romane nagrinėjamos institucinės vaikų globos namų, socialinės atskirties, smurto, vienatvės, pirmosios meilės, ankstyvosios motinystės, tikėjimo ir atsakomybės temos. Bendrame vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke kūrinys išsiskiria tuo, kad romano pabaigoje susiformuoja pagrindinės veikėjos suaugusiojo tapatybė. 2015 m. leidyklos „Alma littera“ konkurso nominantė.

Varanius, Vytautas. *Šiltnamis*. Vilnius: Alma littera, 2019. Pagrindinis romano veikėjas ir pasakotojas – šešiolikmetis Elvinas (Elvis). Jis kartu su tėvu ir jaunesniąja seserimi Elze gyvena kukurūzų lauko apsuptame vienkiemyje. Pagrindinis vaikino noras yra palikti jį ribojančią, uždarą erdvę. Elvino gyvenimas pasikeičia, kai iš miesto į kaimą atvyksta bendraamžė Luka: tarp paauglių užsimezga artimas ryšys, peraugantis į pirmąją meilę. Bendraudamas su Luka Elvinas pirmą kartą patiria emocinį ir fizinį artumą, maištauja prieš suaugusiųjų nustatytas taisykles ir pajunta galimybę bent trumpam ištrūkti iš jį varžančios kasdienybės. Tačiau jų santykius komplikuoja Lukos nėštumas. Paauglę mama išveža atgal į miestą, o Elvinas, negalėdamas susitaikyti su praradimu, nugrimzta į depresiją.

Romane nagrinėjamos vienatvės, patyčių, iširusios šeimos, tėvų ir vaikų susvetimėjimo, pirmosios meilės, seksualumo, nėštumo, psichikos sveikatos ir išsilaisvinimo temos. Tai yra problemų proza su fantastikos elementais (vienas iš aprašomų įvykių – į kukurūzų lauką nukritęs meteoritas, kuris po truputį naikina aplink jį esančią gyvybę)[13]. Bendrame lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams lauke kūrinys išsiskiria dėmesiu vyriškumo,

[13] Fantastikos žanrui priskirtini elementai šiame kūrinyje veikia kaip papildoma naratyvinė priemonė, sustiprinanti atskirties, dramos ir pabaigos nuojautą. Vis dėlto jie nekeičia pagrindinės paauglio tapatybės kaitos logikos, nelemia veikėjo pasirinkimų priežasčių ir nesukuria savarankiško antrinio, maginio pasaulio. Todėl kūrinys laikomas realistine problemų proza ir įtraukiamas į tyrimo imtį.

vyriškos galios ir vyriškumo normų klausimams. 2019 m. leidyklos „Alma littera“ *Paauglių ir jaunimo konkurso* nugalėtoja.

Disertacijos teorinės ir metodologinės tyrimo gairės. Pagal pasirinktą teorinę kryptį ir jos pagrindu konstruojamą tyrimo metodologiją, kurios įrankis – Tapatybės kaitos modeliai, disertacija laikytina tarpdisciplininiu literatūrologiniu tyrimu, kuriame derinama literatūros sociologijos, kultūros istorijos, literatūros lauko ir leidybos analizės, filosofinių galios teorijų prieigos. Teorinei disertacijos krypčiai formuoti yra svarbūs vaikų ir paauglių literatūros tyrėjų darbai, kuriuose bendrosios literatūros teorijos, filosofijos, kultūros studijų, sociologijos, postkolonializmo prieigos jau yra pritaikytos vaikų ir paauglių literatūros lauko specifikai. Disertacijoje siekiama ne tiesiogiai perkelti bendrąsias teorijas į lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros analizę, bet remtis tomis jų adaptacijomis, kurios atsižvelgia į šio literatūros lauko savitumą: suaugusiojo autoriaus ir paauglio skaitytojo santykį, edukacinę funkciją, galios santykius ir paauglio tapsmo vaizdavimą.

Galios santykių tyrimai: galios sampratai pagrįsti svarbios XX a. prancūzų filosofo, istoriko Michelio Foucault (1926–1984) teorinės įžvalgos, ypač disciplinos, norminimo, stebėjimo ir galios / žinojimo sąsajų idėjos. Literatūros paaugliams tyrimams ir šiai disertacijai svarbi Foucault galios samprata, pagal kurią galios santykiai reiškiasi per diskursus, institucijas ir kasdienes praktikas. Pasak mokslininko, *galia taip pat veikia per paslaptis ir tylą, taip pat – arba vietoje – garsiai deklaruojamų represinių draudimų ir įsakymų*[14]. Kaip pažymi tyrėja Aušra Kaziliūnaitė, knygoje *Disciplinuoti ir bausti*: *kalėjimo gimimas* (*Surveiller et punir: Naissance de la prison* 1975, lietuvių kalba 1998) galios mechanizmai yra apmąstomi ir makro-, ir mikrolygmeniu. Foucault vienodai svarbūs įvairiais lygmenimis operuojantys, juose besireiškiantys, juos kuriantys bei tarpusavyje sąveikaujantys galios procesai[15]. Foucault apibrėžia galią kaip *tai, kas slopina* ir *tai, kas yra visur*, nes *ateina iš visur*. Supriešindamas du politinius institucinės valdžios apibrėžimus, vieną jis vadina *sutarties priespaudos schema* (angl. *contract-oppression*), kuri pagrįsta įsitikinimu, kad visi asmenys turi tam tikrą galios kiekį, kurio jie savanoriškai atsisako, kad galėtų egzistuoti valdomi valdymo organo. Kitą jis vadina *dominavimo-priespaudos* (angl. *domination-*

[14] Lisa Downing, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), viii.

[15] Aušra Kaziliūnaitė, „Foucault panoptizmas ir (savi)priežiūra: nuo individų prie dividų“, *Problemos* 97 (2020): 36–47, https://doi.org/10.15388/Problemos.97.3.

repression) modeliu, kuris nurodo, jog asmenys egzistuoja nuolatiniame jėgos santykyje. Pastarąjį modelį Foucault laiko labiau tinkamu socialinei dinamikai paaiškinti, kai nuolatiniame judėjime esanti galia kaip politinė jėga yra ekonomikos – gamybos jėgos – funkcija. Galia nepriklauso asmenims, bet panaudojama prekiaujant, todėl gali egzistuoti tik veiksme. Taigi galia veikiau yra procesas, o ne prekė. Dėl to rinkos jėgos slopina individo galią, o ne individo galia yra slopinama valdžios[16].

Disertacijoje svarbiau ne tiesioginis Foucault idėjų taikymas, bet jų adaptavimas vaikų ir paauglių literatūros tyrimams. Pagrindinę teorinę atramą sudaro profesorės Robertos Seelinger Trites[17] darbai. Paauglių literatūros tyrėja knygoje „Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature“ (2000, *Sutrukdant visatą*: *galia ir represija paauglių literatūroje*) teigia, kad nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad literatūra paaugliams yra apie augimą, tas augimas visada vyksta galios kontekste – kas ją turi, kas ne, ir dėl ko reikia derėtis, kad paauglys atrastų savo vietą ir galią. Kitaip tariant, literatūros paaugliams esmė – joje reprezentuojamos galios struktūros ir veikėjo paauglio įgyjama arba prarandama galia. Trites atkreipia dėmesį, kad Foucault mąstymo apie galią ribotumas yra tame, kad dėmesys sutelkiamas į galią kaip į kažką, kas yra susimokęs prieš individą, t. y., neišryškėja potencialiai produktyvi paties individo galia. Dėl to ji savo konstruojamą galios paauglių literatūroje sampratą papildo Judith Butler galios teorinėmis įžvalgomis, kuriose sutinkama su Foucault požiūriu, kad galia yra procesas, ir tuo pačiu teigiama, kad galia ne tik veikia subjektą, bet ir sudaro jo kaip subjekto egzistavimo sąlygas. Taigi galia tampa jėga, kuri įgalina subjektyvumo formavimąsi ir sudaro terpę savarankiškai veikti kaip subjektui[18].

Kitas galios apibrėžimas, kuris, Trites manymu, galėtų tikti ir literatūros paaugliams analizei, buvo suformuotas prancūzų psichoanalitiko, psichiatro ir filosofo Jacqueso Lacano. Jis, kaip ir Butler, sutelkia dėmesį į vidinį subjekto

---

[16] Trites, Roberta Seelinger. *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*. Iowa City: University of Iowa Press, 2000, 4.

[17] Profesorė Roberta Seelinger Trites – vaikų ir paauglių literatūros tyrėja, kurios darbai siejami su feminizmo, naratyvo teorijos, galios ir represijos paauglių literatūroje tyrimais. Viena reikšmingiausių jos monografijų – *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature* (pirmas leidimas – 1998 m.), kurioje paauglių literatūra analizuojama kaip galios, socialinių normų ir paauglio subjektyvumo formavimo laukas. Daugiau informacijos: „Dr. Roberta Trites“, *College of Arts and Sciences, Illinois State University*, https://cas.illinoisstate.edu/faculty-staff/profile/?ulid=seeling [žiūrėta 2026 05 05].

[18] Trites, *Disturbing the Universe*, 5.

formavimąsi, o kaip Foucault – į išorines subjektą slopinančias jėgas. Lacanas apibūdina individualią galią darydamas prielaidą, kad individas aktyviai prisiima atsakomybę už vaidmenį, kurį jam priskyrė visuomenė. Toks galios apibrėžimas pripažįsta ir išorines, ir vidines jėgas, kurios konkuruoja siekdamos įgalinti ir slopinti individo galią, tačiau taip pat leidžia individui pripažinti savo galią kaip būtiną subjektyvumo funkciją[19]. Kaip šį procesą apibūdina Trites, paaugliai yra įgalinami institucijų, tėvų ir įgyjamų žinių apie jų pačių kūnus, bet atrastos laisvės turi ribojančias taisykles ir pasekmes, todėl paaugliai vienu metu yra įgalinami ir ribojami[20].

Dar viena svarbi Trites įtaka galios santykių literatūroje paaugliams sampratos formavimuisi – feminizmas, ypač jo kryptis, kur kalbama apie galią kaip *agentyvumą*. Mokslininkės modelis yra paremtas nuostata, kad žmonės turi *galią* daryti gera, o ne *galią* dominuoti kitų atžvilgiu. Trites domina, kaip paaugliams suteikiamos (ir atimamos) galios prancūzų filosofų vartojama prasme: kada paaugliams literatūroje leidžiama prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, o kada dominuojantys suaugusieji atsisako pripažinti jų galimybes. Trites manymu, daug svarbesnis klausimas yra kintančių būdų, kuriais individas derasi su visuomene, analizė, atkreipiant dėmesį į priemones, per kurias vienu metu paauglių galia yra ir pripažįstama, ir paneigiama, jie yra ir įtraukiami, ir jų atsisakoma[21].

Sujungdama skirtingų mokslininkų galios interpretacijas, Trites pateikia savo galios santykių literatūroje paaugliams apibrėžimą: „Paaugliai veikėjai egzistuoja *nuolatiniame galios santykyje* (Foucault), kurį sukuria institucijos, sudarančios juos konstruojantį socialinį audinį. Kadangi jie yra apibrėžiami per nuolatinę galios jėgą, ji juos *įsteigia* (Butler). Tai reiškia, kad paauglius konstruojanti socialinė galia jiems suteikia galią, iš kurios formuojasi jų subjektyvumo pojūtis. Kaip veikiantys subjektai jie prisiima atsakomybę už savo poziciją visuomenėje (Lacan), nepaisant, ar jie naudoja savo galią įteisinti save ar represuoti kitus (French). Literatūroje paaugliams galia yra jėga, veikianti subjekto viduje ir per subjektą; paaugliai yra ir represuojami, ir išlaisvinami savo ir juos supančios socialinės galios. Didžioji dalis šio žanro kūrinių yra skirti vaizduoti, kaip potencialiai nekontroliuojami paaugliai gali išmokti egzistuoti institucinėse struktūrose.“[22]

---

[19] Trites, *Disturbing the Universe*, 6.

[20] Roberta Seelinger Trites, „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“, *Style* 35, Nr. 3 (2001): 473, https://www.jstor.org/stable/10.5325/style.35.3.472 [žiūrėta 2026 05 02].

[21] Trites, *Disturbing the Universe*, 6.

[22] Ten pat, 7.

Disertacijoje, remiantis Foucault ir Trites idėjomis, galia yra interpretuojama kaip santykiai tarp individų. Galios veikimas nėra apribojamas laiko ar amžiaus – galia daro įtaką, veikia, formuoja individą nuo pat jo gimimo iki mirties. Žvelgiant iš šios perspektyvos, lietuvių literatūra paaugliams gali būti tyrinėjama kaip suaugusiųjų / paauglių galios santykiuose dalyvaujanti institucija, kurios tikslas – socializuoti paauglį ir įrašyti jį į sociumo bei kultūros iš anksto apibrėžtus modelius. Grožinėje literatūroje paaugliams veikėjams suteikiama sąlyginė laisvė priešintis nusistovėjusiai tvarkai. Tikslinga klausti, ar ši laisvė ir pokyčio siekis yra reali galimybė pakeisti nusistovėjusią galios hierarchiją, ar tai tėra paauglio galios regimybę suteikianti pasakojimo priemonė.

Taip pat šiame darbe laikomasi prielaidos, kad vaikų ir paauglių literatūroje didaktizmas yra ne tik pedagoginė, bet ir galios santykių išraiška. Siekis pasitelkiant literatūrą ugdyti, nukreipti ar pamokyti atskleidžia suaugusiųjų užimamą galios poziciją: būtent suaugusieji sprendžia, kokios žinios, patirtys, vertybės ir elgesio modeliai laikomi tinkamais vaikui ar paaugliui. Todėl ši disertacija tiria ne tradicinį, tiesioginį didaktizmą, bet naujas jo raiškos formas – tas, kurios šiuolaikinėje lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams atsiskleidžia per paauglio tapatybės kaitos, santykio su normomis ir suaugusiųjų galios veikimo vaizdavimą. Šio *naujojo* didaktizmo analizės pagrindu Tapatybės kaitos modeliuose tampa disciplinos ir bausmės slenkstis, kuriam tirti bus taikoma Foucault *disciplinos* samprata: „*Disciplina gamina individus: tai ypatinga galios technika vienu metu individus laikyti objektais bei jos realizacijos instrumentais*. Stebėjimas ir (savi)priežiūra Foucault tampa esminiu raktu į šį galios be pertrūkių mechanizmą.“[23]

Paauglio tapatybės sampratos tyrimai: paauglio tapatybė šiame darbe apibrėžiama kaip sociokultūrinė tapatybė, grindžiama priklausymu konkrečiai amžiaus grupei ir atitikimu jai priskiriamoms savybėms, elgesio modeliams bei socialiniams lūkesčiams. Tokia tapatybė nėra suprantama kaip tik natūralus, savaime duotas raidos etapas. Tai veikiau kultūriškai, socialiai, instituciškai ir per santykį su kitais[24] formuojama tapatybė. Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje šis konstravimas susijęs su suaugusiųjų galia apibrėžti normas, pagal kurias sprendžiama, kokia paauglio tapatybė laikoma

[23] Kaziliūnaitė, „Foucault panoptizmas ir (savi)priežiūra“.

[24] Karkaba, Cherki. „Deconstructing Identity in Postcolonial Fiction.“ *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries* 7, Nr. 2 (2010): 93–95. https://journals.uni-lj.si/elope/article/download/3261/2968 [žiūrėta 2025 06 02].

normine, o kokia – deviaciniu nukrypimu. Todėl amžius čia tampa pagrindine skirtimi tarp suaugusiojo ir ne suaugusiojo, o paauglio tapatybė – normatyviai reguliuojamu tapsmo lauku.

Tokia paauglio tapatybės reprezentacija įmanoma dėl amžiaus ir kartu su juo įgytų žinių bei galios nulemtos santykių hierarchijos. Vaikų ir paauglių literatūros tyrėja Maria Nikolajeva[25], remdamasi pagrindiniais heterologijos[26] principais ir Michailo Bachtino išplėtota karnavalo[27] teorija, šiam aspektui nagrinėti pasiūlė *aetonormatyvumo* (lot. *aeto-* – susijęs su amžiumi) koncepciją. Jos centre – suaugusiųjų normatyvumas, kuris reglamentuoja vaikų literatūros modelį nuo jo atsiradimo iki šių dienų. Pagrindinis normos kriterijus yra amžius[28]. Nikolajeva teigia, kad paauglių literatūroje veikėjai yra ir represuojami, ir išlaisvinami jų pačių galios ir juos gaubiančios socialinių jėgų galios. Šis aspektas nulemia, kad paauglių literatūroje yra vaizduojama,

---

[25] Maria Nikolajeva – viena svarbiausių vaikų ir paauglių literatūros tyrėjų, ilgą laiką dėsčiusi vaikų literatūrą ir literatūros teoriją Stokholmo universitete, vėliau dirbusi Kembridžo universitete ir vadovavusi Kembridžo-Homertono vaikų literatūros tyrimų ir mokymo centrui. Jos akademinės tyrimų sritys apima literatūros teoriją, lyginamąją literatūrą, semiotiką, naratologiją ir kognityvinę poetiką. Disertacijai svarbūs Nikolajevos darbai, kuriuose vaikų ir paauglių literatūra analizuojama galios, balso ir subjektyvumo aspektais. Daugiausia remiamasi jos monografija *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers* (2009), kurioje vaikų ir paauglių literatūra analizuojama kaip suaugusiųjų galios, pasakojimo balso ir jauno subjekto pozicijos sąveikos laukas. Parengta pagal: „Maria Nikolajeva“, Faculty of Education, University of Cambridge, https://faculty.educ.cam.ac.uk/people/staff/nikolajeva [žiūrėta 2026 05 05].

[26] Heterologija („Kito diskursas“, terminas įvestas Michel de Certeau 1986 m.) – terminas, kuriuo akcentuojamas disbalansas, nelygybė, asimetrija tarp skirtingų socialinių grupių. Heterologinė prieiga leidžia tyrinėti galios įtampą tarp suaugusio rašytojo ir implikuotos vaikų ar paauglių auditorijos. Iš: Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers* (New York: Routledge, 2010), 8.

[27] „Michailo Bachtino (Michail Bakhtin) išplėtota karnavalo teorija taikoma tekstams, kurie turi karnavalo bruožų – hiperbolizavimo, grotesko, iškraipymo ir nešvankaus humoro, aukštyn kojom apversto pasaulio, vaizduoja teatrą, cirką, turgų, juokdarių išdaigas ir pan. Karnavalo koncepcija, pasak Bachtino, leidžia parodyti, kad socialinės hierarchijos nėra nekvestionuojamos. Literatūroje ši samprata tampa pasakojimo konstravimo priemone, naudojama realybei vaizduoti tarsi iškreiptame veidrodyje, kai laikinai yra nukrypstama nuo egzistuojančios tvarkos arba išsilaisvinama nuo socialinių apribojimų.“ Iš: Aleksandra Strelcova, „Mirtis šiuolaikinėje lietuvių prozoje paaugliams: temos konvencijos ir prezentacijos“ (magistro darbas, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra, 2013), 60, 18.

[28] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 8.

kaip potencialiai nekontroliuojami paaugliai gali išmokti egzistuoti institucinėse struktūrose[29].

Australų vaikų literatūros tyrėja Jessica Seymour 2015 m. pristatė *jaunimo teoriją* kaip atsaką Nikolajevos aetonormatyvumo sampratai ir Nodelmano postkolonialistiniam požiūriui į vaikų literatūrą. Ji teigia, kad tai yra kritinė prieiga, teikianti pirmenybę jauniems veikėjams ir klausimui, kaip „vaizduojamas jų santykis su dominuojančiais amžiumi grindžiamos galios diskursais“[30]. Straipsnyje „Jaunimo teorija – atsakas aetonormatyvumui“ (vertimas į lietuvių kalbą iš Jessica Seymour. *Youth Theory: A Response to Aetonormativity*, TEXT 19 (Special 32), 2015, p. 1–17.) ji analizuoja XX a. pabaigos tekstus paaugliams, kuriuose socialinės galios hierarchija yra pagrįsta amžiumi. Tai atliekama laikantis „interpretacinės tradicijos: tyrinėjama ir analizuojama galia, agentyvumas ir pasirinkimas“[31]. Tačiau būtent toks kritinės prieigos konstravimas ją paverčia tradicijos tęsiniu, kai literatūra paaugliams vis tiek interpretuojama iš pozicijos suaugęs-paauglys, kai kalbantysis dėl amžiaus turi daugiau galios. Disertacijos kontekste aktualus Seymour teiginys, kad paauglystė yra socialiai konstruojama kaip pasiruošimo erdvė ir jai neturėtų būti suteikiama *kito* konotacija, nes tikimasi, kad „jie natūraliai taps suaugusiais žmonėmis“[32]. Iš dalies būtų galima sutikti su šiuo teiginiu, ypač, kai paaugliai jau turi galią rinktis, ką skaityti, ir taip tarsi formuoja literatūros paaugliams lauką. Praktikoje *natūralus* tapimo suaugusiuoju procesas yra nulemtas konkrečių praktikų (iniciacijos ritualų), kurias atlikus *Kitas* – paauglys – priimamas į suaugusiųjų pasaulį (gentį) ir tada jo kaip paauglio patirtis yra įrašoma į bendrą *kas yra paauglystė* diskursą.

Laiko, amžiaus ir galios santykį vaikų literatūroje analizuoja ir Clémentine Beauvais[33]. Pasak jos, vaiko / suaugusiojo ir (arba) paauglio / suaugusiojo galios hierarchija yra nulemta ne tik amžiaus, bet ir paties buvimo tam tikroje

---

[29] Trites, *Disturbing the Universe*, 13.

[30] Jessica Seymour, „Jaunimo teorija – atsakas aetonormatyvumui“, *Rubinaitis*, 2024, Nr. 1–2 (109–110), 66–78, https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2024-nr-1-2-109-110/jaunimo-teorija-atsakas-aetonormatyvumui-1/ [žiūrėta 2025 03 10].

[31] Ten pat.

[32] Ten pat.

[33] Clémentine Beauvais – vaikų literatūros tyrėja, akademikė ir vaikų literatūros autorė, kurios darbai siejami su vaikų literatūros teorijos, kultūros, kognityvinių tyrimų, laiko ir galios problematika. Šiai disertacijai ypač svarbi jos monografija *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature* (2015), kurioje vaikų literatūros teorijai ir kritikai siūloma egzistencialistinė prieiga. Parengta pagal: *The Mighty Child*, *John Benjamins Publishing Company*, https://benjamins.com/catalog/clcc.4 [žiūrėta 2026 05 05].

laiko atkarpoje, asmeninio santykio su laiku. Beauvais knygoje „The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature" (2015, *Galingas vaikas*: *laikas ir galia vaikų literatūroje*), remdamasi prancūzų fenomenologiniu egzistencializmu ir vaikystės filosofija bei sociologija, analizuoja, kokią įtaką vaiko ir suaugusiojo galios santykiams daro laikas. Nors jos įžvalgos yra skirtos vaikų literatūrai, tam tikri aspektai yra aktualūs ir siekiant geriau suprasti literatūroje paaugliams veikiančius galios santykius. Pasak jos, vaikas kaip simbolinė figūra yra galingas, nes jam *priklauso* vienintelis dalykas, kurio neturi suaugusysis, – ateitis ir su ja susijęs neapibrėžtumas. Suaugusiųjų *galia* vaikams gali būti lengviau apčiuopiama, nes ji reiškiasi įsakymais, fizinėmis bausmėmis, pažymiais. Tačiau galingas (angl. *mighty*) vaikas turi daugiau galios, nes jis priklauso vaizduotės sričiai, simbolinei sferai ir yra neatskiriamas nuo šiuolaikinių vaikystės konstrukcijų, todėl jis įsiveržia į kiekvieną vaikystės vaizdavimą, kiekvieną bendravimo su vaiku atvejį, kiekvieną vaikystės prisiminimą. Šiuo atžvilgiu suaugusysis negali nepripažinti vaiko galios, nesusilpnindamas savo galios, todėl suaugusieji trokšta pasinaudoti šia vaiko galia – apie tai rašoma didžiojoje šiuolaikinės vaikų literatūros dalyje[34]. Literatūroje paaugliams svarbūs du aspektai – paauglystė kaip laikotarpis nebėra idealizuojama, o vyresnieji paaugliai yra paskutiniame raidos etape, kuris dar gali būti siejamas su Beauvais minimu *ateities neapibrėžtumu* ir *laiko turėjimu*. Galima teigti, kad, artėdami prie suaugusiųjų pasaulio, formuodami suaugusiojo tapatybę, paaugliai praranda vaiko turimą galią ir savo išskirtinumą. Jie pereina iš *simbolinės vaizduotės sferos* į realybę, tampa *egzistencinio sielvarto kamuojamais suaugusiaisiais, pagautais lipniame įsipareigojimų tinkle, įstrigusiais situacijoje, apibūdinamoje per turėjau / buvau* (angl. *having-been-ness*)[35].

Panašiai kaip Nikolajeva, paauglystę kaip nuo laiko (amžiaus) priklausančią kategoriją interpretuoja ir edukologijos bei jaunimo studijų krypties mokslininkė Nancy Lesko. Pagrindiniame savo darbe „Elkis pagal amžių! Paauglystės kultūrinė konstrukcija" (2012, *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence*) iš socialinio konstruktyvizmo perspektyvos analizuoja, kaip susiformavo keturi paauglystę apibrėžiantys stereotipai: jie subręsta pasiekę pilnametystę, juos valdo audringi hormonai, jie orientuoti į

[34] Clémentine Beauvais, *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature* (Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015), 57.
[35] Ten pat, 56.

bendraamžius, jie apibrėžiami pagal amžių[36]. Lesko tyrimo tikslas – parodyti, kaip istoriškai susiformavusios paauglystės sampratos iki šiol veikia mąstymą apie paaugliams priskiriamus vaidmenis, jų raidą, normatyvumą, laiką ir galios santykius. Su Nikolajevos teorine prieiga ją sieja požiūris į laiką kaip paauglystės (vaikystės) sampratą norminantį veiksnį, kai paauglys (vaikas) įrašomas į suaugusiųjų nustatytą laiko grafiką, turi elgtis ir mąstyti taip, kaip suaugusieji laiko teisinga atitinkamame amžiuje.

Tarpinę poziciją tarp vaiko ir suaugusiojo tapatybių užimanti paauglio tapatybė šiame darbe interpretuojama pasitelkiant ir postkolonijinę kritiką, leidžiančią išryškinti paauglio kaip *Kito* poziciją suaugusiųjų galios struktūroje. Šiam požiūriui yra svarbi vaikų literatūros teoretiko Perry Nodelmano[37] mintis, kad į vaikus galima žvelgti kaip į kolonializmo subjektus, o suaugusiuosius – kaip į kolonizatorius. Paaugliai atsiduria tarpinėje pozicijoje, kurią perteikia išlaisvinantis, nusistovėjusias socialines normas laužantis naratyvas. Be to, pagrindinės postkolonijinės literatūros temos (tapsmo procesas, kova prieš kolonizatorius ir jų atnešamus pokyčius) atsikartoja ir paauglių literatūroje, kurios centre – pokyčio procesas ir kova prieš nusistovėjusias taisykles[38]. Nodelmano požiūris į vaikų literatūroje funkcionuojančius suaugusiojo ir vaiko galios santykius yra artimas Trites požiūriui: abu tyrėjai atkreipia dėmesį į tai, kad vaikams / paaugliams skirtuose tekstuose skaitytojai yra skatinami savo pačių savivoką ir savo elgesio prasmės suvokimą pakeisti suaugusiųjų sampratomis apie tai. Tokiuose tekstuose daroma prielaida, kad vaikai gali ir turi keistis, o vaikystė iš esmės apibrėžiama kaip kaitos laikas – laikotarpis, kuriuo jauni žmonės išgyvena tapsmo būsimais suaugusiaisiais procesą. Pasak Nodelmano, kadangi vaikystė apibrėžiama per kaitą, vaikams skirtoje literatūroje skaitytojai skatinami keistis *tinkama* kryptimi. Skatinimas grindžiamas suaugusiųjų teise daryti vaikams poveikį ir naudotis jų atžvilgiu turima galia,

---

[36] Nancy Lesko, *Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence*, 2nd ed. (New York: Routledge, 2012), 2.

[37] Perry Nodelmanas – vaikų literatūros teoretikas, kurio darbai skirti vaikų literatūros apibrėžčiai, paveikslėlių knygų naratyvui, suaugusiojo ir vaiko skaitytojo santykiui bei vaikų literatūros kaip suaugusiųjų kuriamo diskurso analizei. Šiai disertacijai ypač svarbi jo monografija *The Hidden Adult: Defining Children's Literature* (2008), kurioje vaikų ir paauglių literatūra analizuojama kaip suaugusiųjų kuriama ir jauniems skaitytojams adresuojama literatūra, neišvengiamai susijusi su suaugusiojo galios pozicija. Daugiau informacijos: „About“, *Perry Nodelman*, https://perrynodelman.com/about-2/ [žiūrėta 2026 05 05].

[38] Mary Hilton and Maria Nikolajeva, eds., *Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2012).

todėl kūriniuose galima atpažinti mąstymo apie mažiau galios turinčius subjektus formą, kurią galima įvardyti kaip kolonijinę. Kolonijinio mąstymo logika čia atsiskleidžia tuo, kad saugumas tampa viena svarbiausių pasakojimo keliamų problemų: klausiama, ar vaikai geba patys apsisaugoti nuo pavojų. Įprastas atsakymas yra neigiamas – vaikai laikomi nepajėgiais patys užtikrinti savo saugumo, todėl suaugusieji turi kurti jiems saugias erdves, kuriose jie galėtų būti *saugiai vaikiški*[39]. Panašus paauglių / suaugusiųjų galios santykis egzistuoja ir paaugliams skirtoje literatūroje. Disertacijoje bus tiriama, kaip šis santykis veikia Tapatybės kaitos modelių viduje ir kokiomis priemonėmis yra aktualizuojamas Nodelmano minimas *skatinimas keistis tinkama kryptimi*.

Tapatybės kaitos modelių teorinis ir metodologinis pagrindimas: Tapatybės kaitos modelių struktūrai pagrįsti pasitelkiamas Josepho Campbello[40] herojaus kelionės modelis. Mokslininko sukurtas monomito, arba herojaus kelionės, modelis grindžiamas prielaida, kad skirtingų kultūrų mituose, pasakose ir religiniuose pasakojimuose kartojasi panaši herojaus išėjimo, iniciacijos ir sugrįžimo struktūra. Būtent per pasakas vaikams yra perteikiamos pirmosios tiesos apie gyvenimą ir pasaulį: herojus gali įveikti visus jam iškylančius sunkumus, įgyvendinti jam iškeltus tikslus ir už tai gauti apdovanojimą (pvz., princesę ir pusę karalystės). Vaikų literatūros tyrėja Nicole Brugger-Dethmers teigia, kad galutinis pasakose vykstančių transformacijų ir asmeninių revoliucijų rezultatas yra savęs įtvirtinimas. Jei galima kalbėti apie tai, kad liaudies pasakos ir stebuklinės pasakos yra šiuolaikinės literatūros pagrindas (į ką nurodo daugybė jų perpasakojimų,

---

[39] Perry Nodelman, *The Hidden Adult: Defining Children's Literature* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008), 78.

[40] Josephas Campbellas (1904–1987) – amerikiečių lyginamosios mitologijos ir religijos tyrėjas, rašytojas, vienas žymiausių mito ir archetipinių pasakojimo struktūrų tyrėjų. Iš paskaitų išaugusioje studijoje *Herojus su tūkstančiu veidų* (*The Hero with a Thousand Faces*, 1949) jis rekonstruoja pamatinius mitinio pasakojimo elementus ir analizuoja herojaus kelionės archetipus, lygindamas juos su įvairių pasaulio kultūrų pasakojimų struktūromis. Campbello mąstymui daugiausia įtakos padarė Carlo Gustavo Jungo analitinė psichologija ir archetipinė kritika, nes herojaus kelionė aiškinama kaip pasikartojanti kultūrinė ir psichologinė transformacijos struktūra. Iš: Joseph Campbell, „Šizofrenija: vidinė kelionė“, *Metai*, 2007, Nr. 8–9, https://www.zurnalasmetai.lt/joseph-campbell-sizofrenija-vidine-kelione/ [žiūrėta 2026 05 05].

adaptacijų ir jų įkvėptų kūrinių), tuomet metamorfozės fenomeną galima būtų sieti su pokyčiais, kurie vyksta paauglio veikėjo savęs paieškos procese[41].

Campbellas monomito esmę pristato taip: „Herojus ryžtasi iš įprastinės dienos pasaulio leistis į antgamtiškų stebuklų sritį (x): čia jis susiduria su nežemiškomis jėgomis ir iškovoja lemtingą pergalę (y). Herojus grįžta iš šios paslaptingos kelionės įgijęs galią apdovanoti savo žmones (z).“[42] Disertacijos ribose suprantama, kad ne visos istorijos yra apie herojus *per se* (liet. kaip tokius), tačiau svarbu suprasti, kad problemų prozoje paaugliams, kai pagrindinis veikėjas (herojus) atsiduria prieš įvykius, pasirinkimus, patirtis, kurios turėtų atliepti numanomo skaitytojo poreikius, aprašomas procesas gali būti interpretuojamas per modifikuotą, realizmui pritaikytą herojaus kelionės modelį.

Bene daugiausiai dėmesio monomitui kaip maginės fantastikos (angl. *fantasy*) ir fantastinės literatūros paaugliams analizės įrankiui skyrė literatūrologas dr. Houman Sadri. Disertacijoje „Reconfiguring the Hero’s Journey: The Monomyth in Contemporary Popular Culture“ (2020, *Herojaus kelionės perkonfigūravimas: monomitas šiuolaikinėje populiariojoje kultūroje*) jis tiria, kaip monomitas veikia populiariojoje kultūroje (kai objektas – komiksai, filmai apie superherojus) ir magiškajam realizmui bei maginei fantastikai priskiriamoje literatūroje paaugliams (objektas – Patricko Nesso, Davido Almondo, Philipo Pullmano kūriniai). Pasak Sadri, Campbello modelis padeda formuoti tiek pasakojimą, tiek mūsų supratimą apie jį, todėl, kad egzistuoja struktūros, prie kurių mūsų pasakojimo tradicijos yra natūraliai linkusios prisitaikyti[43]. Tuo pačiu mokslininkas atkreipia dėmesį, kad ne akademiniame kontekste vis labiau populiarėja frazės *herojaus kelionė* vartojimas kaip istorijų apie herojus apibūdinimas, neanalizuojant, kas iš tikrųjų yra pristatoma Campbello modelyje[44]. Savo tyrimuose Sadri pabrėžia, kad svarbu tirti, ar ir kaip monomito modelis veikia vaikų ir paauglių literatūrose, ar jis kaip sistema gali būti naudingas šios srities tyrimuose, nes dažnai tokia literatūra tarnauja didesniems ideologiniams tikslams, tačiau

---

[41] Nicole Brugger-Dethmers, „Cross-Dressing and Performativity“ in *Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult*, ed. Maria Nikolajeva and Mary Hilton (New York: Routledge, 2016), 79.

[42] Joseph Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų* (Vilnius: Tyto alba, 2025), 40.

[43] Houman Sadri, *Reconfiguring the Hero’s Journey: The Monomyth in Contemporary Popular Culture* (daktaro disertacija, University of Gothenburg, 2020), 13.

[44] Ten pat, 2–3.

patys vaikai neapibrėžia vaikų literatūros žanro taip stipriai, kaip jį apibrėžiančios žanro konvencijos[45].

Nikolajeva straipsnyje „The Changing Aesthetics of Character in Children's Fiction" (2001, *Kintanti vaikų literatūros veikėjo estetika*) taip pat brėžia paraleles tarp vaikų literatūros naratyvo struktūros ir monomito. Nors šiame straipsnyje jos objektas yra vaikams ir jaunesniems paaugliams skirti kūriniai, pagrindiniai teiginiai tinka ir vyresniesiems paaugliams skirtai problemų prozai. Pasak jos, monomito pagrindas atitinka tokius pasakojimo elementus kaip *namai*, *išvykimas*, *grįžimas namo*. Campbello herojų ji mato kaip iniciacijos rituale dalyvaujantį jauną žmogų. Panašiai kaip herojus, vaikų literatūroje pagrindinis veikėjas turi palikti įprastą aplinką ar situaciją, kad prasidėtų veiksmas[46]. Monomito centre esantis herojus arba herojė yra „žmogus, kuris, įveikęs asmeninį savo krašto istorinį ribotumą, sugebėjo pasiekti visiems tinkamus, paprastai – žmogiškus pavidalus. [...] Herojus miršta kaip šiuolaikinis žmogus, tačiau atgimsta kaip amžinas žmogus – pasiekęs tobulybę [...] po atsimainymo grįžti pas mus ir mokyti to, ką sužinojo apie atnaujintą gyvenimą."[47] Kaip pastebi Nikolajeva, paaugliams skirtoje realistinėje prozoje Campbello aprašyti herojaus išbandymai įgyja simbolinę formą: jie perkeliami į vidinės kaitos, savivokos, santykio su kitais ir tapatybės paieškų plotmę[48].

Aptardamas mitų sąsają su *perėjimo ritualais* (tarp jų įtraukdamas ir paauglystės laikotarpį), Campbellas teigia, kad ritualų tikslas yra atskirti protą nuo to, kas buvo, supažindinti su tuo, kas bus, ir taip parengti pasikeitusį asmenį grįžimui į įprastą pasaulį[49]. Remiantis šiuo požiūriu, vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje veikiantys Tapatybės kaitos modeliai gali būti tyrinėjami kaip viena iš perėjimo ritualų formų, kurių tikslas – apibrėžti priimtino elgesio, vertybių ir tapatybės ribas ir nukreipti paauglio tapsmą socialiai pripažįstamos brandos link.

Taikant šį integruotą, tarpdisciplininį požiūrį siekiama pagilinti paauglio tapatybės literatūroje paaugliams sampratą, parodyti vieną iš galimybių, kaip galima analizuoti veikėjo tapatybės kaitos kelią, kaip šis procesas yra susijęs su visuomenės normomis, galios santykių dinamika, socialiniais lūkesčiais ir galiausiai suaugusiojo autoriaus patirtimi ir pozicija.

---

[45] Sadri, *Reconfiguring the Hero's Journey*, 11.
[46] Maria Nikolajeva, „The Changing Aesthetics of Character in Children's Fiction", *Style* 35, Nr. 3 (2001): 431–432.
[47] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 28–29.
[48] Nikolajeva, „The Changing Aesthetics of Character in Children's Fiction", 432 p.
[49] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 18.

Ginamieji teiginiai:

Paauglio tapatybė yra socialinis bei kultūrinis konstruktas, o literatūra paaugliams – fikcinė šio konstrukto reprezentacija: paauglio tapatybės klausimai apima ne tik individo psichologinius ir fiziologinius pokyčius ar jų reprezentaciją literatūroje. Jie neabejotinai susiję su Vakarų kultūros pasaulyje reikšmingais, paauglio tapatybę formuojančiais aspektais: kultūrine, literatūrine (ir bendrai – mokymosi, edukacine), politine, viešosios komunikacijos, teisine ir ekonomine aplinka. Paauglio tapatybė pačia bendriausia prasme yra socialinis-kultūrinis konstruktas, kurio kriterijus nusako daugybė aplinkos faktorių, reglamentuoja apibrėžti susitarimai, vertinimo standartai.

Literatūra paaugliams iš vaikų ir suaugusiųjų literatūros lauko išskiriama atpažinus paauglio tapatybės konstrukto modeliavimo principus, kai jie sujungiami į atskirą grožinės literatūros lauką: grožinėje literatūroje aktualizuojami paauglio tapsmo, raidos ir pilnavertės tapatybės susiformavimo etapai – dar neaktualūs vaikų ir jau nebeaktualūs suaugusiųjų literatūros laukui. Grožinė literatūra paaugliams, skirtingai nuo dokumentinės, liudijimų ar pačių paauglių rašytos literatūros, išsiskiria šia savita suaugusiojo žmogaus sankcionavimo pastanga. Lietuvių literatūroje susiformavo pakankamas vyresniesiems paaugliams rašomos grožinės literatūros laukas, kuris savo tapsmo modeliais atspindi universalų Vakarų kultūroje susiformavusį tapsmo modelį.

Atskirame kultūros lauke ar grožiniame kūrinyje reprezentuojama paauglio tapatybė – tai nuo laiko (išraiška – amžius ir buvimas / judėjimas laiku apibrėžiamame tapsmo procese) ir turimos bei potencialios galios priklausanti tapatybė. Ši tapatybė būtinai turi susidurti su aplinkybėmis, reikalingomis jos raidai, tačiau kiekviena kultūra su savo istorine bendruomene, šiuolaikine visuomene priima, atstumia, kvestionuoja natūralią paauglio raidą, diegdama norminius kaitos modelius. Literatūroje paaugliams pagrindinis veikėjas, prieš tapdamas suaugusiuoju, turi atsidurti laikinoje iššūkio ir atsako jį supančiai galiai būsenoje, verčiančioje jį keistis. Taip aktualizuojamas pokyčių procesas, paauglio tapatybės laikinumas bei suaugusiųjų apibrėžtų normų svarba. Literatūra aktualizuoja ir normas, ir jų atmetimo, priėmimo reikšmę žmogaus tapsmo suaugusiuoju procese. Ji reprezentuoja šį procesą, moko paauglį, tiria paauglio pasaulėjautą ir pasaulėvaizdį bei apibrėžia paauglio tapatybės fenomeną.

Lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiantys Tapatybės kaitos modeliai padeda atskleisti, kad literatūroje paaugliams vaizduojamas tapsmas suaugusiuoju yra susijęs su norminimu ir edukacija: kūriniai ne tik parodo, kokie paauglio pasirinkimai laikomi

priimtinais arba nepriimtinais, bet ir nukreipia skaitytoją tam tikrų vertybinių bei socialinių orientyrų link. Per šiuos grožinės literatūros tekstuose paaugliams veikiančius Tapatybės kaitos modelius yra realizuojama suaugusiųjų galia mokyti ir diegti visuomenėje priimtinas normas, taip pat apibrėžiamos priimtino elgesio, vertybių ir tapatybės ribos. Vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose vaizduojamas paauglio judėjimas šių ribų atžvilgiu, o jo tapsmas nukreipiamas socialiai pripažįstamos brandos link. Suaugę rašytojai kūriniuose pateikia įvairius gyvenimo siužetus, skirtingus veikėjus, vaizdavimo rakursus, pasakojimo žanrus, tačiau pagrindinė intencija – pamokyti, perspėti, suvaldyti, sudrausminti suaugusiaisiais dar netapusius individus. Literatūra paaugliams tampa norminamąja priemone, nes joje grožinės literatūros kalba nurodomi svarbiausi pavojai, kylantys paauglių virsme į suaugusiuosius, bausmės bei apdovanojimai, galimi iniciacijos procese. Suaugusieji rašytojai vyresniesiems paaugliams grožine kalba iš jau praėjusiųjų šias iniciacijas perspektyvos aiškina jiems suprantamas bendrabūvio taisykles sociume, pasaulio sandarą, gyvenimo dėsnius. Kalbėjimo pozicija skiria šią literatūrą nuo jaunesniųjų paauglių ir suaugusiesiems rašytos literatūros, net jei šios pozicijos nesuvokia tokios literatūros autoriai. Tai rodo suaugusiųjų galią spręsti, teisti, bausti ar apdovanoti paauglius už jų teisingus arba neteisingus veiksmus, o galios hierarchiją nulemiantis veiksnys yra amžius.

Disertacijos struktūra. Disertacijos struktūra sudaryta pagal iškeltus uždavinius. Disertaciją sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Pirmajame disertacijos skyriuje – teorinėje dalyje – apibrėžiamas tyrimo objektas – vyresniesiems paaugliams skirta literatūra – ir pateikiamas jos kaip savito literatūros lauko teorinis pagrindimas. Šioje dalyje pristatomas literatūros paaugliams lauko ištirtumas, adresato problematika ir pagrindinės žanrinės konvencijos. Antrajame skyriuje tiriamos lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams leidybos 2000–2025 m. tendencijos, kurių analizė praplečia šio lauko sampratą, suvokiant ją kaip leidybos procesų, kultūrinių lūkesčių ir suinteresuotų galios institucijų formuojamą reiškinį. Trečiajame skyriuje, remiantis įvade aptartomis teorinėmis prieigomis, formuojami Tapatybės kaitos modeliai (Norminis ir Deviacinis) bei pagrindžiama jų veikimo vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje logika. Detaliai pristatoma Tapatybės kaitos modelių struktūra, kurios pagrindas – Josepho Campbello monomitas, suaugusiųjų galios veikimo principai tiek literatūroje paaugliams, tiek Tapatybės kaitos modelių viduje, įvedamos norminančios galios atžvilgiu veikėjo paauglio laikyseną paaiškinančios sąvokos – pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis (marginalizacija). Ketvirtajame skyriuje Norminis ir Deviacinis tapatybės

kaitos modeliai taikomi atrinktų kūrinių analizei. Šioje dalyje siekiama parodyti, kaip paauglio tapatybės kaita reprezentuojama pasakojime, kokie pagrindiniai įvykiai ją aktyvuoja, kaip veikia norminanti arba sankcionuojanti suaugusiųjų galia ir kokiomis sąlygomis paauglio tapsmas suaugusiuoju pripažįstamas kaip norminis.

1. LITERATŪRA PAAUGLIAMS: TYRIMŲ KRYPTYS, SAMPRATA IR KONVENCIJOS

XXI a. literatūros paaugliams sampratą formuoja tiek tekstinės savybės, tiek ir instituciniai, kultūriniai bei ideologiniai veiksniai. Kaip pažymi paauglių literatūros ir paauglystės sampratos maginės fantastikos literatūroje tyrėja Alison Waller, tekstai, kurie leidybos, rinkodaros ir ugdymo sistemose yra pristatomi kaip jaunimo literatūra, tokiais ir tampa. Tačiau šis procesas nėra vienakryptis – literatūros kanonas nuolat kinta, nes paaugliai neretai skaito suaugusiesiems skirtus tekstus, o leidybos industrija, reaguodama į tokius skaitymo įpročius, juos perleidžia kaip paaugliams skirtą literatūrą[50]. Dėl to šiam literatūros laukui būdingas nuolatinis pokytis, kurį motyvuoja kintantys estetiniai, pedagoginiai ir suaugusiųjų keliami kultūriniai lūkesčiai bei rinkos – skaitytojų paauglių – poreikiai.

Pirmojo skyriaus tikslas yra, pasitelkiant paauglių literatūros tyrėjų (Nikolajevos, Trites, Coats, Hunt, Waller ir kt.) darbus, aptarti, kaip formavosi literatūros paaugliams tyrimų laukas, kokios teorinės kryptys išryškėjo, kokie klausimai buvo ir išliko problemiški. Siekiama parodyti, kad vyresniesiems paaugliams skirti kūriniai pasižymi savita adresato, temų, naratyvinių struktūrų ir, kas svarbiausia šios disertacijos kontekste, veikėjo tapatybės kaitos logika. Skyriuje nuosekliai pereinama nuo platesnių anglakalbės literatūros ir Lietuvos tyrimų konteksto prie vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros sampratos ir jos vidinių konvencijų. Toks teorinis pagrindimas leidžia paauglių literatūrą pamatyti kaip struktūruotą lauką, kurį sieja ne tik adresatas – skaitytojas paauglys, bet ir dėmesys tapatybės kaitos, galios ir normatyvumo klausimams.

Svarbu pažymėti, kad šiame skyriuje nėra siekiama apžvelgti visų su paauglių literatūra susijusių tyrimų. Daugiausia dėmesio skiriama moksliniams darbams, mąstymo kryptims ir probleminiams klausimams, kurie susiję su disertacijos tema – paauglio tapatybės kaitos ir suaugusiojo / paauglio galios hierarchijos reprezentacija vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje.

1.1. Literatūros paaugliams tyrimų kontekstas

Literatūra paaugliams ilgą laiką nebuvo tiriama kaip savarankiškas objektas. XX a. pabaigoje Vakarų Europoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) ir

[50] Alison Waller, *Constructing Adolescence in Fantastic Realism* (New York: Routledge, 2009), 15–16.

Lietuvoje šis objektas stokojo jam pritaikytų teorinių prieigų, nuoseklių sisteminių tyrimų ir novatoriško žvilgsnio. Tikėtina, kad panašios tendencijos galėjo būti būdingos ir kitų regionų literatūros tyrimams, tačiau šioje disertacijoje tai nebuvo atskirai tirta. Dar 1996 m. literatūrologė Caroline Hunt straipsnyje „Young Adult Literature Evades the Theorists“ (*Literatūra paaugliams išvengia teoretikų*) tyrinėdama XX a. pab. situaciją ieškojo atsakymo, kodėl literatūra paaugliams nesulaukia vaikų literatūros mokslininkų dėmesio. Ji išanalizavo 1980–1995 m. išleistus svarbiausius su literatūra vaikams susijusius darbus ir pamatė svarbią tendenciją: nors teoretikai į savo tyrimus dažnai įtraukia paaugliams skirtus kūrinius, jų neišskiria kaip atskiro literatūros žanro. Dėl to yra praleidžiamas svarbus aspektas, kad literatūros paaugliams teoriniai klausimai gali skirtis nuo vaikų literatūros. Kaip vieną iš pavyzdžių Hunt pateikia profesoriaus, vaikų literatūros kritiko Perry Nodelmano poziciją, kurią jis pristato knygoje „The Pleasures of Children’s Literature“ (1992, *Vaikų literatūros malonumai*). Nors jis pripažįsta, kad vaikų ir paauglių literatūros iš esmės skiriasi, teoriniais tikslais nėra poreikio jaunimui skirtų knygų laikyti atskira kategorija. Daugumoje jo tyrimų (taip pat ir anksčiau minėtame darbe) paaugliams skirti kūriniai yra analizuojami kaip vaikų literatūros porūšis arba dalis[51]. Pavyzdžiui, 2024 m. spalį Umeå universitete vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „The Child Subject Within Children’s Literature and Beyond“ (*Vaikų literatūroje ir už jos ribų esantis subjektas vaikas*) iš 22 perskaitytų pranešimų 5 buvo skirti literatūrai paaugliams. Lietuvoje 2013 m. išleistame, konferencijos pranešimų pagrindu sudarytame straipsnių rinkinyje „Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė“ tik 7 iš 18 tekstų (t. y. mažiau nei pusėje) pagrindinis dėmesys skiriamas literatūrai paaugliams. Taigi nors XXI a. daugėja literatūros paaugliams tyrimų, jų kiekis, kokybė vis dar nusileidžia vaikų literatūros arba vaikų ir paauglių literatūrų kaip vientiso lauko tyrimams. To priežastis gali būti tiek literatūros paaugliams kaip savito lauko naujumas, tiek sudėtingesnė, suaugusiųjų literatūrai artimesnė problematika, tekstų konstrukcija, tiek teorinių ir metodologinių įrankių trūkumas[52].

---

[51] Caroline Hunt, „Young Adult Literature Evades the Theorists“, *Children’s Literature Association Quarterly* 21, Nr. 1 (1996): 5–6.

[52] Lietuvoje tyrimų trūkumo problemą galima aiškinti ir per vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko ribotumą. Kaip parodė leidybinis lauko tyrimas (apie jį plačiau – antrajame disertacijos skyriuje), per 25 metus Lietuvoje buvo išleista kiek daugiau nei 100 14–18 metų jaunimui skirtų kūrinių. Tai reiškia, kad tyrėjams paprasčiausiai trūksta medžiagos, kuriai būtų galima pritaikyti naujausias

Lietuvoje vaikų literatūros tyrimų pradžioje (maždaug iki Antrojo pasaulinio karo) literatūra paaugliams dar nebuvo suvokiama kaip savarankiškas laukas. Tyrėjų ir pedagogų dėmesys pirmiausia krypo į platesnius klausimus: kuo vaikams skirta literatūra skiriasi nuo suaugusiųjų literatūros, kokia literatūra laikytina vertinga vaikui ir nuo kada vaikas jau gali pereiti prie suaugusiesiems skirtų tekstų. Genovaitė Raguotienė straipsnyje „...Kas tai yra vaikų literatūra?“ nagrinėja 1918–1940 m. literatūros tyrėjų, kūrėjų ir pedagogų diskusijas apie vaikų literatūros sampratą. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad diskusijoje nėra išskirta literatūra paaugliams, kaip galima suprasti, kalbama apie ikimokyklinio ir pradinių klasių vaikų skaitybą. Ji pastebi, kad Lietuvoje XX a. pradžioje (maždaug iki Antrojo pasaulinio karo) pagrindinis klausimas buvo *kas tai yra vaikų literatūra?* 1926 m. Pranas Mašiotas teigė, kad vaikų literatūrą sudaro: „1) dailiosios literatūros prieinami vaikams kūriniai ir 2) visokios rūšies tinkamai parašytos populiarizacijos“. Tuo metu ryškėjo ir kitas požiūris, kad tokios literatūros iš viso nėra, kaip nėra ir *senių literatūros*. Paauglių literatūros tyrimams svarbūs pirmieji bandymai vaikams skirtas knygas sieti su konkretaus amžiaus skaitytojo poreikiais. Pavyzdžiui, 1935 m. pedagogas Vincas Ruzgas rašė, kad „žymią vietą, ypač jaunesniųjų vaikų tarpe, turi užimti speciali jaunesniojo amžiaus vaikams taikoma literatūra ir vaikų žurnalai“. Tame pačiame straipsnyje vyresniojo amžiaus vaikams jis rekomendavo skaityti suaugusiesiems skirtas knygas arba jaunuomenei skirtą literatūrą. Kaip tikrąsias literatūros vertybes diegianti ir vaikams tinkanti literatūra buvo įvardinti ne vaikams skirti, tačiau jiems suprantama kalba parašyti tekstai. Raguotienė cituoja lietuvių pedagogo, vadovėlių autoriaus Jono Norkaus 1937 m. pateiktus pavyzdžius: *Robinzoną Kruzą*, *Dėdės Tomo trobelę*, Žiulio Gabrielio Verno (Jules Gabriel Verne), Džeimso Fenimoro Kuperio (James Fenimore Cooper)[53]. Tokia pozicija rodo, kad jaunesniojo amžiaus vaikui buvo pripažįstamas specialios literatūros poreikis, o vyresnysis vaikas ar paauglys dažniau buvo suvokiamas kaip skaitytojas, galintis palaipsniui pereiti į suaugusiųjų literatūros lauką.

Plačiau ši problema gali būti nagrinėjama leidybiniame kontekste, kai amžiumi grįstos skaitytojų kategorijos nebūtinai virsta savarankišku

---

teorines ar metodologines kryptis ir dėl to renkamasi sujungti jaunesniesiems paaugliams ir vyresniesiems paaugliams skirtas literatūras, tyrimuose dėmesys sutelkiamas į tuos pačius, kokybiškai vertingiausius kūrinius.

[53] Genovaitė Raguotienė, „...Kas tai yra vaikų literatūra?“ (Apie vaikų literatūros sampratą 1918–1940 m.), *Rubinaitis*, 1998, Nr. 2 (9), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/1998-nr-2-9/kas-tai-yra-vaiku-literatura-apie-vaiku-literaturos-samprata-1918-1940-m/ [žiūrėta 2026 04 15].

literatūros lauku (pavyzdžiui, jau minėta vyresniojo amžiaus žmonėms, senoliams skirta literatūra). Kitaip sakant, vien skaitytojo amžius dar negarantuoja atskiro literatūros lauko susiformavimo, tam būtina ir pakankama tekstų pasiūla, ir leidybinė infrastruktūra, ir kritinis bei akademinis pripažinimas. Būtent nedidelė vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros pasiūla galėjo nulemti, kad Lietuvoje istoriškai susiformavęs požiūris sujungti vaikų ir paauglių literatūros tyrimus liko nepakitęs. Net ir dabar šis literatūros laukas neretai aptariamas kaip vaikų literatūros tęsinys, o jaunesniesiems ir vyresniesiems skirta literatūra tyrinėjama kaip vientisas žanras.

Kita diskusijų apie literatūrą vaikams ir paaugliams kryptis – klausimai, kokią bendrai funkciją atlieka vaikų ir paauglių literatūrų tyrimai, ar ši grožinė literatūra nėra tik priemonė suaugusiesiems pasakojimo ribose kurti jų kontrolei paklūstančius vaiko ir vaikystės, paauglio ir paauglystės paveikslus ir taip daryti įtaką realiam vaikui ar paaugliui. Tikriausiai pirmą kartą ši idėja buvo iškelta 1984 m. britų mokslininkės, profesorės Jacqueline Rose knygoje „The Case of Peter Pan, Or The Impossibility of Children's Fiction" (*Peterio Peno atvejis arba neįmanoma vaikų literatūra*). Problema kyla dėl to, kad vaikai (ir paaugliai) yra matomi kaip atskira (o gal net ir atskirta) visuomenės grupė, kuri neturi balso, nuomonės arba jie nėra taip aiškiai išreikšti, kad būtų girdimi ir aktyviai formuotų vaikų ir paauglių literatūros lauką. Kitaip tariant, vaikai ir paaugliai literatūros tyrimuose pozicionuojami kaip *Kiti*.

Nikolajeva atkreipia dėmesį, kad vis dar sprendžiamas vaikų literatūros pozicionavimo klausimas ir jos tyrimų lauko priskyrimas tam tikrai sričiai (meno arba pedagogikos). Šiuo metu, pasak jos, išlieka literatūrinis-didaktinis skilimas (angl. *literary-didactic split*) ir, nors abi pusės turi svarių argumentų, realybėje didaktizmas, pedagogika yra sujungiami su menu. Kaip tokios sąjungos pavyzdį ji pateikia totalitarinius režimus, kurie sugebėjo savo ideologiniams tikslams panaudoti meno galią. Tad šiuo požiūriu literatūra vaikams nėra išskirtinė. Kas yra svarbu, kad pedagoginė ar ideologinė intencijos knygose vaikams (ir paaugliams) yra išreikštos labiau nei suaugusiųjų literatūroje, tačiau tai yra veikiau laipsnio, o ne pačios literatūros prigimties skirtumas[54].

Galima teigti, kad klausimai, *kas yra literatūra vaikams ir paaugliams ir ar literatūra vaikams ir paaugliams laikytina savarankiškais laukais* galėjo tapti viena iš priežasčių, kodėl XXI a. vaikų ir ypač paauglių literatūros

[54] Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, p. 6–7.

tyrimuose tiek daug dėmesio skiriama vaiko / paauglio ir suaugusiojo galios santykiams. Ilgą laiką pagrindinis klausimas buvo, kokia literatūra vaikui yra tinkama, vertinga ar pedagogiškai naudinga. Tačiau greta visą laiką buvo kita problema – kas turi galią šį tinkamumą apibrėžti? Kadangi vaikų ir paauglių literatūrą, išskyrus pavienes išimtis, dažniausiai kuria, leidžia, atrenka ir vertina suaugusieji, skaitytojai, kaip jau buvo minėta, šiame lauke atsiduria mažesnę sprendimų priėmimo galią turinčioje pozicijoje. Todėl vaikų ir paauglių literatūrų tyrimuose vis svarbesnis tampa galios klausimas: kaip suaugusiųjų normos, lūkesčiai ir ugdymo tikslai formuoja vaikams ir paaugliams skirtus tekstus. Ši perspektyva padeda suprasti, kodėl tokie tyrėjai kaip Trites, Nikolajeva, Nodelmanas ar Beauvais šiuos literatūros laukus analizuoja kaip suaugusiojo ir vaiko / paauglio santykių raiškos erdvę, kurioje nuolat sprendžiami balso, subjektyvumo, paklusimo, pasipriešinimo ar normatyvumo klausimai. Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje šis santykis įgauna Foucault apibūdintos disciplinuojančios visuomenės bruožų, kai suaugusiesiems priimta norma yra diegiama per nuokrypio nuo normos ir jo pasekmės – bausmės – vaizdavimą kūrinyje. Nors dažniausiai veikėjai paaugliai pateikiami kaip iš suaugusiųjų galios išsivaduojantys subjektai, iš tiesų jų laisvė pripažįstama tik nustatytose ribose. Todėl galios santykių analizė leidžia klausti, ar paaugliams skirta literatūra įgalina veikėją, ar veikiau nukreipia jį į suaugusiųjų pripažįstamą norminio tapsmo modelį. Plačiau apie galios santykius ir jų reprezentaciją vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje – trečiajame disertacijos skyriuje.

XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje literatūros paaugliams tyrimuose pradeda ryškėti tyrėjų tematinė, problematinė ir žanrinė specializacija[55]. Greta paauglio ir suaugusiųjų galios santykių tyrimų išlieka aktualūs paauglio tapatybės ir tapimo suaugusiuoju reprezentacijos tekstuose klausimai. Pavyzdžiui, vaikų ir jaunimo kultūros tyrėja iš Australijos Robyn McCallum knygoje *Tapatybės ideologijos literatūroje paaugliams* (1999, *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction*) paauglio tapatybės sampratą sieja su socialiniais diskursais, ideologijomis ir kalba. Siekiant geriau suprasti, kodėl paauglių literatūroje taip svarbu atskleisti augimo, brendimo, iniciacijos problematiką, nuo literatūros sociologijos pereinama prie kognityvistikos. Pirmosios šią metodologiją literatūros paaugliams tyrimuose pritaikė jau minėtos Trites ir Nikolajeva. Brendimo tematikai yra artimi ir lyties,

[55] Toliau tekste pristatomos su disertacijos tema susijusios tyrimų kryptys, nesiekiama apžvelgti visų šiuo metu publikuotų mokslinių leidinių ar straipsnių bei jų autorių.

kūniškumo, seksualumo išraiškų tyrimai. Šio tyrimų lauko kontekste neretai klausiama, kodėl paauglio tapsmas siejamas su kūno disciplinavimu. Vyresniesiems paaugliams skirtuose tekstuose apibrėžiama, koks seksualumas yra leistinas, kokia lytinė raiška laikoma normine ir kokios su kūnu susijusios paauglio tapatybės apraiškos paverčiamos rizika ar nuokrypiu.

Dar viena vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje atskleidžiamai tapatybės kaitos temai svarbi tyrimų kryptis – mirties temos reprezentacija tekstuose paaugliams. Būtent jai skirta 2009 m. išleista Kathryn James studija *Mirtis, lytis ir seksualumas šiuolaikinėje literatūroje paaugliams* (*Death, Gender and Sexuality in Contemporary Adolescent Literature*). Joje knygos autorė parodo, kad mirties reprezentacijos paauglių literatūroje beveik visada siejamos su seksualumo, lyties ir galios klausimais. Tyrime ypač daug dėmesio skiriama moters / mirties tropui, mirties erotizavimui ir seksualizavimui, taip pat tam, kaip lytimi apibrėžtas subjektas reprezentuojamas santykyje su mirties, mirimo ir gedulo procesais. James atskleidžia, kaip kultūriniai diskursai veikia literatūros kūrinius, kaip patys yra jų veikiami ir kokia yra svarbi mirtis paauglių literatūroje plėtojamos tapsmo temos kontekste[56].

XXI a. karų ir politinių krizių akivaizdoje vis didesnę svarbą įgauna paauglio tapatybės formavimosi klausimų tyrimai, kai literatūros kūrinyje vaizduojami paaugliai yra migrantai ar pabėgėliai. Tokiuose kūriniuose paauglio tapsmas nebėra tik individualus psichologinis procesas. Jis tampa skirtingų kalbų, kultūrų, valstybių, atminties formų ir galios struktūrų formuojama patirtimi. Šiai tyrimų krypčiai priskirtini Clare Bradford, Karen Coats, Rodericko McGilliso, Johno Stephenso ir kitų tyrėjų darbai, kuriuose plėtojama postkolonialistinė paradigma, analizuojama ideologijos ir *Kito* problematika, kultūrinės tapatybės formavimasis bei skaitytojo pozicionavimas.

Kitaip negu anglakalbėse šalyse, Lietuvoje literatūros paaugliams tyrimų laukas išlieka fragmentiškas. Paaugliams skirti kūriniai dažniausiai aptariami platesniame vaikų literatūros, vaikų ir paauglių skaitybos ar leidybos tendencijų kontekste. Vis dėlto šiame tyrimų lauke galima išskirti kelias svarbiausias literatūros lauko ribas ir pagrindines tendencijas, padedančias išskirti tyrimų kryptis.

---

[56] Daugiau apie knygą: „Death, Gender and Sexuality in Contemporary Adolescent Literature“, *Routledge*, https://www.routledge.com/Death-Gender-and-Sexuality-in-Contemporary-Adolescent-Literature/James/p/book/9780415888561 [žiūrėta 2026 05 01]

Viena iš tokių krypčių – literatūros istoriografija. Jai priskirtini Vinco Aurylos, Kęstučio Urbos, Genovaitės Raguotienės ir kitų tyrėjų darbai, kuriuose rekonstruojama lietuvių vaikų literatūros raida, aptariamos skaitybos praktikos, vaikų ir jaunimo periodika, žanrų kaita, leidybos procesai ir literatūros lauko institucionalizacija. Vis dėlto šiuose darbuose paauglių literatūra nėra išskiriama kaip savarankiškas tyrimo objektas. Lietuvių autorių paauglių literatūros tyrimams svarbūs minėtini straipsniai: Kęstučio Urbos „Literatūra vaikams ir paaugliams“ (*Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Alma littera, 2003) ir Eglės Baliutavičiūtės „Lietuvių vaikų literatūra.“ (*Visuotinė lietuvių enciklopedija*).

Kita reikšmingai prie šiuolaikinės lietuvių literatūros paaugliams tyrimų lauko formavimo prisidedanti kryptis – akademiniai darbai: disertacijos, mokslo straipsniai, konferencijų pranešimai. Šiuose darbuose paaugliams skirta literatūra dažniausiai aptariama per konkrečias temas, problemas ir teorines prieigas. Akademiniai tyrimai yra svarbūs, nes leidžia matyti, kokios problemos šiuolaikinės lietuvių literatūros paaugliams tyrimuose laikomos reikšmingomis. Pavyzdžiui, didėjant miesto svarbai literatūros veikėjų gyvenimuose, Lietuvoje pradėjo populiarėti miesto reprezentacijos kūriniuose tyrimai, paskaitos ir pranešimai šia tema. 2020 m. Vilniaus universitete Goda Baranauskaitė-Dangovienė apsigynė magistro darbą tema „Miestas šiuolaikinėje paauglių literatūroje: Unės Kaunaitės „Sudie, rytojau“ ir Akvilinos Cicėnaitės „Niujorko respublika““. 2025 m. IBBY Vinco Aurylos premija buvo skirta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Vaikų ir jaunimo literatūros centro vyriausiajai tyrėjai Astai Plechavičiūtei už profesionalius Vilniaus miesto vaizdų ir motyvų XXI amžiaus vaikų ir paauglių literatūroje tyrimus. Jos tyrimų pagrindu *Rubinaityje* (2025 m. Nr. 4 (116)) buvo publikuotas straipsnis „Jų Vilnius jų (grožinės knygos apie Vilnių vaikams ir paaugliams)“.

Vienas svarbesnių įvykių literatūros paaugliams tyrimuose buvo konferencijos pranešimų pagrindu išleistas straipsnių rinkinys *Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė* (Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius, 2013). Jame publikuoti tokie straipsniai kaip doc. dr. Astos Gustaitienės „(Ne)laisvė būti geru paaugliu: teigiamas personažas XXI a. lietuvių paauglių prozoje“, kuriame ji, pasitelkdama skaitytojo reakcijos kritiką, psichologo Finno Skårderudo, šveicarų psichoanalitikės Alice Miller, religijos filosofo Luigi Giussani įžvalgas, bando atsakyti į klausimą „kiek rašytojas yra vidujai laisvas vaizduoti teigiamą personažą paauglį, žinodamas, kad kūrybinė praktika jį taip

vaizduojant daug dažniau atneša nesėkmių, nei sėkmių.“[57] Kaip teigia autorė, straipsnyje ji nori „iškelti daugiau klausimų nei pateikti atsakymų“[58]. Dr. Brigita Dimavičienė straipsnyje „Sex in Contemporary Young Adult Literature“ (*Seksas šiuolaikinėje vyresniųjų paauglių literatūroje*) analizuoja, kaip vaizduojama lytiškumo tema paauglių literatūroje, daugiausiai dėmesio skiriant Vakarų šalių, ypač JAV ir Didžiosios Britanijos, rašytojams. Pasirinkta sociologinė ir psichologinė prieigos į temą leidžia pažvelgti, kaip tekste realizuojami skirtingoms kultūroms priklausančių visuomenių požiūriai į lytiškumą ir seksualumą, koks atvirumo lygis yra pasiekiamas ir kaip keičiasi seksualinių santykių vaizdavimas iš tabu į privalomą paauglystės atributą. Didaktizmo problemą pristatančiame prof. Džiuljetos Maskuliūnienės straipsnyje „Naujasis didaktizmas šiuolaikinėje lietuvių paauglių prozoje“ keliamas klausimas „ar naujuoju didaktizmu galima laikyti šiuolaikinės lietuvių paauglių literatūros kūrinių, kuriuose susiduriama su gyvenimo tirštuma [...] vaizdavimo, kalbėjimo skaitytojui būdą?“[59] Tema yra aktualizuojama per filosofinio-estetinio, literatūrinio ugdymo prizmę. Straipsnių rinkinyje taip pat publikuotas disertacijos autorės straipsnis „Mirties problematika XXI a. lietuvių paauglių literatūroje“, kuriame apžvelgiama, kaip ši tema yra atskleidžiama, pristatoma šiuolaikiniam skaitytojui paaugliui. Šioje disertacijoje sukonstruotuose Tapatybės kaitos modeliuose dėmesys taip pat skiriamas tiek lytiškumo, tiek mirties temos vaizdavimui kaip svarbiems, paauglio tapsmo procesui įtaką darantiems aspektams.

Paauglių literatūros tyrimus papildo Kęstučio Urbos knyga *Auginančioji literatūra: XX a. lietuvių vaikų literatūros tyrimai* (2015) ir Loretos Jakonytės monografija *Šeimos vaizdinys sovietmečio lietuvių literatūroje vaikams* (2015). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad Urbos tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama vaikų ir jaunesniųjų paauglių literatūrai, tačiau jo knyga svarbi dėl dėmesio šiuolaikinei problemų prozai. Jakonytės tyrime, remiantis teminės kritikos prieiga, nagrinėjama, kaip sovietmečio lietuvių literatūroje vaikams vaizduojami vaikų ir paauglių tarpusavio santykiai.

Trečioji kryptis – vaikų ir jaunimo literatūrai skirtuose leidiniuose bei kultūrinėje spaudoje publikuojami mokslo populiarinimo ir kritikos tekstai.

---

[57] Asta Gustaitienė, „(Ne)laisvė būti geru paaugliu: teigiamas personažas XXI a. lietuvių paauglių prozoje“, in *Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė: straipsnių rinkinys* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 22.

[58] Ten pat.

[59] Džiuljeta Maskuliūnienė, „Naujasis didaktizmas šiuolaikinėje lietuvių paauglių prozoje“, in *Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 55.

Šiai krypčiai pirmiausia priskirtinas žurnalas apie vaikų ir jaunimo literatūrą *Rubinaitis*, kuriame publikuojamos vaikams ir paaugliams skirtų knygų apžvalgos, recenzijos, metų knygų aptarimai, interviu su autoriais ir leidybos lauko apžvalgos. Straipsniuose daugiausia dėmesio skiriama turinio kokybės, temų aktualumo, adresato, vertybinių nuostatų, leidybos tendencijų ir populiariausių autorių klausimams. *Rubinaityje* skelbiami tokių lietuvių paauglių literatūros tyrėjų kaip Eglės Baliutavičiūtės, doc. dr. Astos Gustaitienės, dr. (hp) Gražinos Skabeikytės-Kazlauskienės, Ingos Mitunevičiūtės, prof. dr. Džiuljetos Maskuliūnienės ir kitų tekstai. Vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko pažinimui bene svarbiausios yra kiekvienais metais skiltyje *Apžvalgos* skelbiamos praėjusiais metais išleistų knygų vertinamosios apžvalgos. Knygų vaikams ir paaugliams recenzijos taip pat pasirodo kultūrinėje spaudoje – leidiniuose *Tarp knygų*, *Literatūra ir menas* ir kituose kultūros periodikos šaltiniuose. Ši kryptis nuo akademinių tyrimų skiriasi tuo, kad joje siekiama reaguoti į tai, kas einamuoju momentu vyksta paaugliams skirtos literatūros lauke: pristatyti naujas knygas, įvertinti jų meninę ir vertybinę kokybę, aktualizuoti skaitymo rekomendacijas.

Apibendrinant galima teigti, kad nors pasaulyje literatūros paaugliams tyrimai apima vis daugiau skirtingų sričių, Lietuvoje vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros tyrimų laukas ir XXI a. išlieka nepakankamai apibrėžtas, jame vyrauja teminiu ir metodologiniu požiūriu fragmentiški tyrimai. Dėl šios priežasties disertacijoje keliamas uždavinys sistemiškai tirti vyresniesiems paaugliams skirtą literatūrą yra reikšmingas tiek siekiant geriau pažinti konkrečius tekstus, lauką apibrėžiančias tendencijas ir konvencijas, tiek platesniam lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirto literatūros lauko kaip savarankiško tyrimo objekto konceptualizavimui.

1.2. Paauglystės ir literatūros paaugliams samprata

Literatūra paaugliams yra XX a. literatūros laukas. Kitaip negu vaikų literatūra, kurios ištakos siejamos su literatūrinėmis pasakomis, kūriniai paaugliams, kuriuose buvo vaizduojami to laikotarpio paauglystės sampratą atitinkantys veikėjai ir jų problemos, pradėti rašyti ir leisti po Antrojo pasaulinio karo. Nikolajeva ir Hilton įvade į straipsnių rinkinį „Contemporary Adolescent Literature and Culture“ (2016, *Šiuolaikinė paauglių literatūra ir kultūra*), pristatydamos literatūros paaugliams istoriją, jos ištakas sieja su tokiais augimo procesą vaizdavusiais kūriniais kaip Louisos May Alcott *Mažosios moterys* (1868), Lucy Maud Montgomery *Anė iš Žaliastogių* (1908)

ar Marko Tveno *Heklberio Fino nuotykiai* (1884)[60]. Vis dėlto kaip atkreipiamas dėmesys tolimesniame tekste, šie pasakojimai artimesni vaikų literatūrai ir atspindi jos kanonui būdingą idiliškos vaikystės, mokyklos realybės ir nuotykių vaizdavimą. Caroline Hunt straipsnyje „Young Adult Literature Evades the Theorists“ (1996, *Literatūra paaugliams vengia teoretikų*) pabrėžia, kad pirmieji kūriniai, pradėję kurti literatūros paaugliams konvencijas, išleisti tik XX a. 6–7 dešimtmetyje. Žanro pradininkais turėtų būti laikomi Jerome‘o Davido Salingerio *Rugiuose prie bedugnės* (1951) ir Susan Eloise Hinton (S. E. Hinton) *Autsaideriai* (1967)[61].

Viena priežasčių, kodėl literatūra paaugliams kaip savarankiškas literatūros laukas pradėjo formuotis sąlyginai vėlai, yra ta, kad pati paauglystės kaip atskiro raidos laikotarpio moderni mokslinė ir socialinė koncepcija taip pat yra sąlyginai nauja. Amerikiečių psichologas ir pedagogas, žmogaus raidos teorijų šalininkas Granville’is Stanley Hallas 1904 m. paskelbtame veikale „Paauglystė“ (angl. *Adolescence*) pateikė moksliškai įtvirtintą modernią paauglystės kaip savito raidos etapo koncepciją, kuri darė didelę įtaką vėlesnėms psichologų ir pedagogų kartoms, o pati knyga laikoma paauglių psichologijos pradžia. Nors romantizmo laikotarpiu jau buvo atsiradęs jaunystės kaip savito gyvenimo tarpsnio problemų supratimas, paauglystė nebuvo konceptualizuojama kaip atskiras psichologinės raidos etapas. Būtent Hallas, pritaikęs tuo metu madingą normatyvinio vystymosi psichologiją, išskyrė amžių tarp brendimo pradžios ir brandžios pilnametystės[62]. Iki Antrojo pasaulinio karo tokios sąvokos kaip *paauglys* ir *jaunimas* beveik nebuvo vartojamos. Buvo suprantama, kad egzistuoja žmonės neaiškiai apibrėžtame raidos etape tarp vaikystės ir suaugystės, tačiau pati idėja, kad tai yra atskiras ir savitas perėjimo iš vaikystės į suaugusiųjų pasaulį laikotarpis, buvo svetima to meto visuomenei. Tuo metu bent JAV įprasta praktika buvo vaikams tiesiog pradėti dirbti visą darbo dieną, neretai jau nuo dešimties metų. Pavyzdžiui, dar 1900 m. tik 6,4 % amerikiečių pakankamai ilgai atidėdavo suaugusiųjų atsakomybes, kad įgytų vidurinės mokyklos diplomą, mokyklą tuo metų lankė ne daugiau kaip 11,4 % visų 14–17 metų gyventojų, o tie, kurie lankė, vidutiniškai gaudavo tik penkerių metų

[60] Mary Hilton ir Maria Nikolajeva, „Introduction: Time of Turmoil“, in *Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult*, edited by Maria Nikolajeva and Mary Hilton (London: Routledge, 2016), 2.

[61] Nors S. E. Hinton romaną *Autsaideriai* parašė, kai jai buvo penkiolika metų, šis kūrinys nuo pat pasirodymo iki dabar anglakalbėse šalyse yra laikomas kanoniniu vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros pavyzdžiu.

[62] Hilton ir Nikolajeva, „Introduction: Time of Turmoil”, 1.

išsilavinimą[63]. Situacija Amerikoje pradėjo keistis Didžiosios depresijos metais, kai didėjantis nedarbas sugrąžino paauglius į mokyklas. Ir, kas svarbu tiek paauglystės kaip savarankiško etapo sampratai, tiek bendrai literatūros paaugliams raidai, tuo metu pradėjo formuotis jaunimo kultūra, kurios centre atsidūrė vidurinės mokyklos socialinis gyvenimas[64].

Paauglystės istorijos tyrimuose nėra vieno paaiškinimo, kodėl greta vaikystės buvo įvestas ir paauglystės laikotarpis. Pavyzdžiui, pasak literatūros ir kultūros tyrėjo Kento Baxterio, daugeliu atveju paauglystės išskyrimas kaip savarankiško laikotarpio gali būti interpretuojamas kaip reakcija į XIX a. sukurtą *laukinio vaiko* (angl. *savage child*) sąvoką. Šiame kontekste paauglystė buvo suprantama kaip etapas, per kurį tokie vaikai galėjo tapti suaugusiaisiais[65]. Waller teigimu, nors paauglystė normalizuojama per įvairius profesinius, akademinius, fizinius ar socialinius diskursus, *paauglio* sąvoka iš esmės yra kultūrinė. Šis terminas, nepaisant tariamai pragmatiško apibrėžimo kaip 13–19 metų individo, apibūdina JAV dėl pokario gerovės ir socialinio persiskirstymo išsivysčiusios kultūrinės grupės ar visuomenės poskyrio narį. Atsiradusios asmeninių išlaidų galimybės, masinės rinkodaros įtaka ir jaunų žmonių reprezentacija žiniasklaidoje, ypač kino ir muzikos srityse, padėjo suformuoti socialinę grupę, kuriai anksčiau trūko darnos. Šeštajame dešimtmetyje ir britų jaunimo kultūroje pradėjo kurtis panaši bendruomenė, kurios pagrindu tapo savęs suvokimas kaip kitokio, taip pat mėgavimasis turimomis pajamomis ir atsakomybės stoka[66]. Panašiu metu, reaguojant į didėjančią paauglių įtaką visuomenėje, pasirodė pirmosios realizmui priskiriamos knygos paaugliams. Netrukus realistinės prozos žanrą papildė fantastika ir maginė fantastika, o leidyklos pradėjo leisti paaugliams skirtų knygų serijas (leidyklos *Macmillan* ir *Bodley Head* leido *Topliners* ir *New Adult* serijas) ir išskyrė jas specialiais ženklais (*Penguin* inicijavo pirmąjį paauglių įspaudą *Peacock Books*)[67].

Nuo pat šiuolaikinės paaugliams skirtos literatūros susiformavimo pradžios iki dabar šis laukas glaudžiai susijęs su numanomo skaitytojo poreikiais – tiek realiais, tiek sukonstruotais suaugusiųjų, švietimo sistemos, leidybos industrijos ar kitų institucijų. Ši literatūra reaguoja į kultūrinius, socialinius ir technologinius pokyčius ir kinta kartu su tuo, kaip konkrečiu

---

[63] Michael Cart, *Young Adult Literature: From Romance to Realism*, 3rd ed. (Chicago: ALA Neal-Schuman, 2016), 3–4.

[64] Ten pat, 5.

[65] Baxter, *The Modern Age,* 9.

[66] Waller, *Constructing Adolescence in Fantastic Realism*, 9.

[67] Ten pat.

istoriniu laikotarpiu yra traktuojama paauglystė, paauglio poreikiai, rizikos, tapatybė ir santykis su pasauliu. Karen Coats straipsnyje „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“ (2010, *Literatūra paaugliams*: *augti*, *teoriškai*) atkreipia dėmesį į tai, kad AIDS epidemija aštuoniasdešimtaisiais, 2002–2004 m. SARS epidemija, Rugsėjo 11-osios įvykiai, nuolatinė karo grėsmė literatūroje paaugliams paliko baimės pėdsaką, kuris pasireiškia per siaubingų dalykų tyrinėjimą ir stebėjimo kultūros vaizdavimą tekstuose. Tuo pačiu paauglių literatūroje ryškėja su momentiniais pranešimais, socialiniais tinklais, virtualiais vaizdais ir augančiomis technologijų galimybėmis susijusi retorika[68]. Šiuos pokyčius galima matyti ir lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje. Pavyzdžiui, Rebekos Unos ir Justinos Kapeckaitės distopiniuose romanuose reikšmingą vaidmenį atlieka technologijų raida ir globalūs visuomenės pokyčiai. Vis dėlto svarbu pažymėti, kad šių distopinių pasaulių centre išlieka savojo *Aš* ieškančio paauglio problematika. Kitas XXI a. literatūros paaugliams pokytis, kuris yra tiesiogiai susijęs su jos skaitytojais, – augantis komiksų, grafinių pasakojimų, vizualiosios raiškos poreikis bei literatūros kūrinių ekranizacijų populiarumas. Pasak Coats, tai lemia bendras paauglio tapatybės ir savivokos konstravimo būdas: šiuo metu jis vyksta per vizualų, ikonų ir virtualių vaizdų tinklą[69].

Vis dėlto, kad ir kokia stipri būtų paauglių kaip tikslinės skaitytojų auditorijos įtaka literatūros tematikai, problematikai ar raiškos formoms, paauglio kaip subjekto ir paauglystės reprezentacija šiuose tekstuose išlieka priklausoma nuo suaugusiojo galios konstruoti naratyvą. Paaugliams skirta literatūra atliepia poreikį modernių, dabarties aktualijas fiksuojančių tekstų, tačiau paauglio paveikslas skirtinguose kontekstuose dažniausiai konstruojamas iš suaugusiųjų pozicijos. Nuo jų priklauso, koks veikėjas bus: pažeidžiamas, galingas, maištaujantis, bręstantis, atsakingas ar nukrypstantis nuo normos subjektas. Kaip atkreipia dėmesį Nodelmanas, žanro pavadinime (*paauglių literatūra*) minimus *paauglius* tiksliausia būtų suvokti kaip paauglius skaitytojus, kuriuos autoriai, reaguodami į suaugusiųjų pirkėjų lūkesčius, vaizduoja savo kūriniuose. Šių tekstų tikslinė auditorija apibrėžiama remiantis prielaida, kad paaugliai patys negali nei kurti tokių knygų, nei spręsti dėl jų pirkimo – negalėjimas pateisinamas dėl jų jaunumės, tuo pačiu dėl mažesnės patirties ar galimybių palyginus su parenkančiųjų

[68] Karen Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“ in *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*, ed. Shelby A. Wolf, Karen Coats, Patricia Enciso, and Christine A. Jenkins (New York: Routledge, 2010), 323.

[69] Ten pat.

jiems knygas[70]. Kita vertus, literatūra paaugliams (analogiškai – vaikams skirta literatūra) aiškiai siekia įtikti ne tik paaugliui skaitytojui, bet ir suaugusiajam: tėvui, mokytojui, leidėjui ar kritikui, o tai padėjo pagrindus šiame lauke atsirasti literatūrai kaip disciplinuojančiai priemonei. Joje estetinė funkcija neatsiejama nuo pedagoginės, o pasakojimas – viena iš priemonių perteikti pageidaujamus tapsmo, elgesio ir santykio su autoritetu modelius. Literatūra paaugliams reikalinga ir ją kuriantiesiems. Baxter pastebėjimu ir praplečiant Nodelmano įžvalgas, galima teigti, kad paauglystė yra ir toliau kuriama, nes patenkina kultūrinį poreikį apibrėžti save per santykį su šia liminalia, labai artima erdve, nes rašantysis turi poreikį dalintis savo *sunkiai iškovotomis vertybėmis*, ir pakankamai tolima, kad sutalpintų *giliausias mūsų* baimes. Taigi socialinis paauglystės konstravimas neatsiejamas nuo mūsų pačių tapatybės konstravimo[71]. Remiantis šiuo požiūriu, literatūra paaugliams tampa viena iš priemonių, kuria suaugusieji gali kurti ir palaikyti paauglystės fenomeną. Tokioje literatūroje, viena vertus, gali būti reprezentuojamas realus, problemiškas ir kompleksiškas paauglys, kita vertus, formuojamas idealaus paauglio vaizdinys, nukreipiantis skaitytoją į norminį, suaugusiųjų pripažįstamą tapsmo modelį.

Siekiant geriau suprasti literatūros paaugliams specifiką, svarbu aptarti šios literatūros adresato bei jo amžiaus ir paties lauko ribų apibrėžties sąsajas. Paauglių literatūros ribos priklauso nuo to, kaip konkrečiame kultūriniame, socialiniame ir leidybiniame kontekste suvokiama pati paauglystė. Kai kuriose visuomenėse paauglystė suprantama platesne prasme, nes atsižvelgiama į psichologinę, socialinę, moralinę ir fizinę brandą, taip pat ir reprodukcinę, todėl paauglystės kaip laikotarpio ribos skiriasi. Jose terminas *paauglystė* paprastai reiškia laikotarpį nuo 12 iki 20 metų ir apytiksliai sutampa su amžiaus ribomis, kurios taikomos apibrėžti grupei *paaugliai*[72]. Lietuvoje nustatytos paauglystės laikotarpio pabaigos ribos svyruoja nuo 18–19 m. iki 24 m. Doc. dr. Aldona Vaičiulienė *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* nurodo, jog psichologiniu požiūriu paauglystės laikotarpis skirstomas į tris stadijas: ankstyvąjį (10–14 metų), vidurinįjį (15–19 metų) ir vėlyvąjį (20–24 metų)[73], o pats terminas *paauglystė Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* apibrėžiamas taip: „amžiaus tarpsnis tarp vidurinės vaikystės

[70] Nodelman, *The Hidden Adult*, 5.
[71] Baxter, *The Modern Age,*19.
[72] „Adolescence“, *Encyclopaedia Britannica*, https://www.britannica.com/science/adolescence [žiūrėta 2024 06 07].
[73] Aldona Vaičiulienė, „Paauglio psichologija“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, https://www.vle.lt/straipsnis/paauglio-psichologija/ [žiūrėta 2024 06 05].

ir jauno suaugusiojo tarpsnio (11–19 metai). Pasižymi fizinės, fiziologinės ir psichinės paauglio raidos sudėtingais prieštaravimais“[74]. *Lietuvos Respublikos terminų banke paauglystė* pagal lytinio brendimo tarpsnius nusakoma terminu *pubertetas* ir išskiriami „priešpubertetinis (11–12 m.), ankstyvojo puberteto (mergaitės subręsta apie 13–15 m., berniukai –14–16 m.), vėlyvojo puberteto arba adolescencijos, (17–18 m.) tarpsniai“[75]. Žodynas *Cambridge Dictionary* nurodo paauglių (angl. *teenager*) amžiaus ribą nuo 13 iki 19 metų[76], Pasaulinė sveikatos organizacija (angl. *World Health Organization (WHO)*) pagal patiriamą spartų fizinį, pažintinį ir psichosocialinį augimą nuo vaikystės iki suaugystės nurodo 10–19 metų amžiaus tarpsnį[77]. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad paauglystės kaip laikotarpio ribos skiriasi. Paauglystės pradžia dažniausiai siejama su 10–13 metų, o pabaiga – su 18–20 metų amžiumi.

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį, kad bibliotekų sistemose, leidyboje ir literatūros tyrimuose vartojamos *vaikų*, *paauglių*, *jaunimo* bei *jaunų suaugusiųjų* kategorijos persidengia ir nėra griežtai atribotos. Pavyzdžiui, Disertacijos lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams literatūros leidybos 2000–2025 m. bibliografijai sudaryti naudojamame informaciniame šaltinyje – Lietuvos integralios bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) jungtiniame kataloge *Ibiblioteka.lt*, nėra atskirai išskirtos paauglių literatūros kategorijos. Pagal nurodytus auditorijos amžiaus metus galima numanyti, jog kategorijose *Jaunimui, 14–20 metų* ir *Jaunimui, bendra* tikslinė skaitytojų grupė – paaugliai, nes vaikų tikslinė auditorija 9–14 metų, suaugusiųjų skaitytojų amžius nenurodytas[78]. Paauglių ir jaunimo literatūros klasifikavimo bibliotekose problemas aptaria ir amerikiečių paauglių ir jaunimo literatūros tyrėjas, prof. Chris Crowe. Jis straipsnyje „Young Adult Literature: What Is Young Adult Literature?“ (1998, *Paauglių literatūra*: *kas yra paauglių literatūra*?) paaugliu laiko asmenį, kuris mokosi 7–12 klasėse[79].

---

[74] „Paauglystė“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, https://www.vle.lt/straipsnis/paauglyste/ [žiūrėta 2024-06-11].

[75] „Pubertetas“, *Lietuvos Respublikos terminų bankas*, https://terminai.vlkk.lt/terminas/640476 [žiūrėta 2024 06 05].

[76] „Teenager“, *Cambridge Dictionary*, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/teenager [žiūrėta 2024 06 07].

[77] „Adolescent health“, *World Health Organization*, https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1 [žiūrėta 2026 09 06].

[78] „Paieška“, iBiblioteka.lt, https://ibiblioteka.lt/metis/ [žiūrėta 2026 09 06].

[79] Chris Crowe, „Young Adult Literature: What Is Young Adult Literature?“ *English Journal* 88, Nr. 1 (1998), https://www.proquest.com/docview/237278489 [žiūrėta 2024 06 07].

Kadangi paauglystė apima beveik 10 metų laikotarpį, kurio metu įvyksta esminiai fiziologiniai ir psichologiniai pokyčiai, ji, kaip nurodo ir *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, skirstoma į raidos etapus. Vienas pirmųjų tokius etapus išskyrė amerikiečių paauglių literatūros ir skaitymo tyrėjas, prof. George'as Robertas Carlsenas knygoje „Books And The Teen-Age Reader" (1980, *Knygos ir paauglys skaitytojas*):

1) ankstyvoji paauglystė, amžius nuo 11 iki 14 m., 5–8 klasės;
2) vidurinioji paauglystė, amžius nuo 15 iki 16 m., 9–10 klasės;
3) vėlyvoji paauglystė, amžius nuo 17 iki 18 metų, 11–12 klasė.

Toks suskirstymas teoriškai atitinka ir psichologinę paauglių raidą. Kituose tyrimuose Carlsenas pristatė ir atitinkamas tematines knygų kategorijas, kurios turėtų atitikti tam tikros amžiaus grupės skaitytojų interesus. Pavyzdžiui, ankstyvosios paauglystės laikotarpiu skaitytojams turėtų patikti detektyvai, nuotykinės ir gyvūnų istorijos, viduriniosios paauglystės – karo ir istoriniai romanai, o vėlyvosios paauglystės – socialinę įtaką darantys pasakojimai ir istorijos apie asmeninių vertybių paieškas. Kadangi paauglystės amžiaus tarpsnis platus, o aktualios temos nuolatos kinta, toks suskaidymas etapais yra naudingas tiek numanomam skaitytojui, tiek literatūros paaugliams tyrėjams ir kritikams. Kaip pastebi Coats, šeštoko rūpesčiai visiškai skiriasi nuo 16-mečio rūpesčių, todėl ir jų literatūra skirsis. Ir tai yra viena iš priežasčių, kodėl paauglių literatūros lauko apibrėžtis pagal jo problematiką yra naudinga nustatant literatūros kritikos argumentų taikymo ribas[80].

Lietuvoje grožinės literatūros paaugliams laukas diferencijuojamas pagal adresato amžių ir dažniausiai skirstomas į dvi grupes: *jaunesniesiems* ir *vyresniesiems paaugliams*. Jis taikomas rengiant *Rubinaityje* publikuojamą Lietuvoje leidžiamų knygų vaikams ir paaugliams bibliografiją, knygų apžvalgose ir recenzijose, „Metų knygos" rinkimuose ir spaudoje. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad tiksli šių dviejų amžiaus grupių riba moksliškai nėra grindžiama.

Dėl to atsiranda tam tikrų literatūros lauko ribų nesutapimų, kai remiantis autoriaus ir leidėjo kriterijais literatūros kūrinys priskiriamas tam tikrai amžiaus grupei, kritikai kūrinį interpretuoja kaip skirtą kitai amžiaus grupei, o realiais skaitytojais tampa visiškai kita grupė žmonių. Pavyzdžiui, 2023 m. Lietuvoje išleista Jono Gaižausko knyga *Antarktidos indėnai* („Alma littera") autoriaus ir leidėjų buvo pristatoma kaip skirta suaugusiems ir atitinkamai reklamuojama renginiuose ir bibliotekose. Diskusijoje „2023 m. vaikų ir

[80] Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory", 322.

paauglių literatūros tendencijos Lietuvoje“ vaikų ir paauglių literatūros ekspertas, literatūrologas Kęstutis Urba pastebi, kad „tai yra pasakinio pobūdžio kūrinys, kurio veikėjai, pasakojimas visiškai atitinka literatūros vaikams ir paaugliams kriterijus, todėl ir „Metų knygos“ rinkimuose jis buvo įtrauktas į knygų paaugliams penketuką“[81]. Kitas pavyzdys yra 2020–2025 m. išpopuliarėjęs *romantasy* arba romantinės maginės fantastikos žanro turinio problematika. Šio žanro kūriniuose dažniausiai vaizduojami 16–18 m. veikėjai, pasakojimas yra konstruojamas pagal pagrindines maginės fantastikos žanro taisykles, tačiau pasakojimo turinys, pasirinktos probleminės temos ir vaizduojamasis pasaulis (pornografijai prilygstančios itin atviros lytinių santykių scenos, detaliai aprašomas smurtas) knygas priartina prie suaugusiųjų arba naujųjų suaugusiųjų (angl. *new adult*, plačiau – toliau tekste) literatūros. Problema atsiranda tada, kai 13–14 m. paaugliai skaito jų amžiaus grupės poreikius neatitinkančius kūrinius, o literatūros kritikai, vaikų ir paauglių literatūros specialistai situacijos nekomentuoja, nes teoriškai *romantasy* jau nebe jų sritis, o leidėjai laikosi pozicijos, kad ne jų uždavinys kontroliuoti skaitytojų auditoriją.

Kita su vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros skaitytojų amžiumi susijusi problema yra ta, kad jaunesniems paaugliams skirti kūriniai savo tematika ir problematika yra artimesni vaikų literatūrai, o vyresnieji paaugliai jau pradeda skaityti suaugusiesiems skirtas knygas[82]. Šios tendencijos padariniai matomi – 14–18 metų jaunimo literatūra vis dažniau įtraukiama į skaitomiausių knygų suaugusiesiems rinkimus, ekranizuojama, o fenomenas įvardijamas *adresato požiūriu pereinamosios literatūros* (angl. *Crossover Fiction*) terminu[83]. Vaikų ir paauglių literatūros tyrėjas Michaelas Cartas, reaguodamas į šią tendenciją, pastebi, kad terminas *literatūra paaugliams* tapo nepakankamai platus, kad apimtų visą šios literatūros lauką. Kita vertus, pakito paauglystės amžiaus ribos – paauglystės pradžia paankstėjo, o pabaiga

---

[81] IBBY Lietuva, „Diskusija ‘2023 m. vaikų ir paauglių literatūros tendencijos Lietuvoje’“, 2024 m. kovo 18 d., https://www.ibbylietuva.lt/naujienos/diskusija-2023-m-vaiku-ir-paaugliu-literaturos-tendencijos-lietuvoje/ [žiūrėta 2024 06 21].

[82] Pastaroji tendencija pastebima ir lietuvių literatūros lauke. Ji matyti ir disertacijos objektu pasirinktame Lauros Sintijos Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai*, taip pat į bibliografiją įtrauktuose Rimanto Kmitos romanuose *Pietinia kronikas* ir *Editas kompleksas*. Nors pirmiausia šie kūriniai buvo pristatyti kaip suaugusiesiems skirta literatūra, pagrindinių veikėjų amžius, jų patirtys ir nagrinėjamos temos leidžia juos priartinti prie vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko.

[83] Strelcova, „Mirtis šiuolaikinėje lietuvių prozoje paaugliams: temos konvencijos ir prezentacijos“, 8.

pailgėjo. Viena iš priežasčių yra ir leidėjų noras pasiekti vadinamąją *MTV demografiją*[84]. Kita priežastis – kai kurių autorių, tokių kaip Philipas Pullmanas, Chrisas Lynchas, Francesca Lia Block, knygas sunku priskirti vienai kategorijai ir vienai amžiaus grupei[85]. Kitaip tariant, paaugliams skirta literatūra rašoma taip, kad ji atitiktų skirtingo amžiaus skaitytojų poreikius. Ši tendencija ypač ryški maginės fantastikos žanre ir meilės romanuose, kuriuose vaizduojami 12 klasės moksleiviai arba universiteto pirmojo kurso studentai.

Nors daugumoje pasaulio šalių 18 metų ribą pasiekusieji jau laikomi suaugusiaisiais, jų psichologinė branda neretai neatitinka tam amžiui būdingo lygmens. Pastebėjus, kad XXI a. formuojasi dar vienas tarpinis raidos etapas, kuriame esantys asmenys turi kitokius poreikius nei paaugliai ar suaugusieji, buvo sukurtas naujas terminas ir literatūros laukas. 2009 m. *St. Martin's Press* leidykla paskelbė konkursą, kuriame kvietė teikti grožinės literatūros kūrinius, kurių veikėjai būtų šiek tiek vyresni negu paaugliai – 18–25 metų amžiaus. Taip pirmą kartą buvo oficialiai pavartotas naujas *naujųjų suaugusiųjų* (angl. *New Adult*) literatūros terminas.

Kaip ir vaikų bei paauglių literatūra, taip ir naujųjų suaugusiųjų literatūra yra tiesiogiai susijusi su tam tikros auditorijos amžiumi bei poreikiais. Naujųjų suaugusiųjų raidos tarpsnį galima būtų pavadinti 2000 m. raidos psichologo Jeffrey Jensen Arnetto sukurtu terminu *besiformuojanti suaugystė* (angl. *emerging adults*), nes ji apima naują raidos etapą nuo vėlyvos paauglystės iki 25 metų. Jo metu jaunuoliai formuoja savo tapatybę per darbą, tarpasmeninius santykius. Taip pat pradeda permąstyti anksčiau prisiimtus vaidmenis[86]. Jiems skirtoje literatūroje lieka tam tikras literatūros paaugliams tematikos ir problematikos tęstinumas, kuris teoriškai turėtų paaugliams aktualius klausimus pakelti į sudėtingesnį lygmenį ir tapti dar vienu laipteliu suaugusiųjų literatūros link. Taip pat tokios literatūros ir sąvokos įvedimas išryškina jau minėtą problemą – branda automatiškai neateina kartu su pirmaisiais lytiniais santykiais, mokyklos baigimu ar simboliška pilnametyste. Lenkų mokslininkė Martina Vránová, aptardama paauglystę kaip perėjimo iš

---

[84] MTV demografija arba tikslinė auditorija yra 12–34 metų asmenys. Daugiausiai dėmesio yra skiriama paaugliams ir jaunimui iki 24 metų. Daugiau: „MTV Networks Company", *Encyclopedia.com*, https://www.encyclopedia.com/marketing/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/mtv-networks-company [žiūrėta 2024 06 13].

[85] Cart, Michael. From Insider to Outsider: The Evolution of Young Adult Literature. In *Voices from The Middle*. Volume 9, Number 2, December 2001, p. 95.

[86] Pattee, Amee. Between Youth and Adulthood: Young Adult and New Adult Literature. In: *Children's Literature Association Quarterly*. Johns Hopkins University Press: Volume 42, Number 2, Summer, 2017, p. 219–220.

vaikystės į suaugystę laikotarpį, remiasi perėjimo ritualus tyrinėjančiu Davidu G. Blumenkrantzu. Jo teigimu, modernioje, ypač Vakarų, visuomenėje perėjimo iš vaikystės į suaugystę ritualai susilpnėjo, išnyko arba įgavo iškreiptų formų. Vránová svarsto, kad dėl to jauni žmonės simbolinį perėjimą į suaugystę gali išgyventi per kultūrines patirtis – skaitydami knygas, žiūrėdami filmus ar žaisdami kompiuterinius žaidimus, kurie gali veikti kaip šiuolaikinės tradicinio mito formos. Tapatindamasis su herojumi, skaitytojas ar žiūrovas simboliškai pereina jo išbandymus ir pasiekia atomazgą bei aiškumą, kurio ne visuomet suteikia visuomenėje egzistuojančios perėjimo į suaugystę praktikos[87].

Apibendrinant reikėtų atkreipti dėmesį, kad, nesant vieningos paauglystės amžiaus ribas ir kartu paaugliams skirtą literatūrą apibrėžiančios terminologijos, abu šiuos terminus tikslinga suvokti kaip lanksčias kategorijas, kurių ribas lemia ne tik skaitytojo biologinis amžius, bet ir jo raidos tarpsnis, socialinė bei kultūrinė aplinka, taip pat leidybinės ir bibliotekinės klasifikavimo praktikos. Todėl šioje disertacijoje laikomasi požiūrio, kad paauglių literatūra yra savarankiškas literatūros laukas, kurio ribos ir apibrėžtis gali būti permąstomos kintant paauglystės, paauglio tapatybės ir skaitytojų poreikių sampratoms. Šio lauko savitumą lemia adresato amžius, raidos ypatumai ir su jais susijusios specifinės edukacinės bei sociokultūrinės funkcijos, dėl kurių paaugliams skirta literatūra negali būti tapatinama nei su vaikų, nei su suaugusiųjų literatūra.

1.3. Vyresniesiems paaugliams skirta literatūra: tapsmo klausimai

Kitaip negu vaikystė, kuri vien dėl vaiko fizinės, psichologinės raidos greitai atrado savo vietą kultūriniame ir socialiniame kontekste, paauglystė ir tuo pačiu paauglio tapatybė iki šiol yra suprantamos kaip problemiškos, keliančios daugybę rūpesčių. Galima būtų teigti, kad iki šiol vaiko tapatybė ir pats buvimas vaiku išliko įrašytas į XVII a. tapatybės kaip santykinai stabilios ir ilgalaikės sąmonės idėją. Ir tai, kas tuo metu buvo matoma kaip nukrypimas nuo normos – nestabili, fragmentuota ar neintegruota į vienumą tapatybė[88] –

---

[87] Martina Vránová, „Growing Up in Fantasy: Inspecting the Convergences of Young Adult Literature and Fantastic Fiction“ in *J.R.R. Tolkien in Central Europe: Context, Directions, and the Legacy*, ed. Janka Kascakova and David Levente Palatinus (New York: Routledge, 2023), 140.

[88] Besley, Tina. *Counseling Youth – Foucault, Power and the Ethics of Subjectivity*. BRILL: 2019, p. 32.

iki šiol, kai kalbama apie vaiko tapatybę, interpretuojama panašiai[89]. Tuo pačiu paauglio tapatybė – tai pirmiausia modernus, o dabar jau ir postmodernus fenomenas. Ją galima apibūdinti kaip fragmentuotą, išplaukusiomis ribomis (kai pradžios ir pabaigos laikas priklauso nuo individo ir jo patirčių, o ne vyraujančio formalaus *18 metų jau suaugęs asmuo, brandi asmenybė* požiūrio), laikiną ir atsiduriančią prieš daugybę pasirinkimų.

Vaiko ir paauglio tapatybių vaizdavimas vaikų ir paauglių literatūrose atspindi, kaip istoriškai kito visuomenės požiūris į jos skaitytojo (vaiko ir / ar paauglio) tapatybę. Coats straipsnyje „Identity“ (2021, *Tapatybė*) išskiria keturis vaiko ir paauglio tapatybės reprezentacijos kaitos etapus, kai pirmuoju etapu tapatybė konstruojama per ištikimybę visuomenėje vyraujančiai religinei ideologijai arba norą jos laikytis (galima sieti su XIX a. vaikų literatūra), o paskutiniuoju vaizduojami kaip savarankiški asmenys, atsakingi už savo tapatybės kūrimą tiek prisitaikant prie visuomenę apibrėžiančių ideologijų, tiek kartais kuriant priešpriešą joms[90].

Šioje disertacijoje Tapatybės kaitos modeliuose siekiama apibrėžti, kaip šiuolaikinėje grožinėje lietuvių autorių prozoje paaugliams konstruojama paauglio veikėjo tapatybės kaita: kaip vaizduojamas perėjimas nuo vaikystei artimesnės tapatybės prie paauglio, o vėliau ir suaugusiojo tapatybės, kokios normos ir veiksniai šį procesą struktūruoja ir kaip paauglio tapatybės kaita konstruojama laike. Galima teigti, kad kintanti paauglio veikėjo tapatybė literatūros kūriniuose yra konstruojama per numanomą žinojimą *kokia turi būti paauglystė*, *prisiminimus, kokia buvo mano (autoriaus) paauglystė* ir iš išorės šaltinių (pvz., pokalbių su paaugliais) gaunamos *informacijos, kokia galimai yra reali, tikroji paauglystė*. Tokiu būdu yra kuriamas dialogas tarp literatūros ir skaitytojo paauglio, kurio rezultatas (teoriškai) turėtų būti nuolatinė abiejų dalyvių kaita. Panašaus pobūdžio proceso pavyzdys galėtų būti su kultūra susijusių temų reprezentacija literatūroje paaugliams. Pasak Coats, teksto ir kultūros ir santykio dialogiškumą galima paaiškinti tuo, kad kūriniai atliepia ir suteikia kontekstą aprašomo laikotarpio vertybėms ir tuo pačiu išryškina problemines sritis. Visuomenės, kurios dalis yra paaugliai, atsakymas turėtų būti literatūroje aprašomo pokyčio permąstymas ir

[89] Reikėtų paminėti, kad idealizuota vaiko tapatybė ir vaikystės kaip laikotarpio samprata bene labiausiai aktualizuojama per literatūrą vaikams. Nors šiuolaikinėje literatūroje vaikams ir pradedami vaizduoti probleminiai istoriniai kontekstai, bandoma paaiškinti mirties konceptą, įvedamos socialinės problemos, iš esmės vyrauja bendra vaikystės kaip nerūpestingo ir laimingo laikotarpio reprezentacija.

[90] Karen Coats, „Identity“ in *Keywords for Children's Literature*, 2nd ed., ed. Philip Nel, Lissa Paul, and Nina Christensen (New York: NYU Press, 2021), 98.

pritaikymas, t. y. kintant aktualioms temoms, turėtų kisti ir literatūra, ir paauglystės reprezentacija joje[91].

Pagal XX amžiaus pradžios raidos teorijas ir evoliucinių naratyvų tradiciją paauglystės laikotarpiu svarbiausiu etapu tampa jos pabaigos įvykiai (mokyklos baigimas, pirmasis darbas, santuoka ar vaiko gimimas). Taip pat numanoma ateitis – laikas, kai suaugusiais tapę paaugliai išlaisvins savo potencialą ir įgis galią[92]. Lesko požiūriu, paauglystė tampa disciplinuojančiu laiku, orientuotu į normatyvinę suaugystę. Jos metu atsiranda *panoptinis žvilgsnis* (angl. *panoptical gaze*), kai paaugliai, jausdami galimo nuolatinio stebėjimo spaudimą, pradeda disciplinuoti save ir kryptingai koreguoti savo veiksmus, siekdami atitikti išorinius lūkesčius[93]. Suaugusieji žino, kokia yra teisingos (*normatyvinės*) laimingos pabaigos formulė (pvz., pasiekta branda ir su ja didėjantis atsakomybių laukas, nuolatinis darbas, santuoka ir vaikai ir pan.), todėl į jų akiratį patenka tik nuokrypiai nuo jos. Panoptinis žvilgsnis paauglius paverčia panašiais į komiksų veikėjus ar netgi karnavalinius personažus. Ir nors iš paauglių tikimasi, kad kiekvieną paauglystės laiko momentą jie priims su visu deramu rimtumu, patys suaugusieji šiuos dalykus laiko palyginti nereikšmingais[94].

Taigi vienas iš pamatinių literatūros paaugliams elementų yra augimo, brendimo, tapsmo tematika, kuri yra neatskiriama nuo paauglystės – liminalaus, pereinamo ir su nuolatine kaita siejamo laikotarpio. Ši tema padeda atskirti literatūrą paaugliams nuo vaikų ir suaugusiųjų literatūrų. Pasak Waller, „paauglystė visada yra matoma kaip *kita*, kai yra lyginama su brandesniu suaugusiųjų etapu“[95]. Reikėtų pridurti, kad panaši pozicija atsiranda ir tada, kai paauglystė (ir literatūra paaugliams) lyginama su vaikyste (ir literatūra vaikams). Jeigu tradiciniame / normatyviniame diskurse vaikystės laikotarpis konstruojamas kaip nekaltas, apibrėžtas, valdomas ir struktūruojamas suaugusiųjų, tai paauglystė siejama su išsilaisvinimu, siekiu pažinti save ir pasaulį ir nuolatine kova (vidine ir išorine). Analizuodamas paauglystės sampratą, Baxter pastebėjo, kad paauglystė kaip konceptas tapo priemone suprasti ir apibrėžti tapsmo procesą, o noras *suprasti*, *apibrėžti*, *vaizduoti* etapą tapo jo kontrolės būdu[96].

---

[91] Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“, 320.
[92] Lesko, *Act Your Age!*, 113.
[93] Ten pat.
[94] Ten pat, 112–113 p.
[95] Waller, *Constructing Adolescence in Fantastic Realism*, 1.
[96] Baxter, *The Modern Age*, 11.

Socialiniu ir psichologiniu požiūriu paauglystė siejama su atsiskyrimu nuo tėvų, nuotaikų kaita, konfliktais su bendraamžiais ir suaugusiaisiais, rizikingu ir neapgalvotu elgesiu. Ir nors paauglystės pabaiga ne visada tokia pat aiški kaip pradžia (XXI a. šiuolaikinėse visuomenėse perėjimas į suaugystę gali užsitęsti iki trečiojo gyvenimo dešimtmečio – 25 m.), tokie gyvenimo įvykiai kaip mokyklos baigimas, lytiniai santykiai, įsidarbinimas, išsikraustymas iš tėvų namų gali būti laikomi pasiektos brandos ženklais[97]. Pasak Hilton ir Nikolajevos, tiek tikrovėje gyvenantiems paaugliams, tiek literatūriniams paauglių personažams priskiriamos panašios savybės. Jie yra matomi kaip nepatogūs, maištingi, nelaimingi, veikiami kančios, neteisybės, neišsipildžiusių lūkesčių ir nukrypstantys nuo seksualinių normų[98]. Lytinio brendimo pradžioje savęs kaip atskiro individo suvokimas, abstraktus mąstymas reiškia, kad paauglys gali ir dažnai yra verčiamas galvoti, koks jis yra ir koks jis nori tapti. Šiam tapsmo procesui taip pat didelę įtaką daro ir visuomenės taisyklės (pvz., pasirinkimas ar ir kaip tęsti mokslus, teisė balsuoti, teisė eiti į kariuomenę) ir lūkesčiai (pvz., ar paauglystė matoma ir toleruojama kaip eksperimentavimo laikotarpis)[99]. Coats teigia, kad literatūra paaugliams reprezentuoja tokias pačias įtampų kategorijas, kokios būdingos jos tikslinės auditorijos – paauglių – fiziniams kūnams ir emociniam gyvenimui: įtampa tarp augimo ir sąstingio, tarp įsivaizduojamo idealaus gyvenimo ir realaus gyvenamo, tarp rimtumo ir ironijos, tarp įprastų ir monstriškų kūnų[100] ir, kas bene svarbiausia, tarp impulsyvaus individualizmo ir atsirandančios tarpusavio ryšius kuriančios etikos[101].

Artimas santykis tarp numanomo skaitytojo ir pasakojimo konstruojamas ne tik per skaitytojui aktualių temų ir problemų vaizdavimą, bet ir per pagrindinio veikėjo paauglio, kuris dažniausiai tampa ir pasakotoju, pasirinkimą. Pasakojimas įprastai kuriamas iš pirmojo arba trečiojo asmens perspektyvos, imituojant paauglio kalbą ir mąstymą, įvedant numanomus elgesio, sprendimų priėmimo ir kitus apribojimus, kurie atsiranda dėl vaizduojamo paauglio veikėjo žinių ir patirties trūkumo. Kūriniuose vyrauja esamasis pasakojimo laikas ir, kas tapo itin svarbu XXI a., įtraukiamas vizualinis akcentas (skirtingi šriftai, kursyvas, bendravimo socialiniuose

---

97 Peter K. Smith, *Adolescence: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2016), 22.

98 Hilton ir Nikolajeva, „Introduction: Time of Turmoil“, 1.

99 Smith, *Adolescence*, 66.

100 Turima omenyje santykio su bręstančiu kūnu tema, kai nėra priimami vykstantys pokyčiai.

101 Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“, 316.

tinkluose imitacija, nuotraukos ir pan.). Nikolajeva pastebi, kad priežastis, kodėl paaugliams kuriantys rašytojai vis dažniau konstruoja pasakojimą remdamiesi asmenine istorija ir patirtimi, yra bandymas sukurti intymesnį, taigi, tikėtina, ir autentiškesnį balsą[102]. Tamara Köhler disertacijoje „Tackling Taboo Topics: Narrative Strategies in the Representation of Mental Illness Stigma in Young Adult Literature“ (2024, *Sprendžiant tabu temas*: *naratyvinės strategijos, vaizduojant psichikos ligų stigmą literatūroje paaugliams*) šią mintį praplečia psichikos ligų kontekste, tačiau jos mintis iš esmės atspindi ir bendrą literatūros paaugliams problematiką ir jos perteikimą tekste: „šis *autentiškesnis* balsas, t. y. balsas, kuris atspindi realių situacijų, pokalbių ir emocinių reakcijų aspektus, su kuriais skaitytojai gali būti susipažinę savo gyvenime, pagreitina susitapatinimą su pagrindiniu veikėju ir jo patiriamomis psichinės sveikatos problemomis. Skaitytojui esant arti pagrindinio veikėjo, didėja veikėjo ir jo emocijų atpažįstamumas skaitytojui taip sukuriant naują didaktizmo būdą ir suteikiant skaitytojui daugiau priežasčių aktyviai dalyvauti vartojamame tekste.“[103]

Autentiškos patirties reprezentaciją tekste padeda išpildyti ir realistinės prozos pasirinkimas. Tai yra vienas populiariausių literatūros paaugliams žanrų. Pavyzdžiui, Amerikoje tarp 1999 m. ir 2005 m. išleistos literatūros paaugliams 47 % sudarė realistinė proza (antra pagal populiarumą buvo maginė fantastika)[104]. Literatūroje vyresniesiems paaugliams dažniausiai sutinkama realizmo atmaina yra problemų proza, kurioje „vaizduojama kraštutinė realaus pasaulio versija išryškinant vieną problemą. Šiuolaikinei problemų prozai apibūdinti kartais taikomas ir naujojo realizmo (angl. *new realism*) terminas.“[105] Coats atkreipia dėmesį į tai, kad nuo pat 1960-ųjų metų realistinėje prozoje paaugliams buvo nagrinėjamos vienos iš liūdniausių ir tamsiausių žmogaus patirčių: alinantis sielvartas, prievarta, prievartavimai, pagrobimai, žmogžudystės, psichinės ligos ir savižudybės. Visi šie dalykai kažkada kažkam nutiko ir tebevyksta, tačiau problema yra ta, kad tokio pobūdžio pasakojimai normalizuoja šias patirtis kaip vieninteles, kurias verta

---

[102] Maria Nikolajeva, „Voicing Identity: The Dilemma of Narrative Perspective in Twenty-First-Century Young Adult Fiction“, in *Modern Children's Literature*, ed. Kimberley Reynolds and Catherine Butler (London: Palgrave Macmillan, 2014), 253.

[103] Tamara Köhler, *Tackling Taboo Topics: Narrative Strategies in the Representation of Mental Illness Stigma in Young Adult Literature* (Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, 2024), 11.

[104] Crag Hill, „Introduction“ in *The Critical Merits of Young Adult Literature: Coming of Age* (New York: Routledge, 2015), 8.

[105] Strelcova, „Mirtis šiuolaikinėje lietuvių prozoje paaugliams“, 11.

turėti ir kad žmogaus gyvenimas pasidaro nepilnas ar netinkamas, jei nebuvo paliestas kokios nors didelės tragedijos ar triumfo[106]. Tokį patirčių ir pokyčių intensyvinimą galima laikyti viena iš realistinės prozos paaugliams konvencijų ir vienu iš svarbių skirties tarp realios ir tekste konstruojamos paauglystės aspektų. Pasak Nikolajevos, šiuolaikinėje paauglių literatūroje yra daug svarbiau protagonistą užfiksuoti krizės metu ir vaizduoti jį kelias labai intensyvias dienas nei pateikti natūralesnį chronologinį pasikeitimą, galintį trukti mėnesius ar metus. Gali atrodyti, kad tokia įvykių koncentracija nenatūrali, tačiau ji leidžia perteikti paauglystės patirčių emocinį intensyvumą. Be to, tokia koncentruota emocinė būsena padidina skaitytojo empatiją[107]. Tuo pačiu per šį intensyvumą realizuojama ir socialinė vaikų ir paauglių literatūrų funkcija – supažindinti su aplinkiniu pasauliu: „Užjaučiamai vaizduodami nutolusius paauglystės skausmus ir malonumus, perteikdami paauglystę su visa jos suirute, rašytojai jaunuosius skaitytojus supažindina su įvairiomis kultūrinio susvetimėjimo formomis: kolonializmo palikimu, politine neteisybe, aplinkos išniekinimu, seksualiniais stereotipais, vartotojiškumu, beprotybe ir mirtimi.“[108]

Tekstinės konvencijos padeda literatūrą paaugliams atskirti nuo literatūros vaikams. Taip pat ir aiškiau nubrėžti ribas žanro viduje, t. y., tarp jaunesniems ir vyresniesiems paaugliams skirtų knygų. Pagrindinis skirties rodiklis yra ne tik veikėjo (-ų) amžius, bet ir centrinė augimo tema. Trites knygoje „Literary Conceptualizations of Growth. Metaphors and Cognition in Adolescent Literature“ (2014, *Literatūrinės augimo konceptualizacijos*. *Metaforos ir pažinimas literatūroje paaugliams*) teigia, kad literatūroje paaugliams esminis naratyvą struktūruojantis principas yra augimas. Vaikų literatūros tekstuose švenčiama vaikystė, nereikalaujant pagrindinio veikėjo augimo, o buvimas vaiku dažnai apibūdinamas teigiamomis metaforomis. Paaugliams skirta literatūra yra žanras, prisotintas augimo konceptualizacijų, kurios nurodo, kad augimas yra neišvengiamas, būtinas, kartais skausmingas ir turi vesti į suaugystę[109] (išskyrus kai kurias knygų serijas ar pavienius kūrinius). Literatūroje paaugliams tapsmo suaugusiuoju procesas siejamas su lytiškumu, jo tyrinėjimu ir mirtimi. Vyresniesiems paaugliams skirtuose

---

[106] Coats, „Narrative Fiction: As Real as It Gets?“, 320.
[107] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 117.
[108] Hilton ir Nikolajeva, „Introduction: Time of Turmoil“, 1.
[109] Trites, Roberta Seelinger. Growth, cognitive linguistics, and embodied metaphors. In: Literary *Conceptualizations of Growth*. *Metaphors and Cognition in Adolescent Literature*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014, 20.

kūriniuose šios temos vaizduojamos atviriau, o kai kuriuose kūriniuose kvestionuojami su jomis susiję socialiniai ir kultūriniai tabu. Pasak Trites, vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje pagrindinis veikėjas priima mirties neišvengiamumą ir save kaip būtį-myriop[110]. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad vaikų literatūroje lytinių santykių temos iš viso nėra (nebent lytiškumo klausimus pristatančioje pažintinėje literatūroje), o mirtis yra pristatoma per metaforas, vyrauja abstraktumas ir nutylėjimai.

Temos reprezentacijos lygmuo yra svarbus ir norint atskirti, kam yra adresuotas kūrinys – vyresniesiems ar jaunesniesiems paaugliams. Patty Campbell pastebi, kad jaunesniems paaugliams skirtose knygose kalbama apie švelnesnę, mažiau sąmoningą augimo temos versiją, kurioje akcentuojami praktiniai jauno žmogaus bandymai išsiaiškinti, kaip veikia pasaulis. Tokio pobūdžio literatūros tikslas yra parodyti, kaip pagrindinis veikėjas siekia įsitvirtinti ar rasti savo vietą mažame mokyklos ar šeimos pasaulyje. Vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros veikėjas, priešingai, atsiskiria nuo riboto šeimos ir mokyklos pasaulio ir atsigręžia į platesnį išorinį pasaulį su visomis jo bauginančiomis galimybėmis[111]. Coats skirtį tarp jaunesniesiems ir vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros aiškina per moralės klausimų reprezentacijos lygį: „jeigu knygoje yra uždara moralinė visata, kurioje blogiečiai yra nubaudžiami, o gerieji – apdovanojami, tai yra literatūra jaunesniems paaugliams [...] jeigu pasakojime yra abejojama ta moraline visata [...], tai aiškiai literatūra vyresniesiems paaugliams“[112]. Augimas per mokymąsi, kaip veikia socialinės institucijos, galios santykių atradimas ir kritika esamai santvarkai, – tai yra vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros esmė. Ir tuo pačiu, pasak Trites, paauglys negali augti nepatirdamas skirtingų galios ar jos neturėjimo laipsnių. Todėl galia šiam laukui yra svarbesnė negu pagrindinio veikėjo tapsmo klausimai: „Paaugliai turi atrasti savo vietą galios struktūroje per tris tarpusavyje susijusias patirtis: jie turi išmokti derėtis su juos formuojančiomis institucijomis, derinti savo galią su tėvų ir kitų autoritetų galia, galiausiai – suprasti, kokia galios dalis jiems priklauso dėl ir nepaisant tokių biologinių imperatyvų kaip lytiškumas bei mirtis.“[113] Pasak Trites, socialinės institucijos, tėvų autoritetas ir didėjantis savo kūno bei lytiškumo suvokimas suteikia paaugliui naujų galių, tačiau kartu atskleidžia ir jų ribas: galios veikimą reguliuoja socialinės normos,

---

[110] Trites, *Disturbing the Universe*, 119.
[111] Campbell, *Campbell's Scoop*, 70–71.
[112] Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“, 322.
[113] Trites, „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“, 473.

taisyklės ir galimos jų pažeidimo pasekmės. Trites požiūriu, paauglių literatūroje veikėjas veikiau mokosi galios struktūrose veikti, derėtis dėl savo galios ir suvokti jos ribas. Savo tyrimuose Patty Campbell išryškina paauglio veikėjo atsiskyrimą nuo riboto šeimos ir mokyklos pasaulio bei atsigręžimą į platesnį išorinį pasaulį, o procesas siejamas su savarankiškumo paieškomis ir suaugusiojo tapatybės formavimusi[114]. Pasak Coats, paauglio maištą galima interpretuoti kaip ribotos autonomijos formą: individualumo siekis vyksta kultūrinių ir socialinių normų lauke, todėl tapsmo procese veikėjas derina impulsyvų individualizmą su būtinybe kurti santykį su kitais ir atsižvelgti į visuomenės lūkesčius[115]. Nikolajeva šį vaikų ir suaugusiųjų santykį analizuoja kaip nuolat kintančią galios struktūrą: vaikai, būdami suaugusiųjų galios objektai, ilgainiui patys tampa suaugusiaisiais ir perima galios poziciją. Todėl, jos žodžiais, „vakarykščiai vaikai užauga ir patys tampa engėjais“.[116]

Aptarta tapsmo temos reprezentacija vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje leidžia teigti, kad būtent ji yra vienas svarbiausių šį literatūros lauką išskiriančių požymių. Atsiskirdamas nuo vaikystės pasaulio, paauglys kuria ir keičia savo tapatybę santykyje su šeima, mokykla, kitomis socialinėmis institucijomis ir kultūriniais lūkesčiais – juos priimdamas, persvarstydamas arba jiems priešindamasis. Kartu šioje literatūroje paauglio tapatybės kaita dažniausiai konstruojama kaip įtampa tarp individualumo ir socialinio normatyvumo, savarankiškumo siekio ir šeimos, mokyklos bei kitų socialinių institucijų keliamų reikalavimų. Todėl tapsmo diskursas ne tik reprezentuoja paauglio patirtį, bet ir atlieka edukacinę funkciją: kūriniuose modeliuojami galimi santykio su suaugusiųjų pasauliu, socialinėmis normomis ir kultūriniais lūkesčiais būdai, parodomos jų priėmimo, persvarstymo ar atmetimo pasekmės. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl disertacijoje kuriami Tapatybės kaitos modeliai skirti paauglio tapatybės kaitą analizuoti kaip procesą, kurio metu keičiasi paauglio veikėjo santykis su jam diegiamomis normomis, jį supančiomis galios struktūromis ir kultūriškai konstruojamais suaugystės modeliais.

---

[114] Campbell, *Campbell's Scoop*, 70–71.
[115] Coats, „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“, 322–323.
[116] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 8.

2. VYRESNIESIEMS PAAUGLIAMS SKIRTOS LIETUVIŲ LITERATŪROS LAUKO ANALIZĖ (2000–2025 M.)

Vyresniesiems paaugliams skirta lietuvių autorių literatūra iki šiol nebuvo visapusiškai tirta kaip savarankiškas literatūros laukas. Ankstesniuose vaikų ir paauglių literatūros tyrimuose dažniau analizuojama bendra vaikų literatūros raida, pavienių autorių kūriniai, žanrai ar probleminės temos, tačiau vyresniesiems paaugliams skirta literatūra retai išskiriama kaip savarankiškas tyrimo objektas. Dėl to stokojama nuoseklaus, sisteminio žvilgsnio į 14–18 metų skaitytojams skirtos grožinės literatūros leidybos raidą, tematikos kaitą ir jai įtaką dariusius institucinius, kultūrinius veiksnius. Šioje disertacijoje siekiama prisidėti prie šios tyrimų spragos mažinimo, analizuojant XXI a. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtą grožinę literatūrą.

Antrajame disertacijos skyriuje analizuojama 2000–2025 m. išleista lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirta literatūra. Pirmiausia atliekama kiekybinė leidybos analizė, kurios tikslas – įvertinti šio lauko apimtį, kaitą, žanrinius ir teminius akcentus. Antrajame poskyryje aptariami instituciniai, kultūriniai, leidybiniai ir literatūriniai veiksniai, darę įtaką vyresniesiems paaugliams skirtos lietuvių literatūros formavimuisi. Trečiajame poskyryje pristatomos pagrindinės teminės 2020–2025 m. literatūros lauko leidybos kryptys, daugiausia dėmesio skiriant kūriniams, kuriuose aktualizuojama paauglio tapatybės kaita. Tokiu būdu šio skyriaus analizė susiejama su tolesniuose disertacijos skyriuose plėtojama tapatybės kaitos modelių samprata ir šių modelių taikymu lietuvių autorių kūrinių paaugliams analizei.

Sudarant 2000–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros bibliografiją (žr. 1 priedą)[117], kūriniai buvo atrenkami remiantis tokiais šaltiniais:

- kasmet žurnale *Rubinaitis* publikuojama vaikų ir paauglių literatūros bibliografija (skiltis *Vyresniesiems paaugliams*);
- iBiblioteka.lt išteklių sistema ir joje pateikiama knygų klasifikacija (*Jaunimui, 14–20 m.*);
- doc. dr. Kęstučio Urbos sudarytu sąrašu „Mokiniams rekomenduojamos knygos: 1–10 klasei“.

[117] Toliau tekste pateikiami statistiniai duomenys buvo apibendrinti, remiantis autorės sudaryta bibliografija. Bibliografijoje pateikiama informacija paskutinį kartą buvo atnaujinta 2026 09 05.

Tam tikrais atvejais, kai kilo abejonių dėl konkretaus kūrinio priskyrimo amžiaus grupei (jaunesniesiems ar vyresniesiems paaugliams), buvo analizuojamas tekstas ir sprendimas priimamas pagal tai, kokio amžiaus yra pagrindinis kūrinio veikėjas, kokios ir kaip probleminės temos yra reprezentuojamos (sudėtingumo lygmuo). Taip pat buvo atsižvelgiama į tai, kokiai skaitytojų amžiaus grupei kūrinį priskiria kiti literatūros tyrėjai, į kūrinio turinį (ar jame reprezentuojama paauglio tapatybės kaita) ir jo vietą vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke. Pavyzdžiui, tyrimo objektu pasirinktas Lauros Sintijos Černiauskaitės romanas *Benedikto slenksčiai* yra priskiriamas suaugusiųjų auditorijai, todėl, vertinant vien tik pagal leidybinę klasifikaciją, jis nepriklausytų vyresniųjų paauglių literatūros laukui. Vis dėlto kūrinio priskyrimas analizuojamam korpusui grindžiamas vidinėmis teksto ypatybėmis bei jo recepcija. Romano centre yra paauglio tapsmo, santykio su suaugusiųjų pasauliu ir tapatybės kaitos procesas, tiesiogiai susijęs su šiame darbe tiriamomis problemomis. Be to, romanas po pasirodymo buvo įtrauktas į mokyklose rekomenduojamos literatūros sąrašus. Todėl *Benedikto slenksčiai* šiame tyrime traktuojamas kaip ribinis kūrinys, kurio adresato statusas nėra vienareikšmis, tačiau tematinė ir probleminė struktūra leidžia jį analizuoti vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros kontekste.

Į bibliografiją neįtrauktos nepilnamečių autorių (paauglių) parašytos knygos kaip Saulės Kraptavičiūtės *Mirtinės keliu* (S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2024), *Sahira – vilkų mergaitė* (Ridsales, 2020), *Nevermilo šešėliai* (Piko valanda, 2022), Vaivos Vasiliauskaitės *Pabusk* (Vilnius: Tyto alba, 2015), Teklės Kavtaradzės romanai *Nespalvota* (Vilnius: Tyto alba, 2006) ir *Basomis po naktinį miestą* (Vilnius: Tyto alba, 2007). Paauglių paaugliams rašomos knygos turėtų būti analizuojamos kaip savarankiškas, eksperimentinis ir dažnai suaugusiųjų reguliuojamas literatūros laukas. Neįtrauktas ir 2024 m. išleistas mamos ir sūnaus parašytas romanas *(Ne)kaltas* (Šopa, Aistė, Šopa, Leonardas, Jonušai. Klaipėdos rajonas: Asopa). Nors jo anotacijoje rašoma, kad tai paaugliams, jų tėvams ir mokytojams skirtas kūrinys, tačiau jis taip pat turėtų patekti į atskirą kategoriją.

Detaliau pristatomi kūriniai, kurie buvo įvertinti apdovanojimais: Tarptautinės vaikų knygos tarybos (IBBY) apdovanojimai, „Metų knygos rinkimų“ (*Paauglių knygų kategorija*) nugalėtojai, „Alma littera“ Paauglių ir jaunimo konkurso laimėtojai ar nominantai. Išsamūs visų skyriuje minimų knygų bibliografiniai aprašai pateikiami Priede Nr. 1 *2000–2025 metais Lietuvoje išleista vyresniesiems paaugliams skirta literatūra (bibliografija)*.

Siekiant išlaikyti žanrinį vientisumą disertacijos tyrimo objektu pasirinkta grožinė literatūra, į bibliografiją neįtraukta paaugliams skirta

pažintinė proza (pvz., 2022 m. „Swedbank“ iniciatyva išleistas finansinių patarimų rinkinys *Dilema – ne problema: finansinių klausimų naršyklė jauniems suaugėliams* (aut. Jūratė Cvilkienė, Nerijus Mačiulis, iliustr. Olga Degtiarova, Vilnius: Baltos lankos, 2022), lietuvių kilmės autorės Rūtos Šepetys romanas *Tarp pilkų debesų* (2021), nes nors kūrinyje vaizduojamas paauglio gyvenimas Lietuvai itin svarbiu istoriniu laikotarpiu, jo kalbinis ir leidybinis kontekstas – kūrinys parašytas anglų kalba ir pirmiausia išleistas JAV – leidžia svarstyti atskiros kategorijos, pavyzdžiui, lietuvių kilmės autorių literatūros, poreikį.

2.1. Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirta literatūra: leidybos tendencijos

Lietuvių autorių literatūros paaugliams leidybos tendencijos ėmė kisti kartu su XX a. septintajame dešimtmetyje, chruščiovinio atšilimo laikotarpiu modernėjančia literatūra vaikams ir paaugliams. Greta tradicinės vaikų ir paauglių prozos ėmė formuotis realistinė problemų proza, daugiau dėmesio skirianti paauglio vidiniam pasauliui, psichologijai ir asmenybės tapsmui. Kritikas Vincas Auryla, aptardamas šio laikotarpio vaikų prozos raidą, pažymi, kad septintojo dešimtmečio viduryje prasidėję socialiniai ir kitokie pokyčiai ilgainiui apėmė ne tik kūrinių temas ir veikėjų tipus, bet ir žanrus, struktūrą, charakterius bei siužetą; gilėjo psichologizmas, stiprėjo dėmesys detalei, potekstei ir pasakojimo raiškai[118]. Šie modernėjimo procesai vyko sovietinės cenzūros ir socialistinio realizmo normų sąlygomis, todėl savarankiško, vyresniųjų paauglių poreikius atliepiančio literatūros lauko formavimasis buvo ribotas.

Problemų prozos raidą sovietmečiu *Rubinaityje* aptaria vaikų ir paauglių literatūros tyrėja Eglė Baliutavičiūtė straipsnyje „Sudėtingi pasirinkimai ir pasaulyje pasimetęs paauglys Vytauto Bubnio „Arberone“ (rašytojo 90-osioms gimimo metinėms)“. Vienu ankstyvųjų šios problemų prozos pavyzdžių ji laiko Mykolo Sluckio romaną vaikams ir paaugliams *Geri namai* (1955), kuriame keliamos sudėtingos asmenybės ir šeimos problemos[119]. Kaip pastebi tyrėja, septintojo dešimtmečio pabaigoje ir vėliau pasirodė kūrinių,

---

[118] Vincas Auryla, *Lietuvių vaikų literatūra*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 223–224.

[119] Eglė Baliutavičiūtė, „Sudėtingi pasirinkimai ir pasaulyje pasimetęs paauglys Vytauto Bubnio „Arberone“ (rašytojo 90-osioms gimimo metinėms)“, *Rubinaitis*, 2022, Nr. 3 (103), p. 24–31, https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2022-nr-3-103/sudetingi-pasirinkimai-ir-pasaulyje-pasimetes-paauglys-vytauto-bubnio-arberone-rasytojo-90-osioms-gimimo-metinems/ [žiūrėta 2025 06 07].

kuriuose vis svarbesnės tapo šeimos santykių, brendimo, asmenybės tapsmo ir jauno žmogaus vietos visuomenėje problemos. Šiai krypčiai priskirtina Vytauto Bubnio apysaka *Arberonas* (1969), vėlesni jo kūriniai *Baltas vėjas* (1974), *Anoj pusėj* (1983), Algimanto Zurbos *Šimtadienis* (1975), *Integralas* (1981). Sovietmečio pabaigoje ir pereinamuoju laikotarpiu paauglių literatūros problematika darėsi socialiai aštresnė: Kazio Kauko dilogijoje *Musei geriau* (1988) ir *Musei vis dar geriau* (1993) vaizduojami socialiniame paribyje atsidūrę jaunuoliai, o Vytauto Račicko apysakoje *Zuika padūkėlis* (1985) keliamos visuomenės atstumto paauglio savižudybės socialinės priežastys[120]. Taigi dar iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo susiformavo kūrybinės prielaidos literatūrai, orientuotai ne vien į vaiką apskritai, bet ir į sudėtingesnę paauglio psichologinę bei socialinę patirtį.

Atkūrus nepriklausomybę iš esmės pasikeitė ir vaikų bei paauglių knygų leidybos sąlygos. Nors be atskiro kiekybinio tyrimo sudėtinga tiksliai įvertinti, kokią 1991–2000 m. leidybos dalį sudarė būtent lietuvių autorių kūriniai vyresniesiems paaugliams, tam tikras tendencijas leidžia įžvelgti to meto leidybos apžvalgos. Roma Kišūnaitė, apibendrindama 1991–2000 m. vaikų knygų leidybą Lietuvoje, konstatuoja, kad, palyginti su ankstesniais dešimtmečiais, pastebimai pagausėjo paaugliams skirtos brandžios grožinės literatūros. Ypač išskiriamos leidinių serijos „10+“ ir „H. K. Anderseno premijos laureatai“ [121]. Tai rodo stiprėjantį leidėjų dėmesį paauglių skaitytojų auditorijai, atkreiptinas dėmesys, kad šiame laikotarpyje reikšmingą vietą užėmė verstinė literatūra, literatūros klasika ir pakartotiniai ankstesnių kūrinių leidimai. Todėl naujos lietuvių autorių kūrybos vyresniesiems paaugliams segmentas dar tik stiprėjo.

Kur kas aiškiau lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros leidybos pokyčiai matyti 2000–2025 m. laikotarpiu (žr. 1 lentelė *2000–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtų knygų leidyba*). Atlikto leidybos tyrimo duomenimis, per šiuos 26 metus išleisti 127 lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams (14–18 metų) skirti grožinės literatūros kūriniai, įskaitant pakartotinius leidimus. Iš viso korpuse reprezentuojama 90 skirtingų kūrinių: 86 pirmą kartą išleisti 2000–2025 m., o keturi – pirmą kartą pasirodę iki 2000 m. ir analizuojamu laikotarpiu perleisti.

---

[120] Eglė Baliutavičiūtė, „Lietuvių vaikų literatūra“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, https://www.vle.lt/straipsnis/lietuviu-vaiku-literatura/ [žiūrėta 2024 01 17].

[121] Roma Kišūnaitė, „Vaikų knygų leidyba Lietuvoje 1991–2000 m.“, *Rubinaitis*, 2001, Nr. 4 (20), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2001-nr-4-20/vaiku-knygu-leidyba-lietuvoje-1991-2000-m/ [žiūrėta 2025 04 14].

Beveik trečdalis šio laikotarpio leidybos yra anksčiau pasirodžiusių kūrinių perleidimai (41). Tokią tendenciją galima sieti su kūrinių išliekamąja verte ir paklausa – kritikų įvertinimu, literatūros premijomis, įtraukimu į mokyklinius privalomosios ar rekomenduojamos literatūros sąrašus ir dėl to išliekančiu leidybiniu aktualumu.

1 lentelė *2000–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtų knygų leidyba*

Rodiklis	**Skaičius**
Visi 2000–2025 m. registruoti leidiniai	**127**
Pirmą kartą 2000–2025 m. išleisti kūriniai	**86**
Pakartotinių leidimų atvejai	**41**
Pirmą kartą išleisti iki 2000 m., bet analizuojamu laikotarpiu perleisti kūriniai[122]	**4**

2000–2025 m. daugiausia lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtų knygų išleido leidykla „Alma littera“ – 27 nauji kūriniai, o kartu su pakartotiniais leidimais – 47 leidiniai (žr. 2 lentelė *Daugiausia vyresniesiems paaugliams skirtų knygų 2000–2025 m. išleidusios leidyklos*). Šios leidyklos vaidmuo svarbus ir platesniame Lietuvos knygų leidybos kontekste: „Alma littera“ save pristato kaip didžiausią suaugusiųjų, vaikų ir paauglių literatūros leidyklą Lietuvoje, kasmet išleidžiančią iki 300 naujų knygų pavadinimų[123]. Ypač reikšminga tai, kad leidykla neapsiribojo jau parašytų kūrinių leidyba, bet ėmė aktyviai skatinti naujų tekstų paaugliams atsiradimą. Nuo 2014 m. buvo rengiamas Paauglių literatūros konkursas, tapęs paskata naujiems lietuvių autoriams ir kūriniams atsirasti; 2023 m. jis sujungtas su Vaikų literatūros konkursu į bendrą Vaikų ir paauglių literatūros konkursą[124]. Taigi „Alma littera“ indėlis į lietuvių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauką reiškiasi dviem susijusiais būdais – ji yra reikšminga šios literatūros leidėja ir jos kūrimą skatinanti institucija.

[122] Iki 2000 m. pirmą kartą išleisti kūriniai yra Sauliaus Šaltenio *Riešutų duona* (pirmą kartą išleista 1972 m., analizuojamu laikotarpiu – 2003 m.), Jurgio Kunčino *Baltųjų sūrių naktis* (pirmą kartą išleista 1995 m., analizuojamu laikotarpiu – 2006 m.), Broniaus Bušmos apysaka *Strazdanota vasara* (pirmą kartą išleista 1991 m., analizuojamu laikotarpiu – 2008 m.) ir Vytauto Bubnio *Arberonas* (pirmą kartą išleista 1969 m., analizuojamu laikotarpiu – 2009 m.).

[123] „Alma littera“, „Apie mus“, https://almalittera.lt/pages/apie-mus [žiūrėta 2025 06 09].

[124] „Alma littera“, „Vaikų ir jaunimo literatūros konkursas“, https://almalittera.lt/pages/vaiku-literaturos-konkursas [žiūrėta 2026 08 14].

2 lentelė *Daugiausia vyresniesiems paaugliams skirtų knygų 2000–2025 m. išleidusios leidyklos*

Leidykla	Nauji kūriniai	Visi leidiniai
„Alma littera“	27	47
„Tyto alba“	9	19
„Dominicus Lituanus“	4	4
„Nieko rimto“	3	4
„Aukso žuvys“	3	3

Antroje vietoje pagal leidybos apimtį yra leidykla „Tyto alba“ – 9 nauji kūriniai ir 19 leidinių iš viso, trečioje – „Dominicus Lituanus“, išleidusi 4 naujus kūrinius ir 4 leidinius iš viso. Nors šių leidyklų indėlis kiekybiškai yra kelis kartus mažesnis nei „Almos litteros“, tačiau jų leidžiami kūriniai taip pat prisideda prie šio literatūros lauko įvairovės, ypač tais atvejais, kai knygos sulaukia kritikų įvertinimo, yra apdovanojamos ar patenka į rekomenduojamos literatūros sąrašus. Vis dėlto procentaliai leidyklos „Alma littera“ indėlis sudaro apie 37 % iš visų 127 leidinių, „Tyto albos“ – 15 %. Abi kartu analizuojamu laikotarpiu išleido daugiau nei 50 % visų kūrinių. Galima daryti išvadą, kad vyresniesiems paaugliams skirtų knygų leidyba bei jų tęstinė cirkuliacija 2000–2025 m. buvo pasidalinta tarp dviejų didžiųjų leidyklų.

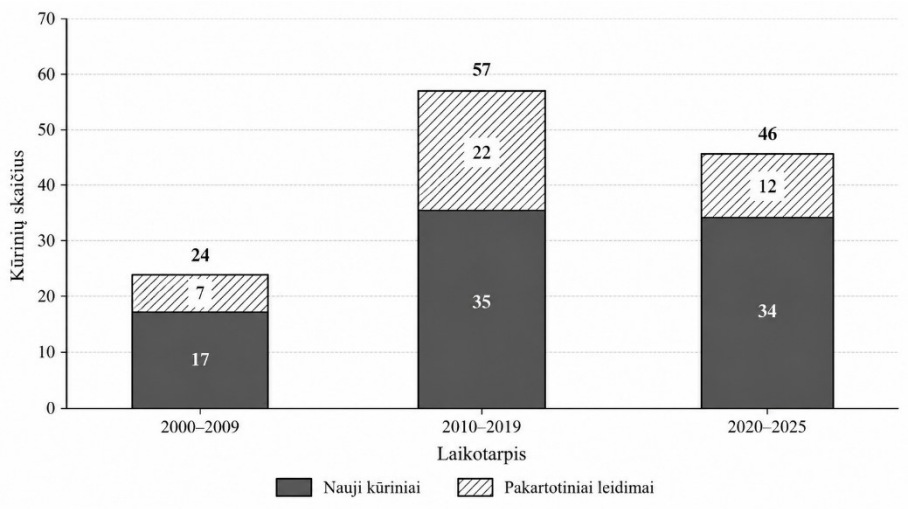
Analizuojant visą 2000–2025 m. laikotarpį per leidyklų kriterijų, išryškėjo dar viena tendencija: maždaug ketvirtadalį visos leidybinės produkcijos sudaro vienkartiniai atvejai. T. y., 33 iš 45 bibliografijoje registruotų leidėjų analizuojamu laikotarpiu išleido tik po vieną į korpusą patenkantį leidinį. Tai rodo leidybinę fragmentaciją ir tai, kad dažnu atveju vyresniųjų paauglių literatūra nėra nuosekliai plėtojama leidybos kryptis. Taip pat šie leidiniai dažniausiai yra vienkartiniai, riboto tiražo projektai, kurie ne visada patenka į aktyvią literatūros lauko apyvartą. Jiems neretai būdingas autobiografiškumas, eksperimentinis pobūdis, nevienodas redakcinis parengimas ar ne iki galo išplėtota meninė forma. Todėl jie yra svarbi kiekybinė leidybos lauko dalis, tačiau ne visi vienodai reikšmingi literatūrinės vertės ir paauglių literatūros kanono formavimosi požiūriu. Šiai leidinių grupei galima priskirti, pavyzdžiui, Aušros Chlevickaitės-Vinokur fantastinį romaną *Fuga* ir narkomanijos problematikai skirtą Kauko apsakymų rinkinį *Kaifas – velnio dovana*.

2000–2025 m. išleistų leidinių skaičius dešimtmečiais pasiskirsto taip (žr. 1 pav. *2000–2025 m. išleistų leidinių skaičiaus pasiskirstymas dešimtmečiais*):

- 2000–2009 m. – 24 kūriniai, iš jų 17 nauji kūriniai, 7 – pakartotiniai leidimai;

- 2010–2019 m. – 57 kūriniai, iš jų 35 nauji kūriniai, 22 – pakartotiniai leidimai;
- 2020–2025 m. – 46 kūriniai, iš jų 34 nauji kūriniai, 12 – pakartotiniai leidimai.

Duomenų grupavimas pagal dešimtmečius leidžia aiškiau matyti leidybos intensyvėjimą. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad ilgalaikė tendencija yra orientuota į augimą, tačiau metinė dinamika išlieka netolygi. Trečiajame XXI a. dešimtmetyje per šešerius metus yra beveik pasiektos praėjusio dešimtmečio leidybinės apimtys. Tai reiškia, kad vyresniesiems paaugliams skirta literatūra įsitvirtina kaip savarankiškas laukas, o šiai amžiaus grupei skirti kūriniai yra aktualūs. Lyginant pirmą kartą išleistų knygų leidybą, taip pat matyti leidybos suaktyvėjimas.

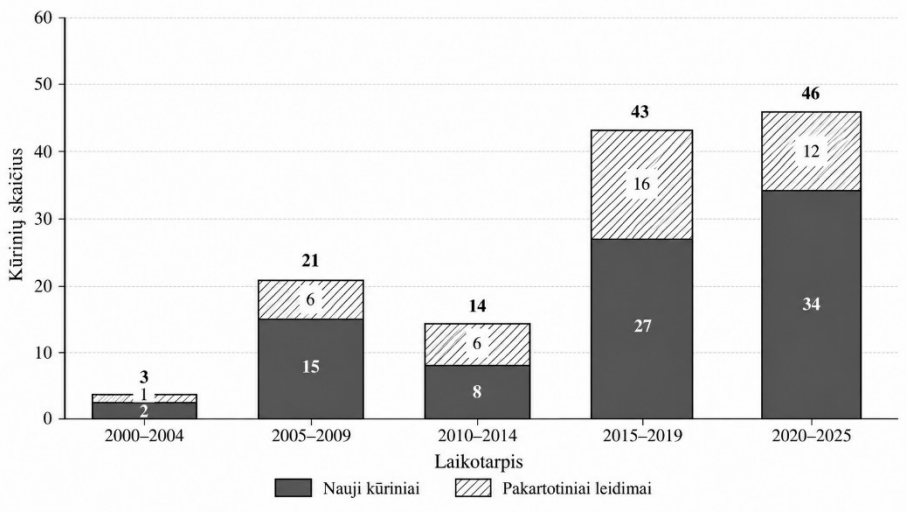

1 pav. *2000–2025 m. išleistų leidinių skaičiaus pasiskirstymas dešimtmečiais*

Dar geriau leidybos tendencijas atskleidžia duomenų grupavimas penkmečiais (žr. 2 pav. *2000–2025 m. išleistų leidinių skaičiaus pasiskirstymas penkmečiais*):

- 2000–2004 m. – iš viso išleisti 3 leidiniai, iš jų nauji – 2 pavadinimai, 1 – pakartotinis leidimas;
- 2005–2009 m. – iš viso išleistas 21 leidinys, iš jų naujų – 15 pavadinimų, 6 – pakartotiniai leidimai;
- 2010–2014 m. – iš viso išleista 14 leidinių, iš jų naujų – 8 pavadinimai, 6 – pakartotiniai leidimai;
- 2015–2019 m. – iš viso išleisti 43 leidiniai, iš jų naujų – 27 pavadinimai, 16 – pakartotiniai leidimai;

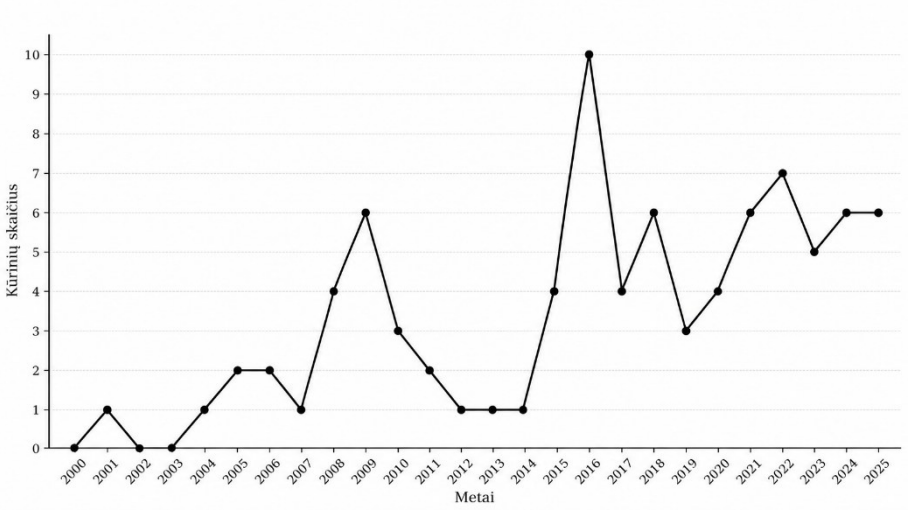
- 2020–2025 m. – iš viso išleisti 46 leidiniai, iš jų naujų – 34 pavadinimai, 12 – pakartotiniai leidimai.

2 pav. *2000–2025 m. išleistų leidinių skaičiaus pasiskirstymas penkmečiais*

Šiuos penkmečius būtų galima apibrėžti taip: 2000–2004 m. – lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros formavimosi fazė; 2005–2009 m. pirmosios plėtros etapas; 2010–2014 m. –sąstingio etapas; 2015–2019 m. – lūžio ir spartus augimo etapas; 2020–2025 m. – aukšto leidybos intensyvumo etapas.

Pirmą kartą analizuojamu laikotarpiu išleistų kūrinių leidybos dinamika (žr. 3 pav. *2000–2025 m. išleisti nauji kūriniai*) 2000–2025 m. rodo netolygų vyresniesiems paaugliams skirtos lietuvių literatūros lauko augimą. Daugiausia naujų pavadinimų buvo išleista 2016 m. – 10 vnt., 2022 m. – 7 vnt., o 2009, 2018, 2021, 2024 ir 2025 m. – po 6. 2000, 2002, 2003 m. nepasirodė nė viena nauja lietuvių autorių knyga vyresniesiems paaugliams, nors 2003 m. perleistas, pirmą kartą 1972 m. išleistas Sauliaus Šaltenio apsakymų rinkinys *Riešutų duona*. Iki 2014 m. imtinai per metus vidutiniškai pasirodydavo 1,7 naujo kūrinio, o 2015–2025 m. šis rodiklis padidėjo daugiau nei tris kartus – iki 5,5 kūrinio per metus.

3 pav. *2000–2025 m. išleisti nauji kūriniai*

Leidybos sumažėjimas 2010–2014 m. chronologiškai sutampa su po 2008–2009 m. finansų krizės susiklosčiusiu leidybos rinkos nuosmukiu, tačiau turimi duomenys neleidžia nustatyti tiesioginio priežastinio ryšio; jam pagrįsti reikėtų platesnės Lietuvos knygų rinkos analizės.

Pirmajame XXI a. dešimtmetyje prasidėjo lėtas, tačiau svarbus pokytis lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke. Šiuo laikotarpiu pradeda ryškėti nauji teminiai akcentai, atsiranda pirmieji bandymai kalbėti apie sudėtingus socialinius ir psichologinius klausimus, vis labiau tolstama nuo sovietinio laikotarpio tradicijų ir atsigręžiama į anglakalbės šiuolaikinės problemų prozos vyresniesiems paaugliams tendencijas. Taip pat literatūrą paaugliams ima kurti jaunesni autoriai, formuojamos knygų serijos, didėja apdovanojimų ir literatūrinės kokybės poreikis. Nepaisant kokybinio posūkio, 2000–2009 m. vyresniesiems paaugliams skirtų kūrinių leidybos lauke svarbią vietą vis dar užėmė jau klasika tapusių ir į rekomenduojamos literatūros sąrašus įtrauktų kūrinių pakartotiniai leidimai, pavyzdžiui, Sauliaus Šaltenio *Riešutų duona* (2003), Jurgio Kunčino *Baltųjų sūrių naktis* (2006), Bubnio *Arberonas* (2009). Tokie leidimai rodo, kad vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke svarbi tradicija ir tęstinumas.

2000–2009 m. išryškėja nevienalytė vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko raida. Greta pavienių literatūrinių bandymų, pavyzdžiui, Gretos Markevičiūtės ir Jurgos Ribačiauskaitės romano *Kai gerai būti nebegali* (2007), pasirodo tekstų, esančių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų literatūros sankirtoje, kaip kad Mariaus Jonučio esė rinkinys *Kirminas paukštis: tavo pirmoji knyga apie skraidymo meną* (2009). Kartu randasi ir

pirmieji šiuolaikiniai kūriniai, aiškiai orientuoti į vyresniojo paauglio adresatą. Vyraujančiu šio laikotarpio žanru tampa realistinė problemų proza. Joje paauglystė daugiausia konstruojama atpažįstamoje socialinėje tikrovėje, o tapsmas siejamas su šeimos, mokyklos, meilės, priklausomybių, netekties ar socialinio konflikto problemomis.

2010–2019 m. laikotarpį galima laikyti esminio kiekybinio ir žanrinio lūžio etapu. Ypač svarbus antrasis dešimtmečio penkmetis po 2015 m., pasižymintis naujų autorių gausa, temine įvairove ir stilistiniais bei žanriniais eksperimentais. Nors 2016 m. „Metų knygos“ rinkimuose nebuvo *Paauglių knygų* kategorijos, tai greičiau išimtis nei taisyklė.

Šiuo laikotarpiu tarp populiariausių žanrų išlieka realistinė problemų proza, tačiau greta atsiranda tekstų, kuriuose derinama realistinė ir fantastinė plotmė. Taip pat įvedami tokie žanrai kaip distopija ir *romantasy* (romantinė maginė fantastika). Būtent kelių žanrų sujungimas, magiškos plotmės įvedimas yra svarbūs 2010–2019 m. leistos vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros požymiai. Pavyzdžiui, Renatos Šerelytės romane *Rebekos salos* (2014) derinama realistinė plotmė ir magiškasis realizmas, Rebekos Unos romane *Atjunk* (2015) – fantastika ir distopija, Ilonos Ežerinytės *Sutikti Eidą* (2016) – problemų proza ir magiškasis realizmas, Vytauto V. Landsbergio *Žalčių karalienė* (2019) – fantastika ir istorinė proza.

Šiuo laikotarpiu pastebimas poreikis aktualizuoti Lietuvos istoriją per su istorija susijusių fantastikos, nuotykinių elementų įterpimą į pasakojimą. Daugiausia įtakos literatūros laukui pirmame penkmetyje turėjo Vytautas Račickas. 2010 m. išleidžiamas romanas *Baltos durys*, 2014 m. pakartojamas *Nebaigto dienoraščio* leidimas. Antroji dešimtmečio pusė išsiskiria vis labiau stiprėjančiu moterų rašytojų vaidmeniu literatūros lauko formavime. Ryškiausios laikotarpio autorės: Ilona Ežerinytė, Daina Opolskaitė, Akvilina Cicėnaitė, Rebeka Una.

2020–2025 m. tęsiamos praėjusiame dešimtmetyje pradėjusios formuotis leidybinės kryptys: greta naujų leidinių kartojami populiariausi, komerciškai sėkmingiausi knygų tiražai, vyresniesiems paaugliams išleidžiamų knygų lauke vis dar didžiausią dalį sudaro du žanrai – realistinė problemų proza ir fantastika, o nauju ryškiu reiškiniu tampa grafinis pasakojimas. Analizuojant bendrą originalių pavadinimų skaičių, išryškėja ilgalaikė augimo tendencija, nors metiniai rodikliai svyruoja (palyginimui – 2010–2019 m. išleisti 35 nauji kūriniai, o 2020–2025 m. – per ketveriais metais trumpesnį laikotarpį – 34 pavadinimai). Vis dėlto problemų prozos santykinis dominavimas, lyginant su prieš tai buvusiais dešimtmečiais, silpnėja, nes vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros laukas žanriniu požiūriu tampa įvairesnis. T. y., greta problemų prozos leidžiama fantastika, grafiniai pasakojimai, istorinė proza, magiškasis realizmas, distopija ir kelis žanrus sujungiantys kūriniai.

Laikotarpis pasižymi leidybine įvairove: kūrinius vyresniesiems paaugliams leidžia ir ankstesniame dešimtmetyje įsitvirtinę autoriai, tokie kaip Akvilina Cicėnaitė, Kristina Gudonytė, Ilona Ežerinytė, ir nauji literatūros lauko dalyviai – Ganc (Gancevskaitė), Ignė Zarambaitė, Viktorija Girčiuvienė, Justina Kapeckaitė ir kt. Tai rodo, kad lietuvių autorių kūriniai bent teminiu požiūriu artėja prie šiuolaikinės anglakalbės literatūros vyresniesiems paaugliams tendencijų. Vis dėlto išlieka kūrinių meninės kokybės, psichologinio gilumo ir išpildymo problema. Viena iš priežasčių gali būti tai, kad pasakojimai dažnai orientuojami į įvykių seką ir siužeto plėtrą, o ne į nuoseklią veikėjo vidinės kaitos analizę.

Šiame etape taip pat išlaikomas susidomėjimas Lietuvos ir pasaulio istorijos istorinių asmenybių aktualizacija, vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose permąstomi svarbūs, lūžiniai įvykiai. Tokio pobūdžio kūriniuose sujungiami grožinės ir pažintinės literatūros žanrai, pagrindinė forma – grafinis pasakojimas (komiksai). 2022 m. prasidėjęs plataus masto Rusijos karas prieš Ukrainą galėjo sustiprinti jau anksčiau išryškėjusią istorinės ir nacionalinės tapatybės problematikos aktualizaciją, tačiau pati tendencija korpuse fiksuojama dar iki karo pradžios. Pavyzdžiui, Miglės Anušauskaitės, bendradarbiaujant su Lietuvos nacionaliniu dailės muziejumi ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentu, sukurti komiksai apie visuomenės, politikos ir kultūros veikėją Joną Šliūpą (1861–1944), Lietuvos žvalgybos legendą Marcelę Kubiliūtę ir tarpukario žvalgą Joną Polovinską-Budrį, Rasos Grybaitės (iliustr. Linos Itagaki, teksto adaptacija – Mariaus Marcinkevičiaus ir Itagaki) komiksas apie skulptorių Vincą Grybą. 2022 m. išleistas Justino Žilinsko ir Ūlos Šveikauskaitės (dail.) iliustruotas nuotykinis romanas *Bėgliai. Jūrų kelias į Ameriką* taip pat priklauso šiai teminei knygų vyresniesiems paaugliams kategorijai. Jame remiantis istorine medžiaga rekonstruojamas XX a. pr. lietuvių kelias į Ameriką. Knygos svarbą ir reikšmę bendrame vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke pabrėžia gauti apdovanojimai: „Metų knygos“ rinkimų (*Paauglių knygų kategorija*) nugalėtoja (2022), IBBY apdovanojimas: Prano Mašioto premija skirta autoriams (2023), IBBY apdovanojimas: Domicėlės Tarabildienės premija už gražiausią metų knygą dailininkei (2023), konkurse „Klaipėdos knyga 2022“ paskelbta populiariausia 2022 metų Klaipėdos knyga, konkurse „Knyga + Kinas“ pateko tarp 10 kinematografiškiausių knygų.

2000–2025 m. daugiausia vyresniesiems paaugliams skirtų knygų parašė ir išleido tokie lietuvių autoriai[125]: Akvilina Cicėnaitė, Miglė Anušauskaitė,

[125] Statistika sudaryta remiantis išleistų naujų, pirmą kartą išleistų knygų pavadinimų skaičiumi.

Kristina Gudonytė – po 4 naujus kūrinius, Ilona Ežerinytė, Daina Opolskaitė ir Rebeka Una – po 3 naujus kūrinius. (žr. 3 lentelė *Daugiausia naujų kūrinių vyresniesiems paaugliams išleidę autoriai, 2000–2025 m.*).

3 lentelė *Daugiausia naujų kūrinių vyresniesiems paaugliams išleidę autoriai, 2000–2025 m.*

AUTORIUS	**VNT.**	**KŪRINYS**
AKVILINA CICĖNAITĖ	4	
		Viskas apie mano šeimą (2009)
		Mano tėtis ir kiti nesusipratimai (2010)
		Niujorko respublika (2015)
		Kad mane pamatytum (2020)
MIGLĖ ANUŠAUSKAITĖ	4	
		Kas išsigando Šliūpo? (2021)
		Panelė su lape: Lietuvos žvalgybos legenda (2023)
		Daugiau, nei mato akys: komiksas apie Praną Domšaitį ir meno sroves (2024)
		Agento byla „Ivanov XII“ (2025)
KRISTINA GUDONYTĖ	4	
		Blogos mergaitės dienoraštis (2009)
		Ida iš šešėlių sodo: romanas (2012)
		Jie grįžta per pilnatį (2015)
		Drugeliai virš bedugnės (2017)
ILONA EŽERINYTĖ	3	
		Sutikti eidą (2016)
		Verksnių klubas (2017)
		Dabar Marselis (2022)
DAINA OPOLSKAITĖ	3	
		Eksperimentas gyventi (2015)
		Ir vienąkart, Riči (2016)
		Užraktas (2018)
REBEKA UNA	3	
		Atjunk (2015)
		Šeštadienį, aštuntą valandą (2017)
		Gyvažmogis (2018)

Įtraukus pakartotinius leidimus, autorių ir kūrinių statistika keistųsi. Pavyzdžiui, sąrašą reikėtų papildyti Vytauto Račicko knygomis: analizuojamu laikotarpiu autorius parašė du naujus kūrinius vyresniesiems paaugliams, tačiau jie buvo perleisti iš viso tris kartus, taigi, bendras išleistų kūrinių skaičius siektų 5. Taip pat svarbu paminėti Lauros Sintijos Černiauskaitės romaną *Benedikto slenksčiai*, kuris analizuojamu laikotarpiu buvo perleistas keturis kartus po pirmojo leidimo, todėl iš viso pasirodė penki šio kūrinio leidimai (2008, 2009, 2013, 2017, 2020). Panašus atvejis – Rimanto Kmitos romanas *Pietinia kronikas*, kuris analizuojamu laikotarpiu iš viso buvo išleistas 5 kartus. Penktasis romano leidimas 2025 m. chronologiškai sutampa su Igno Miškinio ekranizacijos pasirodymu Lietuvos kino teatruose 2025 m. Įdomu ir tai, kad abu kūriniai – *Benedikto slenksčiai* ir *Pietinia kronikas* – pagal juose vaizduojamų veikėjų amžių (paaugliai) bei kūrinio problematiką (tapsmo tema) atitinka vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros apibrėžimą, tačiau pirmiausia šių kūrinių auditorija buvo laikomi suaugusieji.

Įtraukus pakartotinius leidimus, didėtų ir kitų autorių leidinių skaičius, pavyzdžiui, Cicėnaitės knygų skaičius išaugtų iki 7, Gudonytės – iki 11 leidinių. Šie duomenų pokyčiai rodo, kad lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams lauko raidai įtaką daro ne tik naujų kūrinių, bet ir populiariausių, kritikų įvertintų ar į moksleivių skaitybą įtrauktų tekstų pakartotinė leidyba. Kartu taip išlaikomas skaitytojų dėmesys tais metais, kai pasirodo tik keli nauji originalūs kūriniai arba jų iš viso nėra. Galiausiai tai rodo, kad laukas formuojamas ne vien per kiekybinį naujų tekstų leidimą. Jame svarbi ir bendra išleidžiamų kūrinių vertė: aktualūs tekstai tampa kelių paauglių kartų skaitymo patirties dalimi. Iliustratyvūs šios tendencijos pavyzdžiai – Gudonytės paaugliams skirti kūriniai, kurie perleidžiami po 4–5 kartus, po daugiau nei dvidešimties metų – 2024 m. – perleista Gintarės Adomaitytės apysaka *Laumžirgių namai* ar jau tris leidimus pasiekęs Ežerinytės romanas *Sutikti eidą*.

Taip pat šioje vietoje reikėtų atkreipti dėmesį, kad analizuojamu laikotarpiu 43 autoriai išleido po vieną naują kūrinį, o 18 – po du ar daugiau kūrinių. Tik 8 autoriai naujų kūrinių išleido daugiau nei viename analizuojamo laikotarpio dešimtmetyje. Iš jų vienintelė Akvilina Cicėnaitė publikavo naujų kūrinių visuose trijuose išskirtuose laikotarpiuose – 2000–2009, 2010–2019 ir 2020–2025 m. Tokia tendencija leidžia teigti, kad vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko plėtra pirmiausia vyksta ne formuojantis stabiliai profesionalių šios literatūros autorių grupei, bet nuolat į lauką ateinant naujiems kūrėjams. Viena iš galimų šios tendencijos priežasčių – organizuojami literatūros konkursai ir palyginti nedidelė paties literatūros lauko apimtis. Tai sudaro palankias sąlygas naujiems autoriams išbandyti savo jėgas, tikintis būti pastebėtiems, skaitomiems ir įvertintiems literatūros kritikų.

2.2. Institucinės ir kultūrinės literatūros lauko raidos įtakos, kitos formavimo(si) paskatos

Vyresniesiems paaugliams skirtos lietuvių literatūros lauke išryškėja nevienodas kūrinių įsitvirtinimas, kuriam įtakos turi kūrinių meninė vertė. Vienos knygos sulaukia Lietuvos ir tarptautinio ekspertinio pripažinimo, yra pakartotinai leidžiamos ir išlieka literatūros apyvartoje, kitos papildo bendrą leidinių skaičių, tačiau meniniu ir instituciniu požiūriu šiame lauke neįsitvirtina, nes tai greičiau vienkartiniai kūrybiniai bandymai. Taip pat ryškėja kita tendencija – 14–18 metų jaunimui skirtos literatūros kūrimą ir leidybą skatinantys konkursai bei apdovanojimai. Konkursai sudaro palankesnes sąlygas naujiems tekstams ir autoriams atsirasti, o apdovanojimai prisideda prie tolesnės kūrinių cirkuliacijos: pakartotinių leidimų, didesnių tiražų, įtraukimo į rekomenduojamos ar privalomosios literatūros sąrašus.

Skaitymo skatinimui, kokybiškos literatūros paaugliams sklaidos didinimui svarbus kultūrinis įvykis buvo 2005 m. pradėti organizuoti „Metų knygos“ rinkimai. Kiekvienais metais LR Kultūros ministerija, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija bei Lietuvos nacionalinė biblioteka sudaro tris ekspertų komisijas (knygų vaikams ir paaugliams kategorijos, suaugusiesiems išleistų prozos ir poezijos knygų, negrožinės literatūros), kurios paskelbia trumpuosius ir ilguosius nominantų sąrašus. Knygos laureatės renkamos visuotinio balsavimo būdu. Finalinis akcijos laureatų paskelbimo renginys vyksta gegužės 7 d. – Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną. Pirmaisiais konkurso metais buvo tik *Suaugusiųjų knygų* kategorija, 2006 m. rinkimai papildyti ir *Paauglių knygų* kategorija[126]. Nuo 2023 m. skelbiami ilgieji knygų sąrašai, kuriuose ekspertai rekomenduoja iki 10 vertingų knygų. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šiuose sąrašuose nėra paaugliams (nei jaunesniesiems, nei vyresniesiems) skirtų knygų.

Paauglių knygų kategorija iki šiol pasižymi nepastovumu: knygų penketukus keičia ketvertukai ar trejetukai, keletą metų nebuvo teikta nei vieno kūrinio (2007, 2013, 2016). Tokia tendencija išryškina bendrą lauko problematiką: kiekvienais metais išleidžiama sąlyginai mažai originalių, kokybiškų kūrinių, o skirtingo sudėtingumo knygos *Paauglių knygų* kategorijoje yra pateikiamos kaip lygiavertės. Nors konkurse jaunesniesiems

[126] Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, „Akcijos „Metų knygos rinkimai 2025“ ekspertų komisijos“, *Skaitymo metai*, https://skaitymometai.lnb.lt/linker.php?_m_e_id=27&_menu_i_id=357&tmpl_id%5B1%5D=2080&tmpl_into%5B0%5D=index&tmpl_into%5B1%5D=middle&tmpl_name%5B0%5D=m_site_index2 [žiūrėta 2026 04 06].

ir vyresniesiems paaugliams skirtos knygos vertinamos vienoje kategorijoje, per 20 metų net 10 kartų laimėtojais tapo būtent vyresniojo paauglio, t. y. 14–18 metų skaitytojui skirti kūriniai[127]. Tai rodo vyresniesiems paaugliams skirtų kūrinių matomumą ir konkurencingumą bendroje Paauglių knygų kategorijoje.

Kartu šis konkursas per dvidešimt metų tapo tam tikru vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko orientyru. Analizuojant laimėtojus, galima pamatyti, kokio pobūdžio kūriniai įsitvirtina tarp skaitytojų, o kokie yra pripažįstami vaikų ir paauglių literatūros kritikų, tyrėjų, specialistų, kokios temos ir kokie žanrai tais metais laikomi aktualiais.

Kitas vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauko formavimui įtaką darantis veiksnys – 2014 m. leidyklos „Alma littera“ pradėtas organizuoti „Paauglių ir jaunimo literatūros konkursas“. 2023 m. jis buvo sujungtas su „Vaikų literatūros konkursu“ ir dabar lygiagrečiai vienoje kategorijoje „Vaikų ir jaunimo literatūros konkursas“ vertinamos ir renkamos tiek vaikams, tiek paaugliams skirtos knygos, kūriniai vertinami keturiose amžiaus grupėse: 0–3 metų, 4–7 metų, 8–12 metų ir 13–18 metų. „Alma littera“ vieną iš konkurso tikslų grindžia siekiu „pasirūpinti knygomis, kurios spręstų jaunam žmogui aktualias problemas ir kartu teiktų skaitymo malonumą“[128]. Šiuo teiginiu pabrėžiamas leidyklos vaidmuo formuojant vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauką, apibrėžiant, kokios problemos turėtų būti aktualios numanomam skaitytojui ir pagal tai pateikti produktą – knygą. Taigi „Alma littera“ konkursas gali būti analizuojamas kaip suaugusiųjų leidėjų, kritikų ir tyrėjų galios raiškos laukas. Jame nugalėtojais išrinkti kūriniai atspindi šios institucijos palaikomas literatūrines, vertybines ir adresato sampratas.

Vis dėlto konkurso poveikis paauglių literatūros lauko raidai išlieka ribotas. Jo rezultatai priklauso nuo konkrečiais metais pateikiamų rankraščių kiekio ir kokybės. Galima teigti, kad taip yra reaguojama į esamą kūrybinę pasiūlą, o ne kuriamas stabilus literatūros vyresniesiems paaugliams srautas. Pavyzdžiui, nors leidykla paprastai leidžia ne tik konkurso laimėtoją, bet ir nominuotus kūrinius, kai kuriais metais šios kategorijos leidinių nepasirodo visai, kaip kad 2018 m. Taigi nėra išsprendžiamos sisteminės šiai amžiaus

---

[127] Visas „Metų knygos“ rinkimus Paauglių knygų kategorijoje vyresniesiems paaugliams skirtų knygų sąrašas pateikiamas Priede Nr. 2 *„Metų knygos“ rinkimuose Paauglių knygos kategorijoje nugalėjusios vyresniesiems paaugliams skirtos knygos*.

[128] Alma littera, „Vaikų ir jaunimo literatūros konkursas“, https://almalittera.lt/pages/vaiku-literaturos-konkursas [žiūrėta 2026 04 06].

grupei skirtos literatūros stokos problemos. Kita vertus, negalima nuvertinti konkurso reikšmės, nes konkursas skatina kurti būtent šiai auditorijai, jo dėka buvo išleisti literatūros specialistų ir skaitytojų dėmesio sulaukę kūriniai.

1992 m. pabaigoje įkurtas Tarptautinės vaikų ir jaunimo literatūros asociacijos (IBBY) Lietuvos skyrius kiekvienais metais skiria IBBY Lietuvos skyriaus premijas geriausių metų knygų kūrėjams, inicijuoja, steigia ir skiria apdovanojimus vaikų knygų kūrėjams, tyrėjams, skaitymo skatintojams[129]. Šiuo metu skiriamos 8 premijos, skirtos įvertinti geriausias metų knygas vaikams ir paaugliams. Premijų laureatus[130] renka IBBY Lietuvos skyriaus valdybos nutarimu sudarytos komisijos, į kurias atrenkami vaikų literatūros ir knygos meno tyrėjai, mokytojai, bibliotekininkai, iliustruotojai, kalbininkai, studentai ir kt. Premijų laimėtojai apdovanojami Tarptautinės vaikų knygos dienos šventės metu. IBBY premijų skyrimas (panašiai kaip „Alma littera“ leidyklos konkursas) yra suaugusiųjų galios formuoti lietuvių vyresniųjų paauglių literatūros lauką išraiška. Tik šiuo atveju tai daroma išskiriant geriausius kūrinius ir skatinant jų skaitybą, pakartotinę leidybą bei reklamą.

Dar vieni apdovanojimai, skatinantys ekranizacijai palankių kūrinių leidybą, yra 2019 m. Lietuvos leidėjų asociacijos pradėti kinematografiškiausių knygų rinkimai. „Knyga + kinas“ iniciatyvos tikslas – skatinti didesnį lietuvių rašytojų ir kino režisierių bei prodiuserių bendradarbiavimą[131]. Tokio pobūdžio apdovanojimai rodo, kad leidybiniame lauke vis dažniau pripažįstama vizualumo, dinamiško siužeto ir ekranizacijai palankios pasakojimo struktūros vertė. Tai ypač svarbu vaikų ir paauglių literatūrose, nes atliepia šiuolaikinio skaitytojo patirtį, formuojamą audiovizualinės kultūros.

Kartu su konkursais ir apdovanojimais lietuvių vyresniųjų paauglių literatūros raidai įtaką daro ir tai, kad šis laukas iš esmės yra formuojamas moterų rašytojų. 2000–2025 m. knygų autorystės atvejų pasiskirstymas pagal lytis: 86 naujuose kūriniuose užfiksuoti 88 autorystės atvejai: 66 moterų ir 22

---

[129] IBBY Lietuva, „Apie“, https://www.ibbylietuva.lt/apie/ [žiūrėta 2026 04 06].

[130] IBBY premijomis įvertintų vyresniesiems paaugliams skirtų lietuvių autorių knygų sąrašas pateikiamas Priede Nr. 3 *IBBY Lietuva įvertinti lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirti kūriniai*.

[131] Lietuvos leidėjų asociacija, „Kinematografiškiausios knygos (knyga + kinas)“, https://lla.lt/lt/knygu-katalogas/kinematografiskiausios-knygos-knyga-kinas [žiūrėta 2026 04 09].

vyrų[132]. Skaičiuojant kūrinius, skaičiai pasiskirsto taip: 65 kūrinius parašė tik moterys, 21 – tik vyrai.

Sugrįžtant prie daugiausia knygų parašiusių autorių statistikos, matyti, kad taip pat vyrauja moterys – Cicėnaitė, Gudonytė, Ežerinytė ir kt. Toks autorių pasiskirstymas aktualus ir analizuojant paauglių tapatybės reprezentacijas. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys, kad nors kūrinyje dažnai pasirenkama merginos ar mergaitės perspektyva, stiprios, savarankiškos ir ne vien per romantinių santykių siekį save apibrėžiančios paauglės paveikslo literatūroje vyresniesiems paaugliams vis dar nėra. Dažniausiai paauglės veikėjos tapatybės kaita siejama su meilės, šeimos, emocinės priklausomybės ar socialinio pripažinimo klausimais. Kita problema išryškėja tuomet, kai berniukų ar vaikinų pasaulis konstruojamas iš moters autorės perspektyvos. Tokiais atvejais svarbu klausti, ar pasakojimas iš tiesų atveria paauglio vaikino savivoką, ar veikiau pateikia ją kaip išoriškai interpretuojamą tapatybės modelį. Pavyzdžiui, kaip atkreipia dėmesį Antanas Šimkus Opolskaitės apysakai *Ir vienąkart, Riči* skirtoje recenzijoje „Mokymasis būti paauglio balsu ir akimis“, pagrindiniam veikėjui būdingas ne natūralus, o labiau primestas mergaitiškas pasaulio matymas: „Keistoki ar psichologiškai sunkiau įtikinami atrodo tokie vaikino pastebėjimai apie mergaites: „O mokytis vienoje klasėje su penkiolika skirtingų tualetinio vandens kvapų, penkiolika žvitriausių porų akių ir penkiolika ilgiausių liežuvių – argi tai įmanoma?“ (p. 26). Tiesiog nelengva įsivaizduoti jaunuolį, svarstantį apie merginas tualetinių vandenų kvapais. [...] Žinoma, pernelyg paprasta būtų vienareikšmiškai kalbėti apie jaunuolio pasaulio pajautos vaizdinius ir jų raišką, bet tie bendrame apysakos kontekste siūlomi smulkmeniški pastebėjimai, kuriais Balys apdalija savo gražiąsias bendramoksles, labiau primena fotografuojantį konkurentės žvilgsnį, o ne susižavėjimo kupiną vaikino įsistebeilijimą.“[133]

Vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke tik pavieniuose kūriniuose vaikinų tapsmo problemos yra bandomos perteikti iš vyro autoriaus pozicijos, kaip kad tai daroma Remigijaus Misiūno knygų serijoje apie vaikiną Rokį. Joje veikėjo tapsmas atskleidžiamas nuo vaikystės iki paauglystės. Tad

---

[132] 2000–2025 m. buvo išleistos dvi knygos su dviem autoriais: *Kai gerai būti nebegali* – Markevičiūtė ir Ribačiauskaitė, *Vagis mokykloje* – Petryla ir Medineckas. Kitaip sakant, 86 naujuose kūriniuose užfiksuoti 88 autorystės atvejai: 66 moterų ir 22 vyrų.

[133] Antanas Šimkus, „Mokymasis būti paauglio balsu ir akimis“, *Rubinaitis*, 2016, Nr. 4 (80), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2016-nr-4-80/mokymasis-buti-paauglio-balsu-ir-akimis/ [žiūrėta 2026 04 09].

tai yra kartu su skaitytoju augančios literatūros pavyzdys. Visas knygas jungia pasirinkta vaizduoti socialinė ir sovietmečio tikrovė, nuotykinis pasakojimo stilius ir lengva ironija. Ketvirtojoje serijos dalyje[134] – *10A armagedonas* (2016) – pagrindinis veikėjas, jau dešimtoje klasėje besimokantis Rokis patiria pirmuosius lytinio brendimo ženklus. Kaip atkreipia dėmesį Urba, „Misiūnas plėtoja mintį, jog ir tarybiniais laikais, sulaukus maždaug trylikos, berniukams prasidėdavo pirmosios erekcijos ir poliucijos, imdavo rūpėti mergaitės, šokiai, bučiniai ir pan. Be abejo, erotiniai puslapiai padidins knygos populiarumą, bet tai, mano akimis, joks skaitytojo papirkinėjimas, o natūrali, integrali išpažintinio pasakojimo dalis. Atvirumas ir intymumas nevirsta vulgarumu. Atvirkščiai: baigiamosiose scenose kaip tik už vulgarumą ir nešvankybes herojus riteriškai nokautuoja savo „patyrusį“ konkurentą.“[135] Toje pačioje recenzijoje Urba palygina Misiūno kūrybą su Vytauto Račicko, Jurgio Kunčino ir jaunojo Sauliaus Šaltenio proza.

Tokio reiškinio hipotezės galėtų būti susijusios su visuomenėje įsitvirtinusiais lyčių stereotipais (moksliniam pagrindimui reikėtų atlikti kokybinius interviu su autoriais, rinkos tyrimus leidyklose ir skaitytojų apklausas). Pirmasis grindžiamas istorine ir socialine raida, kai tradiciškai vaikų ir paauglių literatūros buvo siejamos tik su auklėjamąja, didaktine žanro funkcija, pastaroji dažniausiai asocijuojasi su moteriškais vaidmenimis (pedagogės, motinos, auklėtojos).

Kitas aspektas – švietimo ir humanitarinių studijų struktūra, kai humanitarinius mokslus dažniau renkasi moterys. Tokių studijų absolventės turi teorinį pagrindą, jeigu dirba mokyklose, ir praktinį, kuris paskatina rašyti paaugliams ar vaikams skirtą literatūrą. Šiuos teiginius galėtų pagrįsti 2020 m. Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkų atliktas tyrimas, kurio metu iš viso buvo apklausti 929 mokyklų direktoriai ir 2 588 mokytojai iš 59 šalies savivaldybių. Tyrimo metu nustatytas neproporcingas mokytojų pasiskirstymas pagal lytį: „moterys sudaro 94 % pradiniame ugdyme, 85 % – pagrindiniame ir 83 % viduriniame ugdyme“[136].

---

[134] Kitos serijos dalys (skirtos jaunesniems paaugliams): *Keturi muškietininkai iš antrosios laiptinės* (2004), *Sutrumpintas meilės terapijos kursas* (2009), *Parduota vasara* (2014).

[135] Kęstutis Urba, „Ir visai artima, ir gana tolima tikrovė (2009 m. realistinė proza)“, *Rubinaitis* 2010, nr. 1 (53): 2–8, https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2010-nr-1-53/ir-visai-artima-ir-gana-tolima-tikrove-2009-m-realistine-proza/ [žiūrėta 2026 05 09].

[136] Vytauto Didžiojo universitetas, „VDU mokslininkų tyrimas kelia klausimus: kas ugdys šalies moksleivius“, *VDU Švietimo akademija*, 2020 m. vasario 24 d., https://svietimas.vdu.lt/vdu-mokslininku-tyrimas-kelia-klausimus-kas-ugdys-salies-moksleivius/ [žiūrėta 2026 04 06].

Trečiasis veiksnys galėtų būti siejamas su modeliavimo efektu, kai rinkoje jau yra susiformavusi tradicija, kad paaugliams (panašiai kaip ir vaikams) rašo moterys, kai atsiranda moterų, mergaičių romanus skatinantys veiksniai ar sėkmės istorijos. Pavyzdžiui, 2014 m. Gudonytei už talentingą kūrybą vaikams ir paaugliams, įtaigų intelektualinį ir psichologinį turinį, jautrumą gimtajai kalbai buvo paskirta Švietimo ir mokslo ministerijos įsteigta Vaikų literatūros premija. 2015 m. jos parašytas nuotykinis miesto romanas *Jie grįžta per pilnatį* buvo nominuotas „Metų knygos“ rinkimuose *Paauglių knygų kategorijoje* ir jam buvo skirta „Patriotų premija“. Kitas pavyzdys – 2008 m. leidyklos „Alma littera“ pradėta knygų serija „Mergaičių lyga“. Per 2008–2012 m. laikotarpį iš viso išleisti 6 pavadinimai, autorės – Aistė Ptakauskė, Cicėnaitė, Edita Milaševičiūtė. Tai yra išskirtinai į mergaičių, merginų skaitybą orientuotos pramoginės literatūros pavyzdys. Pagrindinės temos – pirmoji meilė, santykiai su draugėmis ir šeimoje, mokyklos pasaulio problematika. Serijos atsiradimui galėjo turėti įtakos ir tuo metu itin populiarios Louise Rennison serijos *Meilutis, stringai ir laižiakas* knygos (pradėta leisti 1999, liet. nuo 2008).

2000–2025 m. leidybos duomenys rodo etapais vykusį lietuvių autorių literatūros vyresniesiems paaugliams lauko augimą. Per analizuojamą laikotarpį išleisti 127 leidiniai, iš kurių 86 buvo nauji kūriniai, o 41 – pakartotiniai leidimai. Ypač ryškus kiekybinis lūžis fiksuojamas po 2015 m.: 2010–2014 m. pasirodė 8 nauji kūriniai, o 2015–2019 m. – 27. Kartu kito ir lauko struktūra: daugėjo autorių bei leidėjų, plėtėsi žanrų spektras, tačiau kūrinių leidyba išliko koncentruota – dauguma knygų buvo išleista „Alma littera“ ir „Tyto alba“ leidyklų. Tai leidžia teigti, kad lauko plėtra vyksta dviem kryptimis: didėja naujų tekstų ir lauko dalyvių įvairovė, tačiau ilgesnę kūrinių cirkuliaciją ir jų įsitvirtinimą daugiausia užtikrina kelios stiprios leidybinės institucijos.

Autorių struktūroje išlieka ryškus lyčių disbalansas: 75,6 % naujų kūrinių parašė moterys, tačiau kartu laukas pasižymi didele autorių kaita – daugiau kaip du trečdaliai autorių analizuojamu laikotarpiu išleido tik po vieną naują kūrinį. Todėl vyresniesiems paaugliams skirtos lietuvių literatūros institucionalizaciją tikslinga sieti su leidėjų, konkursų, premijų, rekomendacinių sąrašų ir pakartotinės leidybos mechanizmų kuriamu tęstinumu. Taip pat ryškus autorių lyčių disbalansas kelia klausimą, kaip jis siejasi su protagonistų lyties, pasakojimo perspektyvos ir numanomo adresato struktūra. Atsakyti, ar šis disbalansas ateityje gali turėti įtakos paauglių vaikinų skaitymo pasirinkimams, būtų galima tik atlikus skaitytojų recepcijos tyrimą.

2.3. Paauglio tapatybės kaitos reprezentacija 2000–2025 m. išleistoje lietuvių autorių prozoje vyresniesiems paaugliams

2000–2025 m. lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams lauke vyraujančiu žanru buvo problemų proza. Analizuojant duomenis apie vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros leidybą, 45 nauji kūriniai priskirti problemų prozos žanrui. Įtraukus šešis kelis žanrus jungiančius kūrinius, kuriuose problemų proza derinama su kitu žanru, problemų prozos žyma taikoma 51 iš 86 (59,3 %) naujų kūrinių. Tiriant tik problemų prozai priklausančius kūrinius, tokius kaip Gudonytės *Blogos mergaitės dienoraštis*, Opolskaitės *Eksperimentas gyventi*, Ganc *Lota*, Račicko *Baltos durys* ir kitus, matyti, kad lietuvių autorių kūryboje paauglio tapatybės klausimai pirmiausia reprezentuojami per socialinio konflikto, krizės, prisitaikymo ar atvirkščiai – nenoro prisitaikyti prie kūrinyje vaizduojamos situacijos, su brendimu susijusių probleminių klausimų vaizdavimą. Paauglio tapsmo, kaitos ir netgi paauglio tapatybės paieškos tokiuose kūriniuose pateikiamos kaip krizės ir sprendimo reikalaujančios būsenos, kurios vertinamos pagal jų santykį su socialiai priimtinu suaugimo scenarijumi.

2000–2009 m. buvo pirmųjų eksperimentų metas, kai lietuvių autorių kūriniuose pradėjo atsirasti drąsesnės temos ir psichologinis gylis. Buvo reprezentuojamos tokios temos, kaip pirmosios meilės patirtys (itin ryški moterų kūrėjų ir mergaičių prozos linijoje), narkotikų, alkoholio vartojimo problematika, mokyklos gyvenimas, tėvų skyrybos ir palikto, vienišo, nemylimo paauglio vaizdavimas, kito mirties ir savižudybės klausimai. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad aptariamuoju laikotarpiu temų drąsa dažnai lenkė stilistinį meistriškumą, kai kuriais atvejais galima įžvelgti siekį tiesiog šokiruoti ir taip padidinti kūrinio populiarumą tarp paauglių. Tokio pobūdžio kūrinio pavyzdžiu gali būti 2006 m. išleista Vytauto Račicko apysaka *Nebaigtas dienoraštis*, kuriame pirmuoju asmeniu dienoraščio forma pasakojama penkiolikmetės Deivės Tauraitės gyvenimo istorija. Knyga išsiskiria siekiu šokiruoti, sukrėsti (pasakojimo pabaigoje pagrindinė veikėja nusižudo). Maskuliūnienė *Rubinaityje* paskelbtoje 2006 m. lietuvių prozos apžvalgoje atkreipia dėmesį, kad tai yra *komercinis, šokiruojantis romanas (nors pagal apimtį greičiau apysaka)*. Ji išskiria vieną epizodą, kuris tarsi turėtų paaiškinti paauglės savižudybę: „Tačiau nepranokstami svingerių klubo „Vilniaus Tartaras“ vaizdeliai. Merginos stebi grupinio sekso scenas, kaip margaspalviu peruku užsimaukšlinęs vaikinas „rankomis ir liežuviu glamonėja kito vyro „daiktą“… Pasirodo, kad tas perukuotasis – Deivės

mylimasis. „Psichologiškai“ juk skaitytojas turi būti įtikintas, kad merginos savižudybė – absoliučiai neišvengiama.“[137]

Šio laikotarpio kontekste reikėtų paminėti į pagrindinę tyrimo bibliografiją neįtrauktą, tačiau XXI a. pradžios paauglių literatūros lauko raidai svarbų Vaidos Blažytės romaną *Geltona pieva* (2002). Kadangi kūrinį parašė septyniolikmetė autorė, jis neatitinka šiame tyrime taikomo suaugusiojo autoriaus kriterijaus, tačiau teminiu požiūriu reikšmingas bandymas aktualizuoti ribines problemų prozos temas. Romano tema – vaizduojama narkomanija ir jos pasekmės: gatvės gyvenimas, degradacija, susidūrimas su agresija, neviltimi, mirtimi. Tai vienas svarbesnių bandymų pakartoti pasaulines tendencijas bei įvesti į paauglių skaitybą socialiai bei psichologiškai sudėtingas temas.

Antrasis panašaus pobūdžio bandymas paauglio tapsmą vaizduoti kartu su narkomanijos tema – Vytauto Račicko romanas *Baltos durys* (2010). Jį būtų galima apibūdinti kaip lietuvišką itin populiaraus 1996 m. (vertimas į lietuvių kalbą – 2002 m.) Melvin Burgess romano vyresniesiems paaugliams *Heroinas* versiją. Knygoje pasakojama veikėjo Geno Narušio *tapsmo ir žlugimo istorija*, daug dėmesio skiriama narkotikų vartojimo problematikai, greta paliečiamos tokios temos kaip vaikų ir suaugusiųjų konfliktai, vienišo ir palikto vaiko, paauglio tragedija, tėvų neištikimybė, skyrybos, mirtis. Vaikų literatūros kritikas, tyrėjas Romualdas Skunčikas recenzijoje „Už baltų durų – neįmanomos meilės istorija“ cituoja romano autorių Račicką: „Šiuo romanu neketinau jaunimą narkotikų baubu gąsdinti. Tiesiog norėjau papasakoti dramatišką meilės istoriją. Tiksliau, neįmanomos meilės istoriją, nes meilė, šeimos laimė ir narkotikai yra absoliučiai nesuderinami dalykai.“[138] Kaip atkreipia dėmesį Skunčikas, pasakojimas išsiskiria gyvybingais, įtaigiais ir įsimenančiais vaikų ir jaunuolių charakteriais, o centrinė, dramatiška Geno ir Agnietės meilės istorija primena literatūros klasikos – Romeo ir Džiuljetos – šiuolaikinę versiją[139]. Priklausomybės tema pasakojime tampa priemone, išryškinančia paauglio tapatybės krizę, susijusią su negebėjimu rasti stabilios vietos šeimoje ir socialinėje aplinkoje. Kartu atskleidžiama suaugusiųjų galia paauglio tapsmo procese: ji veikia ne tik kaip norminanti, bet ir kaip vedanti,

---

[137] Džiuljeta Maskuliūnienė, „Tekstų – gyva bala, o kūrinių? (2006 m. lietuvių vaikų proza)“, *Rubinaitis*, 2007, Nr. 1 (41), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2007-nr-1-41/tekstu-gyva-bala-o-kuriniu-2006-m-lietuviu-vaiku-proza/ [žiūrėta 2025 04 14].

[138] Romualdas Skunčikas, „Už baltų durų – neįmanomos meilės istorija“, *Metai*, 2010, Nr. 10, https://www.zurnalasmetai.lt/?p=19705 [žiūrėta 2025 04 20].

[139] Ten pat.

auginanti, saugumą bei palaikymą teikianti jėga. 2010–2019 m. lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams tapatybės kaita vis dažniau jungiama su priklausomybės, susidūrimo su nepagydoma liga, tėvų skyrybų, smurto šeimoje, mokyklos gyvenimo ar pirmosios meilės patirčių temomis, kurios aktualizuoja šią literatūrą ir rodo tapatybės formavimo(si) proceso kompleksiškumą. Kūriniuose paauglio tapatybė trapi, veikiama išorinių aplinkybių, priklausoma nuo šeimos, bendraamžių, kūno, ligos ar socialinio vertinimo.

Paauglio tapsmo bendraamžių bendruomenėje tema plėtojama Vilės Vėl apysakoje *Pereik tiltą, kvaily* (2016). Knygoje analizuojamos 14–15 metų amžiaus jaunimui aktualios problemos: draugystės ir pirmosios meilės patirtys, pripažinimo siekimas, savasties paieškos. Pagrindinė pasakojimo veikėja keturiolikmetė Auksė – aktyvi, meniškų polinkių, muzikos mokyklą lankanti paauglė, visuomenininkė, turinti draugų ratą. Tačiau po ligos sugrįžusi į mokyklą ji susiduria su pasikeitusia socialine situacija: į klasę atėjusi naujokė užima jos vietą suole, o kartu pakinta ir Auksės ankstesnė padėtis bendraamžių grupėje bei santykiai su klasės draugais, tad vyksta svarbūs gyvenimo lūžiai. Šioje problemų prozoje atskleidžiama, kaip paauglio tapatybė formuojama ir formuojasi per santykį su institucinėmis normomis, socialiniais sluoksniais ir stebint aplinką bei žmones.

Paauglio tapsmo tema pristatoma ir Rebekos Unos socialiniame psichologiniame romane *Šeštadienį, aštuntą valandą* (2017). Knygoje vaizduojami keturi draugai, kurių gyvenimus paženklino traumuojančios praeities patirtys. Kūrinys išsiskiria tuo, kad jame nagrinėjama viena sudėtingiausių paauglių literatūroje temų – tėvo seksualinis smurtas prieš dukrą. Šios problematikos įtraukimas praplečia lietuvių paauglių literatūros teminį lauką: greta konvencinių brendimo, draugystės, meilės ar santykių su šeima temų imamos vaizduoti ir trauminės patirtys, anksčiau paaugliams skirtoje literatūroje dažniau nutylėtos ar marginalizuotos.

Ne mažiau reikšminga lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams yra šeimos santykių ir tėvų skyrybų tema, kuri dažnai tampa erdve paauglio tapatybės kaitai reprezentuoti ir permąstyti. Vienas ryškesnių pavyzdžių – Cicėnaitės romanai *Niujorko respublika* (2015) ir *Kad mane pamatytum* (2020). Kaip atkreipia dėmesį vaikų literatūros tyrėja Loreta Žvironaitė, Cicėnaitė yra atradusi savo rašymo stilių, „[jai] sekasi priminti nors ir

netolimą, bet šių dienų paaugliams istorija tapusią praeitį ir tuo pat metu parašyti patrauklią knygą šių dienų adresatui“[140].

Romane *Niujorko respublika* vaizduojamos dvi šeimos, pirmosios meilės patirtys ir mokyklos gyvenimas pirmaisiais Nepriklausomybės metais, taip sujungiant individualų paauglio tapsmą su platesniu socialinio lūžio kontekstu. Panaši teminė kryptis ryški ir romane *Kad mane pamatytum* (2020), kuriame paauglės Gilės pastangos suprasti pasaulį po tėvų skyrybų siejamos su artėjančių 2000-ųjų keliama netikrumo, baimės ir sunkiai suvokiamo pokyčio atmosfera. Kartu aktualizuojama paauglio atskirties tema, kai jo jausmai, patirtys ir poreikiai lieka nepastebėti tiek bendraamžių, tiek suaugusiųjų. Šiuose kūriniuose šeimos santykių krizė reprezentuojama kaip viena svarbiausių paauglio tapatybės destabilizavimo veiksnių: tėvų skyrybos, emocinis nesaugumas ir socialiniai lūkesčiai pagrindinei veikėjai tampa patirtimis, per kurias ji mėgina iš naujo susikurti savo pasaulio tvarką. Taip išryškėja šeimos santykių ir emociškai nutolusių, savais rūpesčiais užsiėmusių suaugusiųjų reikšmė paauglio tapsmo procese.

Pagal leidybos statistiką antrą vietą greta realistinės problemų prozos lietuvių autorių kūryboje vyresniesiems paaugliams užima fantastinės literatūros žanras ir jo atmainos (žanrų sintezė) maginė fantastika, distopija ir magiškasis realizmas. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad lietuvių paauglių literatūroje pastebima realistinės problemų prozos ir fantastinio vaizdavimo sąveika: realistinis pasakojimas papildomas fantastiniais, o kai kuriuose kūriniuose – ir magiškojo realizmo poetikai būdingais elementais (Varanius, Gudonytė, Zarambaitė, Ežerinytė, Kotryna Zylė ir kt.).

Fantastinėje literatūroje ir distopiniuose kūriniuose paaugliams tapatybės kaitos, krizės ir brendimo naratyvai neretai iš kasdienės tikrovės perkeliami į sąlygišką, nuo realistinio pasaulio nutolusią, transformuotą erdvę. Vienas iš šią tendenciją atitinkančių kūrinių – Renatos Šerelytės vyresniesiems paaugliams skirtas romanas *Rebekos salos* (2014), literatūros kritikų įvardijamas kaip *alegorinis romanas*, *magiškasis realizmas*, *maginė fantastika*. Romano fantastinio pasaulio konstrukcijai įtakos turėjo Henry Selicko animacinis filmas *Koralaina ir slaptas pasaulis* (angl. *Coraline*, 2009), sukurtas pagal Neilo Gaimano kūrinį *Coraline*. Pagrindinė pasakojimo

[140] Loreta Žvironaitė, „Spingsulės tamsos karalystėje, arba įtaigių, bet negatyvių knygų metai (2020 m. realistinė lietuvių vaikų ir paauglių proza)“, *Rubinaitis*, 2021, Nr. 1 (97), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2021-nr-1-97/spingsules-tamsos-karalysteje-arba-itaigiu-bet-negatyviu-knygu-metai-2020-m-realistine-lietuviu-vaiku-ir-paaugliu-proza/ [žiūrėta 2025 04 20].

veikėja – penkiolikmetė Rebeka, itin racionali, kartais net skeptiška paauglė. Patekusi į paslaptingą salų pasaulį, ji sutinka alternatyvias savo artimųjų ir pažįstamų versijas. Ši patirtis tampa Rebekos vidinės kaitos impulsu: ji priversta permąstyti savo nuostatas, santykį su kitais ir išmokti priimti žmones tokius, kokie jie yra. Romane ryškus paauglės tapsmo ir savęs pažinimo naratyvas, kuriame plėtojamos tapatybės paieškų, šeimos santykių, moralinių pasirinkimų ir egzistencinės savivokos temos.

Problemų prozos kontekste vertas paminėti Zylės mistinis romanas *Sukeistas* (2019). Pasakojimas konstruojamas iš dviejų šešiolikmečių – Gabės ir Gedo – perspektyvos, o paauglio tapatybės ir savasties paieškos plėtojamos per lietuvių mitologijoje žinomą sukeisto vaiko motyvą. Knygoje šeimos, kilmės ir priklausymo bendruomenei klausimai siejami su mirties, smurto ir pirmosios meilės temomis. Viena problemiškiausių romano vietų, atkreipusi kritikų, o ir, tikėtina, skaitytojų dėmesį, iškėlusi ne vieną probleminį etikos, socialinį, bendravimo ir tapatybės klausimą – Gedo įvykdyta motinžudystė. Šį siužetinį posūkį vaikų literatūros tyrinėtoja ir literatūrologė, prof. Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė vertina kritiškai: „Trikdo ir diskutuoti su autore verčia [...] motinžudystės, siužetinė linija, į vieną mazgą surišanti romano temas ir problemas: mirties, tapatybės, santykio su kitokiais ir meilės. [...] Be abejo, rašytojos valia vienaip ar kitaip modifikuoti pasiskolintus personažus ir kreipti siužetą, bet nepamirškim, kad siužeto vingiais yra išsakomos ir etinės nuostatos. Šiais laikais, kada itin garsiai kalbama apie toleranciją kitokiems, romane *Sukeistas* jie demonizuojami ir, prisidengiant lemties idėja, pateisinamas jų žudymas, net motinžudystė.“[141] Šis išskirtinis siužeto atvejis leidžia paauglio tapatybės kaitą interpretuoti kaip ribinę būseną, susijusią su kilmės, priklausymo, kitoniškumo ir moralinio pasirinkimo klausimais. Kartu romanas parodo, kad mitologiniai motyvai ir fantastinis vaizdavimas gali atlikti ne vien siužeto plėtojimo funkciją, bet ir komplikuoti normatyvinį paauglio tapsmo modelį.

2020–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose didėja dėmesys *Kito*, kitoniškumo ir ligos patirčių vaizdavimui. Šiuose kūriniuose per Kitokio paauglio patirtis reflektuojamas jo santykis su savimi ir aplinka bei atskleidžiama, kaip tapatybė formuojasi marginalizuotoje ar nuo normatyvinės daugumos atskirtoje pozicijoje. Vienas tokių kūrinių – Viktoro Jasaičio *Priklausomas. Be galimybės mesti* (2022), kuriame

[141] Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė, „Sukeisto“ keistumai, arba motinžudžio istorija, *Rubinaitis*, 2019 Nr. 3 (91), 36–37.

dienoraštiniais įrašais pirmuoju asmeniu pasakojama I tipo cukriniu diabetu susirgusio vienuoliktoko Manto istorija. Paauglio psichologiniai išgyvenimai, ligos paveikto kūno pokyčiai, šeimos reakcijos tapatybės tapsmo procese užaštrinami mediciniškai tiksliai detalizuojant ligos eigą. Šiuo kontekstu praplečiamas paauglio tapsmo problematikos laukas: tapatybės kaita siejama tiek su psichologiniais ar socialiniais išgyvenimais, tiek su pakitusio kūno patirtimi, ligos nustatomais apribojimais bei būtinybe iš naujo apibrėžti santykį su savimi ir aplinka. Panašiam tapatybės reprezentacijos laukui galima priskirti ir Viktorijos Girčiuvienės romaną *Daugiau niekada* (2024). Jame per su valgymo sutrikimais susidūrusios paauglės patirtis atskleidžiamas kūno, kontrolės, savivertės ir paauglio tapatybės ryšys. Kūnas čia tampa disciplinavimo, kontrolės ir savidestrukcijos erdve. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad vaizduojant kitoniškumo ar ligos patirtis paauglio tapsmo procesas dažniausiai suintensyvinamas: veikėjai priversti anksčiau susidurti su patirtimis, atsakomybe ir žiniomis, paprastai siejamomis su suaugusiųjų pasauliu. Tokia situacija nukrypsta nuo normatyvinio tapsmo suaugusiuoju modelio ir leidžia paauglio tapatybės kaitą reprezentuoti kaip pagreitintą, krizės ir būtinybės prisitaikyti veikiamą procesą.

Vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke išsiskiria jaunajai kartai atstovaujanti rašytoja Justina Kapeckaitė, kuri savo kūryboje jungia tokius žanrus kaip fantastika, distopija ir problemų proza. Pavyzdžiui, distopinėje apysakoje *Tyroji aušra* (2024) autorė sujungia fantastinį pasaulį ir lietuvių mitologiją (deivės Aušrinės mitas) ir per nuotykinį pasakojimą analizuoja tokias temas kaip individo laisvė, visuomenės gerovė, draugystės ir šeimos santykiai. 2025 m. išleistame romane *Sono Electrum* jauno žmogaus tapatybės klausimai siejami su priklausomybės nuo kompiuterinių žaidimų tema. Kūrinyje realistinis pasakojimas praplečiamas fantastiniais elementais. Bendrame vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros kontekste tai bene vienintelis pavyzdys, kai pagrindinis veikėjas, peržengęs amžiumi apibrėžtos paauglystės ribas, vis dar nėra pasiekęs norminės suaugystės, nes praeityje pasuko deviaciniu tapsmo keliu.

Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose paauglio tapatybės kaita dažnai siejama jau konvencinėmis tapusiomis problemų prozos temomis – šeimos santykių dinamika, pirmąja meile, patyčiomis, liga, netektimi ir kt. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad iki šiol šis literatūros laukas neišplečiamas platesniu kultūriniu kontekstu: trūksta dėmesio paauglių emigracijos, tautinių mažumų klausimams. Nors šiuolaikinėje paauglių literatūroje pamažu tolstama nuo sovietmečiu susiformavusių pasakojimo tradicijų ir turinio, šio laikotarpio paauglio patirtys neretai tebėra reprezentuojamos (pvz., Remigijaus Misiūno ir Rūtos Baublytės-Kaufmann

kūriniuose). Tai leidžia kelti klausimą, ar XXI a. paaugliui skaitytojui tuometės paauglio tapatybės tapsmo patirtys yra aktualios, artimos ir kiek toks vaizdavimas susijęs su autorių siekiu literatūriškai reflektuoti savo paauglystės patirtis, o ne reprezentuoti dabartinio paauglio gyvenimo tikrovę.

Apibendrinant, 2000–2025 m. lietuvių autorių prozoje vyresniesiems paaugliams paauglio tapatybės kaita dažniausiai reprezentuojama kaip krizės, konflikto ir sprendimo reikalaujantis tapsmo procesas. Vyraujančioje problemų prozoje tapatybės formavimasis siejamas su šeimos santykiais, pirmosios meilės patirtimis, mokyklos ir bendraamžių bendruomene, priklausomybėmis, patyčiomis, smurtu, netektimi, liga ir kitais brendimo laikotarpiu iškylančiais sunkumais. Po truputį į probleminį lauką įvedamos drąsesnės ribinės temos, atsiranda dėmesys psichologinėms traumoms, kūniškumui, kitoniškumui, socialinei atskirčiai ir moralinio pasirinkimo klausimams. O veikėjo paauglio tapatybė vis dažniau reprezentuojama kaip nestabili, išorinių aplinkybių veikiama ir nuolat iš naujo konstruojama būsena.

Greta realistinės problemų prozos atsiranda skirtingų vaizdavimo būdų sąveika: realistinis pasakojimas derinamas su fantastiniais, maginės fantastikos, distopiniais, magiškojo realizmo, istorinės ir nuotykinės prozos elementais, nusikeliant į transformuotą erdvę. Tokio pobūdžio kūriniuose paauglio tapatybės kaitos reprezentacija apima teminį, pasakojimo struktūros ir meninės raiškos lygmenis. Greta tradicinio, socialiai priimtino tapsmo suaugusiuoju modelio atsiranda komplikuoto, pagreitinto, krizės ar kitoniškumo patirties veikiamo tapsmo variantai. Vis dėlto lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams vis dar menkiau reprezentuojami platesni šiuolaikiniai kultūriniai kontekstai – emigracijos, tautinių mažumų ir kultūrinės įvairovės patirtys. Todėl lietuvių autorių kūryboje matyti ir bendrųjų Vakarų paauglių literatūros tapsmo modelių perėmimas, ir jų transformavimas konkrečiame lietuviškame socialiniame, kultūriniame bei istoriniame kontekste.

3. TAPATYBĖS KAITOS MODELIŲ TEORINIS PAGRINDIMAS: HEROJAUS KELIONĖS NARATYVAS, GALIOS VEIKIMAS IR VEIKĖJŲ SANTYKIO SU GALIA FORMOS

Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje per dešimtmečius nesikeičiančias konvencines temas skirtinguose kontekstuose ir daugumoje žanrų – nuo maginės fantastikos iki realistinės problemų prozos – dėmesio centre išlieka istorijos, kaip tapti suaugusiuoju: vidinis ir išorinis pagrindinio veikėjo paauglio kismas, su brendimo procesu susiję klausimai, kartu su amžiumi bei žinojimu didėjanti galia ir atsakomybės[142]. Ir per tai numanomam skaitytojui tikslingai arba tęsiant kitų (autorių, kritikų, sociumo) sukurtą tradiciją, teksto lygmenyje teigiama, kad tik įveikęs paauglystės laikotarpį jis taps visaverčiu visuomenės nariu. Trites šį naratyvinį fokusą aiškina kaip žanro savybę: mokyti numanomą skaitytoją, kad jos arba jo kaip subjekto (-ės) pozicija yra iš prigimties ydinga ir tokia liks iki suaugystės. Šia prasme literatūra paaugliams tikriausiai yra vienintelis žanras pasaulyje, suprojektuotas išstumti skaitytoją iš savo kaip subjekto pozicijos[143]. Tapatybės kaitos modelių centre ir yra šis *išstūmimo* procesas.

Trečiajame disertacijos skyriuje nuo literatūros paaugliams kaip savito literatūros lauko apibrėžimo pereinama prie šiai literatūrai analizuoti skirtų, disertacijoje sukurtų Tapatybės kaitos modelių – Norminio ir Deviacinio, kurių centre yra nuo pat *Bildungsroman* (liet. auklėjamasis romanas) atsiradimo tradicijos (pagrindas – vieno veikėjo vidinis ir dvasinis augimas bei formavimasis[144]) siekiama reprezentuoti paauglio tapsmo procesą.

---

[142] Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad anglakalbiuose paauglių literatūros tyrimuose paauglystė neretai prilyginama kelionei, užduočiai, žygiui ir jai apibūdinti vartojami tokie pasakymai, kaip paauglio tapatybės paieškų *kelionė*, paauglio *užduotis* atrasti savąją tapatybę (angl. *adolescent quest for identity*) ar tapsmo suaugusiuoju pasakojimo *archetipas* (angl. *coming of age narrative archetype*).

[143] Trites, „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“, 473.

[144] Pasak Trites, europinės *Bildungsroman* tradicijos daro įtaką šiuolaikinei paauglių literatūrai, nes jos nukreipia dėmesį į individo vidinį gyvenimą ir psichologinį augimą. Pasitelkdama kognityvinę literatūros teoriją, ji kelia hipotezę, kad romanai apie brendimą yra rašomi ne vien dėl kultūrinės įtakos, bet todėl, kad žmonių smegenys *žino* augimą. Kiekvienas turi instinktyvų supratimą, kas yra augimas, nes yra liudininkas, kaip auga augalai, gyvūnai ir kiti žmonės. Ir, svarbiausia, yra patyręs fizinį, emocinį ir kognityvinį augimą. Iš: Roberta Seelinger Trites, *Literary Conceptualizations of Growth: Metaphors and Cognition in Adolescent Literature* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014), 13–14. Disertacijoje dėmesys paauglio augimui ir

Pasitelkus Tapatybės kaitos modelius bus tiriama, kaip šiuolaikinėje lietuvių literatūroje paaugliams konstruojamas paauglio tapatybės kaitos naratyvas ir kokiomis sąlygomis ši kaita pripažįstama kaip sėkminga. Todėl šiame skyriuje bus siekiama struktūruoti grožinėje literatūroje vyresniesiems paaugliams vaizduojamą paauglio tapsmą, fiksuojant ne tik vidinius veikėjo pokyčius, bet ir jo santykį su normomis bei suaugusiųjų galia.

Pirmajame skyriaus poskyryje pristatoma disertacijoje sukurtų Tapatybės kaitos modelių – Norminio ir Deviacinio – struktūra, pagrindinės sąvokos ir veikimo principai. Jie sukonstruoti atsižvelgiant į vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje susiformavusią tradiciją veikėjo augimą, tapatybės kaitą vaizduoti kaip perėjimo procesą, ritualą. Šiam procesui apibrėžti pasitelkiamas Josepho Campbello herojaus kelionės modelis. Jis suteikia struktūrinį pagrindą ir padeda išskirti svarbiausius paauglio tapsmo etapus, slenksčius ir kaitos momentus.

Antrajame skyriaus poskyryje nagrinėjama, kaip vaikų ir paauglių literatūroje veikia suaugusiųjų galia ir kokią reikšmę ji turi Tapatybės kaitos modeliams. Tai yra svarbu, nes paauglio tapatybės kaita kūrinyje vyksta galios struktūruojamame pasaulyje. Kartu svarbu analizuoti ir tai, kaip pats kūrinys šį tapsmo procesą reprezentuoja bei kokia reikšmė jam yra suteikiama. Siekiant geriau suprasti šį procesą, pasitelkiami Perry Nodelmano, Robertos Seelinger Trites, Marios Nikolajevos ir kitų tyrėjų darbai, kuriuose vaikų ir paauglių literatūra analizuojama kaip suaugusiojo ir vaiko / paauglio subjekto galios santykių laukas. Ši teorinė perspektyva leidžia praplėsti Tapatybės kaitos modelių struktūrą ir kelti klausimą, kokios normos reguliuoja veikėjo tapsmą ir kas nutinka, susidūrus suaugusiojo ir paauglio galios pozicijoms.

Trečiajame poskyryje apibrėžiamos trys galimos paauglio veikėjo santykio su norminančia suaugusiųjų galia formos: pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis. Jos konstruojamos remiantis paauglių literatūroje pasikartojančiais veikėjų elgesio modeliais ir vaikų bei paauglių literatūros tyrimuose paauglystės plėtojamomis sampratomis. Tapatybės kaitos modeliuose šios santykio su galia formos padeda atskleisti kūriniuose įtvirtinamų normų sąlygiškumą: vyraujančiai galiai paauglys veikėjas gali priešintis, prisitaikyti, nuo jos atsiskirti arba būti atskirtas, tačiau tapsmo

---

tapatybės kaitai yra aiškinamas per ritualo bei poreikio užtikrinti vertybių, normų, taisyklių ir tradicijų perdavimą iš kartos į kartą. Ir tas poreikis nulemia, kad literatūroje vyresniesiems paaugliams pradedama kurti tam tikra tapimo suaugusiuoju norma, nuo kurios nukrypus veikėjo laukia disciplinuojanti bausmė, sugrąžinanti atgal. Tokiu būdu suaugusiųjų galia ir riboja paauglio veikimą, ir jį apsaugo, nukreipia arba padeda išvengti destruktyvaus tapsmo scenarijaus.

proceso pabaigoje paauglio veikėjo elgesys vis tiek turi būti suderintas su vyraujančiomis normomis.

3.1. Herojaus kelionė – Tapatybės kaitos modelių pagrindas ir suaugusiųjų norminančios galios raiškos laukas

Kismas ir transformacija yra vieni iš pamatinių tiek realaus, tiek literatūroje konstruojamo paauglio veikėjo tapatybės bruožų. Būdamas tarpiniame etape tarp vaikystės ir suaugystės, individas vienu metu kuria laikiną, apibrėžiamą psichologinių ir fiziologinių pokyčių, visuomenės diegiamų normų bei paauglystės sampratos sąlygojamą tapatybę ir būsimo suaugusiojo *Aš* kontūrus. Tokiu būdu paauglystė tampa intensyviu tapatybės modeliavimo laikotarpiu, kuriame pradeda ryškėti skirtingos laikysenos pasaulį struktūruojančios galios atžvilgiu: nuo maišto iki prisitaikymo, nuo romantizuoto atvirumo pasauliui iki atsitraukimo, marginalizacijos. Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje tapimas suaugusiuoju dažnai vaizduojamas kaip intensyvi, hiperbolizuota įvykių seka. Pastarosios tikslas – pakeisti veikėjo santykį su savimi ir jį supančiu pasauliu. Pokytis paprastai pradedamas vaizduoti nuo pasirinktos situacijos, kurioje nustoja veikti ankstesni vaikystės saugumo, priklausomybės nuo suaugusiųjų galios ar struktūruotos tvarkos modeliai. Šiai tendencijai būdingas pavyzdys – Černiauskaitės romanas *Benedikto slenksčiai*. Jis pradedamas epizodu, kai mieste su mama ir močiute augęs pagrindinis veikėjas Benas vieną dieną perduodamas kaime gyvenančiam tėvui. Gyvenamosios ir šeiminės aplinkos pasikeitimas tampa pirmuoju tapatybės kaitą inicijuojančiu etapu.

Vyresniesiems paaugliams skirtų kūrinių pabaigoje akcentuojama pagrindinio veikėjo patirta tapatybės kaita. Jis gali būti pasiekęs didesnę emocinę brandą, praradęs dalį vaikystei būdingo naivumo, įgijęs su suaugusiojo tapatybe siejamų bruožų ar supratęs, kad pasaulis nėra grindžiamas vien asmeniniais norais ir spontaniškais pasirinkimais. Svarbu tai, kad paauglio tapatybės pokytis ir savojo *Aš* formavimas grožinėje literatūroje vyksta galios santykių sąlygomis. Veikėjas paauglys nėra visiškai autonomiškas subjektas: jo pasirinkimai, savivoka ir tapsmo kryptis priklauso nuo jau egzistuojančių šeimos, mokyklos, bendruomenės ar kitų institucinių galios struktūrų. Būtent grožinėje literatūroje paauglio tapatybės kaita reprezentuojama ne tik kaip vidinis brendimas, bet ir kaip savo galios ribų, kitų veikėjų galios bei savo pozicijos galios struktūroje įsisąmoninimas.

Taigi literatūroje paaugliams galima identifikuoti du paralelinius tapatybės kaitos procesus: viena vertus, vidinę veikėjo kaitą, kita vertus, jo santykio su normomis ir galios struktūromis persiformavimą. Dėl šios

priežasties paauglio tapatybės transformacija arba jos nebuvimas pasakojimo pabaigoje turėtų būti vertinami tiek per pasiektos individualios brandos pokytį, tiek per tai, ar ir kaip veikėjas įrašomas į suaugusiųjų pasaulio apibrėžtą tvarką.

Šiam procesui sekti ir analizuoti svarbūs tarpusavyje susiję modeliai: disertacijoje kuriami Tapatybės kaitos modeliai (Norminis ir Deviacinis) ir jų struktūriniu pagrindu pasirinktas Josepho Campbello herojaus kelionės modelis. Jų taikymas leidžia paauglystės reprezentaciją grožiniuose tekstuose interpretuoti kaip struktūruotą procesą, perėjimą, grindžiamą galios santykių kaita. Kaip teigia Campbellas, į herojaus kelionę, išvykimo ir grįžimo, tapsmo herojumi ratą galima žvelgti kaip „į tam tikrą iniciacijos ritualą, kai vaikas turi atsisveikinti su vaikyste ir užaugti, galima sakyti, jis turi nužudyti savo infantilųjį „aš“ ir grįžti kaip savarankiškas suaugusysis. Tai fundamentalus slenkstis, kurį turėjo įveikti kiekvienas iš mūsų paauglystėje, – kiekvienas iš mūsų turėjo išsivaduoti nuo psichologinės priklausomybės ir įsisąmoninti, kad nuo šiol patys esame atsakingi už savo veiksmus [...] Tai ir yra pagrindinis herojaus kelionės motyvas – pereiti iš vieno būvio į kitą, rasti gyvybinės energijos šaltinį, kuris padėtų subręsti, peržengti į kitą etapą“[145].

Tapatybės kaitos modeliui ir paauglio tapatybės kaitai literatūros kūrinyje tirti pasirinkta monomito struktūra, traktuojama kaip apibendrinantis archetipinis pasakojimo modelis. Ji yra adaptuojama atsižvelgiant į lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros specifiką. Ji pasitelkiama kaip pasakojimą struktūruojantis analizės įrankis, padedantis identifikuoti, kaip kūrinyje reprezentuojamas paauglio tapsmas ir kaip šiame procese išryškėja bei veikia suaugusiųjų galia.

Toliau tekste aprašyta ir schemose iliustruojama Tapatybės kaitos modelių struktūra pateikiama jau apibendrinta. Ji buvo kurta remiantis tiek Campbello herojaus kelionės modeliu kaip sistema, kurios struktūroje glūdi universalūs bet kokio mitinio (kolektyvinio) herojaus kaitos principai, tiek lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams išryškėjusiais paauglio tapsmo kaitos proceso pasikartojimais, deviacijomis, etapais ir disciplinuojančiomis pasakojimo struktūromis. Disertacijoje pateikiami autorės jau atskleisti lietuvių grožinės literatūros vyresniesiems paaugliams reiškinio kontūrai su būdingais veikiančių herojų tapsmo suaugusiais modeliais.

---

[145] Joseph Campbell, „Herojaus paieškos mituose ir kasdienybėje“, *Bernardinai.lt*, 2015 11 26, https://www.bernardinai.lt/2015-11-26-herojaus-paieskos-mituose-ir-kasdienybeje/ [žiūrėta 2026 05 02].

Herojaus modelį sudaro 17 etapų, kurie sugrupuoti į tris Campbello *pamatine monomito struktūra*[146] vadinamas grupes: *išvykimą*, *iniciaciją* ir *sugrįžimą*:

I Išvykimas:

1. Kvietimas į kelią
2. Herojus atmeta kvietimą
3. Antgamtiška pagalba
4. Pirmojo slenksčio peržengimas
5. Banginio pilvas

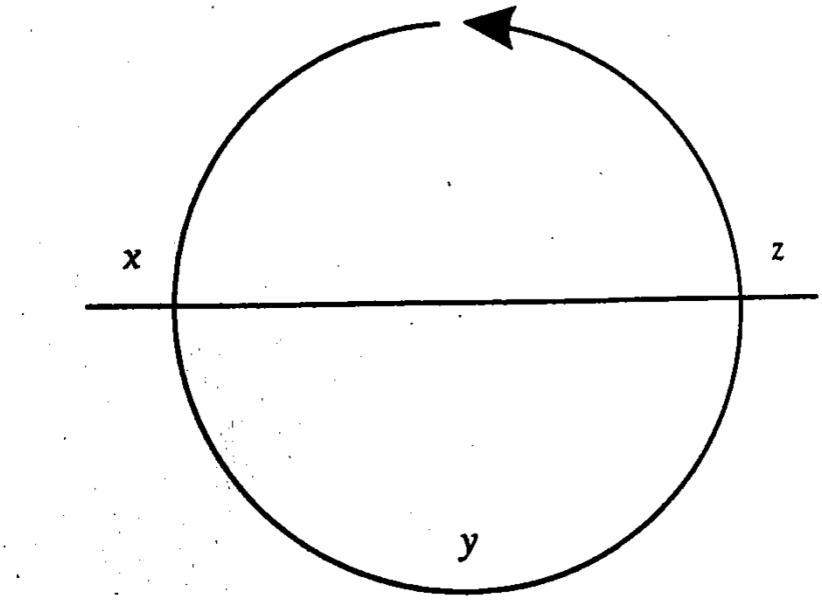
II Iniciacija:

6. Išbandymų kelias
7. Susitikimas su deive
8. Moteris kaip gundytoja
9. Susitaikymas su tėvu
10. Apoteozė
11. Aukščiausioji dovana

III Sugrįžimas:

12. Atsisakymas grįžti
13. Stebuklingas pabėgimas
14. Pagalba iš išorės
15. Slenksčio peržengimas grįžtant
16. Dviejų pasaulių meistras
17. Laisvė gyventi[147]

[146] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 40.
[147] Ten pat, 47–48.

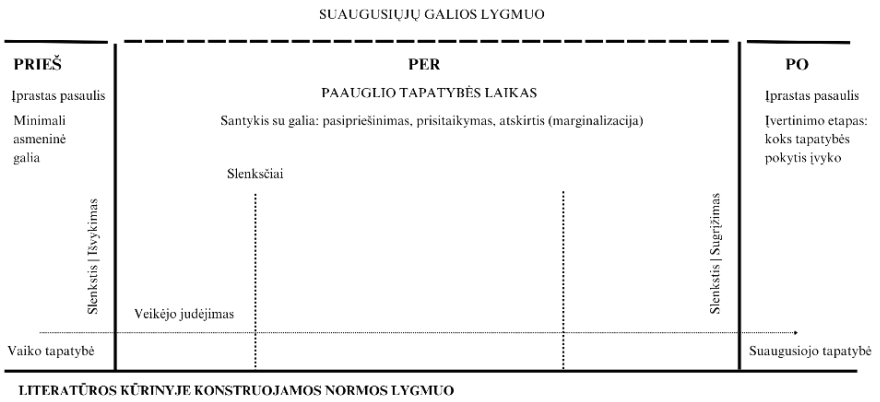

4 pav. *Pamatinė monomito struktūra.* Šaltinis: Campbell, Joseph. *Herojus su tūkstančiu veidų*. Vilnius: Tyto alba, 2025.

Campbello modelyje *Išvykimas*, *Iniciacija* ir *Sugrįžimas* žymi mitinio herojaus judėjimą iš įprasto pasaulio į išbandymų erdvę ir grįžimą su įgytu žinojimu. Tapatybės kaitos modeliuose pagrindiniai herojaus kelionės etapų pavadinimai keičiami taip: *Išvykimas – Prieš* etapas, *Iniciacija – Per* etapas, *Sugrįžimas – Po* etapas (žr. 5 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Tapatybės kaitos modelių struktūros schema*). Tokiu būdu herojaus kelionės struktūra yra pritaikoma paauglių literatūros analizei, kurioje veikėjo tapatybės kaita dažnai perteikiama per konkrečius, laike išsidėsčiusius etapus.

Taip pat trinarė Tapatybės kaitos modelių struktūra artima ir pačiai paauglių literatūros pasakojimo konstravimo praktikai. Pavyzdžiui, Varaniaus romane *Šiltnamis*, pagrindinio veikėjo kaitos procesas struktūruojamas taip: *Prieš* – numanomas, pasakotojo vaikystės laikas, kai vienkiemyje gyveno visa šeima, *Per* – pasakojimo dabarties laikas, kai mama jau yra išvykusi, kai pasakotojas sutinka Luką ir mokosi, kokia yra jo vieta uždarame, tėvo galios apibrėžtame pasaulyje, *Po* – tėvo mirtimi ir mamos sugrįžimu paženklintas etapas. Jame pagrindinis veikėjas priima patirtus išgyvenimus ir apmąsto pokytį. Žinoma, ne visada pasakojimas atlieps trinarę struktūrą. Tam tikrais atvejais galima kompozicija, kai herojus mintimis ar savo veiksmais vis

sugrįžta į *Prieš* etapą ir taip tarsi siekia sugrįžti į vaikui artimesnę tapatybę, permąstyti, kodėl jis buvo įstumtas į pokyčio etapą. Tokia pasakojimo struktūra sutinkama Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai*. Jame pagrindinis veikėjas vis sugrįžta į savo vaikystės namus, vis bando suprasti, kodėl jį paliko mama. Daugumoje paaugliams skirtų kūrinių išlaikoma pirmoji, herojaus mito modelį atitinkanti struktūra.

5 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Tapatybės kaitos modelių struktūros schema* (sudaryta autorės). Tai yra abiem Tapatybės kaitos modeliams – Norminiam ir Deviaciniam – tirti skirta schema, kurioje vaizduojama linijinė paauglio tapatybės kaita iš *Prieš* etapo į *Per* ir *Po* etapus. Horizontalioji ašis – *veikėjo judėjimas* – žymi kaitos laiką ir kryptį. Veikėjo judėjimą ir perėjimus iš vieno etapo į kitą struktūruoja *slenksčiai* – veikėjo patirtys, nulemiančios tapatybės pokytį. Jų kiekis priklauso nuo konkretaus pasakojimo. Viršutinė linija – *suaugusiųjų galios lygmuo* – žymi paauglio tapatybės kaitą įgalinančią, lydinčią ir, jei reikia, į normą sugrąžinančią suaugusiųjų galią. Nors *Per* etape paauglys gali atrodyti laikinai išlaisvintas iš tiesioginės suaugusiųjų kontrolės, tačiau suaugusiųjų galia neišnyksta – ji išlieka kaip stebinti ir vertinanti instancija (pokytis žymimas punktyrine linija). Tapatybės kaitos modelių pagrindas – *simbolinė norma*, pagal kurią sprendžiama, ar tinkamai vyksta paauglio tapsmo procesas. Ji apibrėžiama, atsižvelgiant į kūrinyje reprezentuojamą normų sistemą.

Panašiai kaip Campbello herojus, literatūroje paaugliams veikėjas privalo pereiti visus Tapatybės kaitos modelio etapus. Pagrindinė tokio reikalavimo priežastis yra ta, kad tik įveikus visus etapus bus pasiekta suaugusiųjų galiai prilygstanti asmeninės brandos galia. Simbolinis judėjimas herojaus kelionės metu atitinka paauglio amžiaus pokytį: tam, kad jis įžengtų į suaugusiųjų pasaulį, jam reikia pasiekti aštuoniolikos metų slenkstį. Kartu pažymėtina, kad ne visada formaliai peržengta amžiaus riba sutaps su veikėjo branda ir jo gebėjimu atliepti suaugusiajam keliamus lūkesčius. Jeigu nėra

įveikiami paauglystės kaitos etapai, net ir aštuoniolikos metų sulaukęs veikėjas gali išlikti galios neturinčio paauglio pozicijoje. Tokio atvejo pavyzdys – Justinos Kapeckaitės romane *Sono Electrum* vaizduojamas Sebastianas[148].

Romane atskleidžiama, kas nutinka, kai paauglys nesielgia pagal visuomenėje priimtas tapsmo suaugusiuoju normas: baigti mokyklą, įstoti į universitetą, susirasti darbą ir nuosekliai įsitraukti į suaugusiųjų pasaulį. Pagrindinis veikėjas Sebastianas, arba Sebas, atsisako atlikti mokyklos baigimo egzamino užduotis, šį pasirinkimą motyvuodamas iš bendraamžių perimtu siekiu išsaugoti savąjį potencialą. Toks pasirinkimas, arba nuokrypis nuo normatyvinio tapsmo scenarijaus, neleidžia veikėjui sėkmingai įžengti į suaugusiųjų pasaulį. Neatlikęs su paauglystės pabaiga siejamų veiksmų, Sebastianas įstringa tarpinėje būsenoje: dienas leidžia žaisdamas kompiuterinius žaidimus, dirba prastai apmokamą darbą, nekuria tvirtų santykių su šeima ir turi labai ribotas galimybes keisti savo padėtį. Kūrinyje parodoma, kad asmenybės brandos laikas ir formalus tapimas suaugusiuoju nebūtinai sutampa, o suaugusiųjų sukurtos normos nėra universalios ir vienodai pritaikomos visais atvejais[149].

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad herojaus kelionė nebūtinai bus susijusi su fiziniu aplinkos pakeitimu. Ji gali vykti viduje, pasak Campbell, pasitraukus iš *makrokosmoso į mikrokosmosą* t. y., į tas dvasios sritis, kur glūdi atgimimo pradmenys[150]. Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas* pagrindinės veikėjos kismas nesietinas su įprastu išvykimo iš namų motyvu, atvirkščiai – ji vienintelė šios erdvės saugotoja, o tapsmo procesas yra susijęs su tuo, kad kiti ją palieka ir per vidinius apmąstymus paauglė bando atrasti savo santykį su aplink ją vykstančiais, jos galiai bei norams nepasiduodantiems procesams. Varaniaus romane *Šiltnamis* Elvino pokyčiai vyksta fiziškai būnant vienkiemyje ir į jo erdvę atvykus Lukai.

Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams pokyčio pradžia dažniausiai sutampa su vieno ar abiejų tėvų mirtimi, atvykimu į naują miestą

---

[148] Romanas nebuvo įtrauktas į disertacijoje analizuojamų kūrinių sąrašą, nes jo veikėjas yra peržengęs aštuoniolikos metų slenkstį ir jau yra pasiekęs antrąjį tapatybės kaitos etapą. Tad jį tikslinga tirti kaip pavyzdį, kas nutinka, kai paauglys nėra sugrąžinamas į normas atitinkantį tapimo suaugusiuoju procesą.

[149] Daugiau: Aleksandra Strelcova, „Paauglystės reprezentacija vyresniesiems paaugliams skirtoje lietuvių autorių kūryboje“, *Rubinaitis*, 2025, nr. 4 (116): 42–50, https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2025-nr-4-116/paauglystes reprezentacija-vyresniesiems-paaugliams-skirtoje-lietuviu-autoriu-kuryboje/ [žiūrėta 2026 07 22].

[150] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 25.

ir mokyklą arba atvirkščiai – *Kito* atvykimu į įprastą aplinką. Pavyzdžiui, Benedikto (*Benedikto slenksčiai*) gyvenime pagrindiniai jo tapatybės pokyčiai įvyksta po to, kai jis pradeda judėti erdvėje – išvyksta iš močiutės namų mieste ir atvyksta į tėvo namus kaime, išvyksta iš tėvo namų į mokyklą, išvyksta į konkursą kitame mieste ir kt. Gudonytės romane Kotrynos tapatybės kaita prasideda (kaip galima numanyti iš vizito pas psichologę), kai išsiskiria jos tėvai, tačiau simbolinį *išvykimą*, atsiskyrimą nuo vieno iš tėvų paskatina tėvo smurtas, po kurio paauglė pabėga pas mamą. Antrasis svarbus pokytis – žinia, kad mama draugauja su jos vaikystės simpatija, kaimynu Gvidu. Pavydu maskuojamas meilės ir pripažinimo troškimas yra priežastis, kodėl Kotryna palieka ir mamos namus. Kenešytės-Gricės apysakoje *Purslai* veikėja sugrįžta į namų erdvę, tačiau turi ją palikti, jei nori atrasti savąją kaip paauglės tapatybę.

Tapatybės kaitos modeliuose Campbello monomito dalių viduje esančius *etapus* keičia **slenksčiai** – veikėjo paauglio patirtys, po kurių dažniausiai fiksuojami tapatybės pokyčiai. Jų poveikis tapatybės kaitai gali būti nevienodo masto: vieni slenksčiai paskatina perėjimą iš vieno etapo į kitą, kiti tampa tarsi laipteliu, stumtelėjimu kito etapo link. Slenksčiai yra tapimo suaugusiuoju proceso dalis ir priklauso mitologiniam kelionės etapui, kurio metu „herojus pirmą kartą sužinos visur esant jam palankią galią, padedančią antžmogiškų jėgų reikalaujančiame kelyje.“[151] Pasakojime slenksčiai dažniausiai sutampa su konkrečiu (galimai traumuojančiu) įvykiu, aplinkos pokyčiu, naujais arba nutrūkusiais santykiais su kitais veikėjais, pirmąja lytine patirtimi, įsimylėjimu ir pan. Monomito struktūroje slenksčiai atitiktų herojaus patiriamus *išbandymus* ir tokius etapus kaip *susitikimas su deive*, *moteris kaip gundytoja* ir *susitaikymas su tėvu*. Taip pat jie atlieka perėjimo ritualų funkciją, kurių tikslas „supažindinti gyvenimo keleivį su jo naujajai padėčiai derama elgsena ir jausmais, kad, pagaliau pribrendus laikui grįžti į įprastą pasaulį, tas, kuris patyrė iniciaciją, būtų tarsi gimęs iš naujo.“[152].

Literatūroje paaugliams slenksčiai veikia ir kaip pasakojimą struktūruojanti priemonė. Pavyzdžiui, Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai* Tapatybės kaitos modelių slenksčiai atitinka kūrinio pavadinime minimus slenksčius ir pagrindinio veikėjo Benedikto gyvenimą keičiančias

[151] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 109.
[152] Ten pat, 18.

patirtis[153]. Pavyzdžiui, pirmasis slenkstis – kai mama palieka Beną su iki tol jo nepažinotu tėvu, įvyksta suaugusiųjų galios ir erdvės pokytis: veikėjas perkeliamas iš saugių, su vaikystės patirtimis siejamų namų į nepažįstamą, svetimą kaimo trobelę. Antrasis slenkstis – mokslų aukštesniojoje meno mokykloje pradžia žymi Beno atsiskyrimą nuo vaiko tapatybės. Patekęs į erdvę, kurioje nebelieka tiesioginės tapsmo kryptį nurodančios tėvo galios, veikėjas savo tapatybę pradeda kurti per santykį su bendraamžiais ir per jį supančias vyriškumo / moteriškumo sampratas. Jo tapatybei itin svarbios su kūniškumu susijusios patirtys, dar tik atrandamo merginų / moterų pasaulio įtaka.

Pirmasis slenkstis, kurį turi įveikti paauglys, perkelia jį iš *Prieš* į *Per* etapą. Šis pokytis atitinka Campbello apibūdinamą laiką *Įprastame pasaulyje*, *Kvietimą į kelią* ir *Išvykimą*. Svarbu tai, kad vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje gana dažnai vaizduojamas veikėjas, kurio tapatybės kaita jau prasidėjusi, o apie pirmąjį įveiktą slenkstį skaitytojas sužino iš pasakotojo prisiminimų. Taip pat svarbu, kad *Prieš* etape paauglio tapatybė yra artimesnė vaiko tapatybei.

Pirmojo slenksčio funkcija – pakeisti norminę galios sistemą (t. y., kai suaugusiųjų galia yra didesnė už vaiko / paauglio turimą galią) ir sukurti laiką, kuriame paauglys yra tarsi išlaisvinamas nuo ribojančios suaugusiųjų galios, visuomenės normų, taisyklių ir netgi jam keliamų lūkesčių. Paauglio galimybes priimti tinkamus sprendimus riboja tiek amžiaus ir žinių trūkumas, tiek naratyvą konstruojanti suaugusiojo galia bei siekis mokyti numanomą skaitytoją, kas yra normos, o kas – disciplinos ir bausmės reikalaujantis nuokrypis nuo jos. Pasak Lesko, jaunimo (lyginant su suaugusiais) socialinė padėtis yra keliais lygmenimis žemesnė. Nepaisant to, iš jų tikimasi, kad jie atitiks visuomenės sukurtas produktyvumo, mokymosi, moralės ir pasiekimų normas, tačiau išliks kitų (suaugusiųjų ir bendraamžių) prižiūrimoje pozicijoje. Tam, kad išeitų iš šios būsenos, jie turi *tapti* ir perimti stebėtojų poziciją[154]. Panašų vaidmenų pokytį fiksuoja ir aetonormatyvumo teoriją pristačiusi Nikolajeva, ir galios diskursą paauglių literatūros tyrimams pritaikiusi Trites. Šią ypatybę Lesko, pasitelkdama Foucault terminologiją,

[153] Černiauskaitės romano pasakojimą struktūruojančio Norminio tapatybės kaitos modelio pritaikymo schema pateikiama Priede Nr. 5 *Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių veikimas lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams*.

[154] Lesko, *Act Your Age!*, 111.

pavadina *panoptikiniu laiku* (angl. *Panoptical Time*)[155]. Panoptinis laikas apibrėžia galutines būsenas, kurių link turėtų judėti paaugliai ir įrašo juos į laiko požiūriu apibrėžtą naratyvą, leidžiantį neprisiimti galutinės atsakomybės už savo veiksmus, tačiau tuo pat metu yra viliamasi, kad paauglys veikėjas elgsis taip, tarsi kiekviena akimirka būtų lemtinga (žvelgiant iš ateities perspektyvos)[156]. Toks laikas šioje disertacijoje įvardijamas kaip **Paauglio tapatybės laikas**. Jis yra viena iš prielaidų, kodėl, disertacijos autorės nuomone, literatūroje paaugliams veikia standartizuoti Tapatybės kaitos modeliai. Paauglio tapatybės laikas neįmanomas be pagrindinio veikėjo – paauglio, tačiau ir paauglys, kaip literatūros subjektas, negalėtų egzistuoti be jo. Tai yra vienas iš paauglio tapatybės formavimui(si) ir jo santykiui su pasauliu įtaką darančių veiksnių. Tapatybės kaitos modeliuose laikas apibrėžia paauglio augimą, brendimą, judėjimą suaugusiojo tapatybės link. Kartu jis suteikia galimybę paauglio tapatybę apibūdinti per amžiaus kategoriją, kuriai keliami atitinkami reikalavimai.

Paauglio tapatybės laikas išsiskiria tuo, kad jis turi aiškias, socialinių lūkesčių, biologinės ir psichologinės raidos nubrėžtas ribas, tačiau tuo pat metu (paradoksas) tos ribos labiau primena kreida nubrėžtas linijas, o ne tvirtas sienas. Tokį neapibrėžtumą paaiškina pačios paauglystės kaip sociokultūrinio reiškinio prigimtis, kurio samprata (ypač amžiaus ribos) nežymiai, bet kinta priklausomai nuo visuomenės, kurioje gyvena paauglys. Būtent dėl to (plačiau buvo aptarta pirmajame disertacijos skyriuje) paauglystė gali prasidėti sulaukus 10–11 metų (tačiau asmens biologinė ir psichologinė raida gali nurodyti ir 12–13 m. tarpsnį), o baigtis (pagal priimtus institucijų standartus) – 18–19 m., kai kuriose šalyse ir ties 24 m. (vėlyvoji paauglystė).

Patekęs į Paauglio tapatybės laiką, individas pradeda vienu metu konstruoti dvi tarpusavyje susijusias tapatybės formas – paauglio ir būsimo suaugusiojo. Tokiu būdu jis atsiduria dviguboje tapatybės pozicijoje: viena vertus, paauglys turi suprasti, kas jis yra kaip *paauglys*, t. y. susikurti arba perimti kultūriškai ir socialiai apibrėžtą paauglio tapatybę. Kita vertus, iš jo tikimasi, kad jis pradės formuoti pirmuosius sąmoningus suaugusiojo *Aš* kontūrus. Šis paauglio tapatybės dualumas disertacijoje siejamas su jos laikinumu ir liminalia, Paauglio tapatybės laiku apibrėžiama padėtimi tarp vaiko ir suaugusiojo tapatybių.

---

[155] Prie panoptinio laiko sampratos ir veikimo principų bus sugrįžta ketvirtajame disertacijos skyriuje.

[156] Lesko, *Act Your Age!*, 91.

Pavyzdžiui, Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas* yra vaizduojamas paauglių suburtas klubas, kuriame jie gali laisvai dalintis savo patirtimis. Prie jo prisijungusi Lina stengiasi išlaikyti kritiškos stebėtojos poziciją, tačiau buvimas tarp bendraamžių svarbus ir jos, kaip paauglės, tapatybės formavimuisi bei atsiskleidimui. Klube išgirstos mintys tampa pretekstu permąstyti savo santykį su pasauliu, o susitikimai su kitais paaugliais paskatina užmegzti naujus ryšius, atnaujinti santykius su mama ir įsitraukti į gyvūnų prieglaudos veiklą. Pasakojimo pabaigoje iširus klubui ir netekus šios erdvės Lina jaučia liūdesį: „Žinoma, gaila lizdo. Sandėliai turėjo tokį kvapą... Ypatingą... Panašiai kvepėdavo asfaltas po lietaus. Dulkėmis ir dar kažkuo... „Nag Champa“? Lizdas buvo jų paslaptis. Namai. Žmonės. Žinutės ant sienų. Vakarai. Žodžiai. Atvirumas. Liūdesys. Muzika. Mėlyna primuso liepsnelė... nepapasakota liūdesio istorija. Kitos Linos mintys. Marukas.“[157]

Romane paauglių įkurtas klubas veikia kaip priemonė atskleisti, kaip paaugliai mato pasaulį, ką jie patiria, kokį santykį su suaugusiųjų galia jie norėtų kurti, bet tai laikina erdvė, siejama su poezija, hiperbolizuotais jausmais, patirtimis. Klubas tėra tarpinė stotelė veikėjų gyvenimuose. Galiausiai jiems visiems tenka priimti suaugusiųjų diegiamas normas, vienai pirmųjų – klubo įkūrėjai Eglei: „Tėvai nusprendė, kad stojant į prestižinį universitetą geriau būtų baigti mokyklą užsienyje [...] Išvykstam visi. Jiems atrodo, kad turi prižiūrėti mano mokymąsi [...] Jiems nusispjaut, kaip aš iš tiesų jaučiuosi, ko noriu ir apie ką svajoju [...] O kaip gi tavo filosofija? Poezija? [...] Metas rašyti eilėraščius, metas juos trinti [...] Viskas baigiasi – tokia ir filosofija.“[158]

Su Paauglio tapatybės laiku ir veikėjo *Aš* dualumu yra susijusios pasakojimuose vaizduojamos tapatybės krizės situacijos. Jos kyla, kai paauglys bando per anksti perimti suaugusiojo tapatybę (arba ji jam priskiriama didesnę galią turinčių suaugusiųjų ar susidarius atitinkamoms sąlygoms), neturint paauglio tapatybės pamatų. Tokiu atveju paauglio tapimas suaugusiuoju praranda nuoseklumą ir nukrypsta nuo norminio tapsmo modelio. Bene aiškiausiai tai matyti dviejuose disertacijoje analizuojamuose kūriniuose – Varaniaus *Šiltnamyje* ir Kenešytės-Gricės *Purslai*. Tiek pirmojo romano veikėjas Elvinas, tiek *Pursluose* vaizduojama Jogailė neturi tinkamų tapatybės formavimosi sąlygų. Jiems priskiriamos su suaugusiųjų pasauliu siejamos atsakomybės: Elvinas privalo rūpintis jaunesne seserimi ir ūkiu, Jogailė – gerai mokytis ir išlaikyti savo kaip perspektyvios plaukikės statusą.

---

[157] Ilona Ežerinytė, *Verksnių klubas* (Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017), 116.

[158] Ten pat, 114–115.

Tačiau paaugliai jaučiasi pasimetę, nes jų tapatybėms trūksta atramos – paauglіškų patirčių, suteikiančių žinių, reikalingų formuoti suaugusiojo tapatybę. Vienas iš būdų įgyti šių patirčių tampa maištas prieš suaugusiųjų galią. Tačiau į tokį nuokrypį pasakojimuose atsakoma didesniu spaudimu kuo greičiau išeiti iš Paauglio tapatybės laiko:

„– Noriu gyventi kaip šešiolikmetė.

– Aišku, – sukryžiavo ant krūtinės rankas tėvas. – Pamiršk tai, kol gyveni po mano stogu. Šauk į kambarį.“[159]

Negalėdami kurti paauglio tapatybės, veikėjai atsiduria kraštutinėje situacijoje, kurios pasekmė – mirtis.

Paauglys negali anksčiau išeiti iš numatyto Paauglio tapatybės laiko. Kitaip tariant, jis privalo įveikti visą herojaus kelionę, kad sėkmingai įžengtų į kitą gyvenimo etapą – pirmąjį jo kaip suaugusiojo tapatybės etapą ar antrąjį augimo etapą su įgytomis naujomis žiniomis apie pasaulį struktūruojančias skirtingas galias. Šį laikiną strigimą Lesko pavadina *pasyviu ateities laukimu* (pasitelkdama kultūros istoriko Stepheno Kerno sukurtą laukimo, potencialumo laiko sąvoką (angl. *Expectant Time*[160]). Pasak jos, paauglys negali grįžti į vaikystę ar greičiau tapti suaugusiuoju, negaudamas žeminančių etikečių, pavyzdžiui, *nesubrendęs*, *pasileidęs* ar *ne pagal metus subrendęs*[161]. Šių etikečių priskyrimas tiesiogiai susijęs su biologine ir psichologine raida. Paaugliai gali paankstinti su suaugusiųjų pasauliu siejamas patirtis (pvz., su lytine branda siejamais lytiniais santykiais), tačiau dėl to jie automatiškai nepakeis savo statuso. Atvirkščiai – tokios skubos pasekmės gali būti baudžiamos priverstiniu sugrąžinimu į labiau vaiko nei paauglio tapatybę.

Antrasis – *Per – Mokymosi*, *augimo ir išbandymų etapas* – atitinka Campbell *Iniciaciją*. Čia herojus leidžiasi į nepažįstamą teritoriją (*Ypatingąjį pasaulį*), t. y. į visiškai pasikeitusį kraštovaizdį arba pasikeičia požiūris į

---

159 Agnesa Kenešytė-Gricė, *Purslai* ([Vilnius]: Gelmės, 2024), 56.

160 Lesko vartojama *laukimo, potencialumo laiko* (angl. *Expectant Time*) samprata buvo suformuota kultūros istoriko Stepheno Kerno knygoje „The Culture of Time and Space, 1880–1918“ (1-as leidimas 1983 m., *Laiko ir erdvės kultūra*, *1880–1918*). Jis tyrinėjo, kaip šiuolaikinį produktyvaus laiko akcentavimą patyrė skirtingos socialinės padėties asmenys. Kernas naudojo terminą *laukimo, potencialumo laikas*, kad apibūdintų, kaip surinkimo linija ir gamyklos gamybos procesų valdymas sumažino gamyklos darbuotojų aktyvią artimiausios ateities kontrolę ir nukreipė juos į laukimo režimą „laukiu, kol ateis ateitis“. Pasak jo, toks pasyvus laiko režimas, kai žmonės jaučiasi atskirti nuo laiko tėkmės, yra pernelyg prisirišę prie praeities, izoliuoti dabartyje, be ateities ar skubėjimo jos link, pradeda kurti savitą elgesį. Iš: Lesko, *Act Your Age*!*,* 105.

161 Lesko, *Act Your Age*!*,* 105.

įprastą aplinką. Ypatingajame pasaulyje herojus susiduria su įvairiais išbandymais, iššūkiais ir priešais. Ši patirtis baigiasi tikra arba simboline kova, iššūkiu, po kurio veikėjas pasikeičia. Tapatybės kaitos modelyje *Per* etapą pasiekęs paauglys pradeda mokytis, kaip visuomenėje funkcionuoja galia ir kokia jo vieta toje struktūroje. Tai yra sąlyginės laisvės laikas, kuriame parodoma, kad suaugusiųjų sukurtos normos gali būti laužomos, tačiau per didelis nuokrypis nuo jų užkirs kelią sėkmingai tapatybės transformacijai ir perėjimui į suaugusiųjų pasaulį.

Pasakojime per situacijas, kuriose paauglys veikėjas laikinai atskiriamas nuo tėvų, globėjų ar kitų suaugusiųjų, sukuriamos sąlygos veikėjui paaugliui peržengti *laukimo laiko* ribas ir įgyvendinama dar viena literatūros paaugliams funkcija – mokyti atskirti save (paauglį) nuo kitų ir pradėti matyti save kaip nepriklausomą asmenybę. McCallum šį procesą įvardija kaip *solipsistinės* pozicijos atsisakymą. Vaikų ir paauglių literatūrose pirmasis etapas dažniausiai yra vaiko ir (arba) paauglio atskyrimas nuo tėvų figūrų ir prisijungimas prie (dažniausiai) bendraamžių grupės, kurią vienija bendri interesai, problemos arba netgi žalingi įpročiai. Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas* pagrindinė veikėja Lina atskiriama nuo abiejų tėvų ir laikinai prisijungia prie bendraamžių apleistuose sandėliuose įkurto klubo. Nors klube susibūrę paaugliai daugiausia akcentuoja savo problemas ir nuoskaudas, jų į save nukreiptą pasaulėvoką palaipsniui papildo rūpestis Kitu – prieglaudoje atsidūrusiais gyvūnais. *Po* etapą pasiekusi Lina taip pat pradeda matyti save kaip atskirą asmenybę, gebančią vertinti kitus ne vien pagal visuomenės ar šeimos sukurtus vaidmenis. Tai ypač ryšku jos santykyje su mama: Lina ima atskirti dvi mamos tapatybes: asmeninę ir mamos, ir taip sukuriamos sąlygos atkurti jų ryšį.

Kai tokios grupės nerandama arba kuri nors paauglio tapatybė, pavyzdžiui, lytinės orientacijos, kultūrinė, religinė, neatitinka visuomenės, kuriai jis priklauso, normų, paauglys atskiriamas, o jo tapatybė formuojama buvimo *Kitu* kontekste. Tokia situacija vaizduojama romane *Šiltnamis*: Elvinas priklauso *Kitai* – vienkiemio – erdvei, nuo bendraamžių jį atskiria pasirinktos vertybės. Kaip atkreipia dėmesį McCallum, kita tapimo suaugusiuoju problema yra ta, kad individas automatiškai įrašomas į vyraujančias socialines ir ideologines paradigmas, iš anksto struktūrizuotą socialinę santvarką, kurioje galiausiai vis tiek vaizduojamas kaip bejėgis ir pasyvus. Kita vertus, kai literatūroje vaizduojami savarankiškai pasaulyje galintys veikti paaugliai, skaitytojams gali būti kuriamas sunkiai pasiekiamas

ir idealizuotas paauglio galios paveikslas[162]. Todėl galima svarstyti, kokią funkciją atlieka toks pasirinkimas: ar jis galėtų būti siejamas su siekiu apsaugoti skaitytoją paauglį nuo klaidų, ar veikiau atskleidžia suaugusiųjų galią, ribojant literatūros veikėjo veikimą, riboti ir skaitytojo laisvę? Vieno teisingo atsakymo į šiuos klausimus iki šiol nėra ir tai atskleidžia, kokia daugiasluoksnė yra galios santykių reprezentacija paaugliams skirtoje literatūroje. Priklausomai nuo kūrinio ir jį rašančio suaugusiojo, kultūrinių ir socialinių normų ji svyruoja tarp globos ir kontrolės, laisvės pažado ir norminimo mechanizmų taikymo.

Paskutinis Tapatybės kaitos modelio etapas *Po* sutampa su monomito *Sugrįžimu*: „Čia prieiname paskutinę žiedinės herojaus kelionės krizę, – [...] be galo sunkią slenksčio peržengimo krizę, kurią herojus patiria iš paslaptingos viešpatijos grįždamas į kasdienybės pasaulį. Ar jis būtų sulaukęs pagalbos iš išorės, ar genamas vidinių jėgų, ar jį švelniai tolyn būtų nešusios vedlės dievybės, jam dar reikia su savo dovana grįžti į seniai užmirštą aplinką, kur žmonės, kurie tėra dalelės, manosi esą užbaigti.“[163] Nugalėjęs priešą (tikrą ar simbolinį) herojus baigia savo žygį trečiajame etape, sugrįždamas į *Įprastąjį pasaulį*, visiems laikams pasikeitęs, dažnai įgijęs žinių, leidžiančių pakeisti visą pasaulį[164]. Vienas pagrindinių skirtumų nuo monomito yra tas, kad Tapatybės kaitos modelyje veikia linijinis laikas, todėl veikėjas paauglys negali grįžti į tą pačią vietą, būseną ar tapatybės formavimosi etapą, iš kurio išvyko. Realistinėje prozoje ciklinę mito, pasakų struktūrą keičia linijinė, o viena iš brandos sąlygų yra suprasti, kad žmonės yra mirtingi ir visi juda mirties link. Pokytis jau yra įvykęs – tiek laike, tiek paauglio tapatybėje. Tad netgi tuo atveju, kai bus atkuriama suaugusiojo / paauglio santykių hierarchija, ji veiks kitaip. Veikėjas paauglys jau bus susipažinęs su asmeninės galios galimybėmis bei ribomis, kas turėtų nulemti, kad ateityje (hipotetiškai) šie santykiai bus paremti veikiau bendradarbiavimu, o ne amžiaus nulemta priklausomybe bei būtinybe paklusti suaugusiojo galiai.

---

[162] Robyn McCallum, *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity* (London: Routledge, 1999), 7.

[163] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 244.

[164] Tamara Köhler, *Tackling Taboo Topics: Narrative Strategies in the Representation of Mental Illness Stigma in Young Adult Literature* 48.

3.2. Suaugusiųjų galios raiška vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje ir Tapatybės kaitos modeliuose

Tapatybės kaitos modelių pagrindas ir pagrindinė sąlyga, kodėl lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams galima aptikti šiuos modelius, yra galios santykiai tarp suaugusiojo (rašytojo, pasakotojo ir (arba) pasakojime veikiančių suaugusiųjų figūrų) ir paauglio (numanomo skaitytojo, kuriam skirtas tekstas, pagrindinio veikėjo paauglio ir (arba) kitų pasakojime veikiančių paauglių). Kanados vaikų literatūros tyrėjas Perry Nodelmanas literatūroje vaikams veikiantį galios santykį tarp vaiko skaitytojo ir suaugusiojo kūrėjo aiškina paslėpto suaugusiojo figūra (angl. *hidden adult*): „suaugęs, prisidengęs vaikiškumu, savo galias naudoja palaikydamas suaugusiųjų normas.“[165] Pasak Nodelmano, vaikų literatūrai būdingas ambivalentiškumas kyla iš dviejų, priešingomis kryptimis veikiančių suaugusiųjų požiūrių į vaikystę. Vaikams skirta literatūra vienu metu yra linkusi ir švęsti, ir menkinti tiek vaikystės troškimą, tiek suaugusiųjų žinias. Kaip didaktinė literatūra, ji suteikia suaugusiųjų požiūriu vaikams reikalingų žinių, skatina atsisakyti vaikiškumo ir tapti geresniems ir kitokiems. Tačiau kaip vaikystės norų išsipildymo fantazija literatūra siekia apsaugoti vaikus nuo tam tikrų žinių ir išsaugoti jų vaikiškumą, kuris, kaip mano ar tikisi suaugusieji, jiems patinka, ir įtvirtinti norą, kad vaikai liktų tokie patys nuostabūs, kokie jau yra. Nodelmano teigimu, vaikų literatūra iš prigimties ir iš esmės yra ambivalentiška ir jos ambivalentiškumas atsiranda dėl šių priešingų krypčių[166]. Tuo pačiu, kaip atkreipia dėmesį mokslininkas, suaugusiųjų vaikams rašomi tekstai patvirtina ir perteikia idėją, kuri juos ir pagimdė, – kad vaikai yra kitokie negu suaugusieji, netgi jiems priešingi. Tai pasireiškia per numanomos ir nostalgija grįstos vaikystės reprezentaciją tekstuose vaikams, išryškinant pastarųjų skirtingumą. Šiems tekstams būdingas siekis pateisinti suaugusiųjų vaikystės sampratą ir tam tikra prasme taip pateisinti ir savo pačių (t. y. suaugusiųjų) egzistavimą. Jie stengiasi įtikinti skaitytojus, kad vaikų literatūra yra būtent tai, ką jiems reikia skaityti, nes tie skaitytojai yra tie žmonės, kuriuos tekstai patys numano. Kitaip sakant, kadangi vaikai yra matomi kaip priešingi suaugusiesiems, jiems reikia suaugusiųjų, kad šie jiems vaizduotų saugias erdves, kuriose jie galėtų išlikti vaikiški ir pažeidžiami[167]. Pavyzdžiui, Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas*

---

[165] Nodelman, *The Hidden Adult*, 130.
[166] Ten pat, 181.
[167] Ten pat, 63.

vaikystės, vaiko samprata yra susiejama su priklausomybe ir gebėjimu savimi pasirūpinti. Šią sampratą išryškina laikinas vaidmenų bei galios santykio apsivertimas: paauglė Lina gyvena viena ir prisiima atsakomybę už save, o priklausomybių centre gydomas jos tėvas atsiduria simbolinėje vaiko pozicijoje: „Lina visą kelią atgal galvojo, kad žmonės ten, PC, išties kaip vaikai. Tėvas irgi. Jie nebegali gyventi patys, nebegali savęs valdyti. Pasiprašo, kad broliai suimtų juos į rankas.“[168] Kitaip nei vaikų literatūroje, toks galios pozicijų apsivertimas čia nėra normalizuojamas kaip nuolatinė santykių tvarka. Pasakojimo pabaigoje atkuriama tradicinė galios hierarchija: Lina grąžinama į labiau vaiko poziciją, o tėvas – į suaugusiojo.

Binarine opozicija grindžiamą vaiko ir suaugusiojo santykį vaikų literatūroje aptaria Beauvais. Viena vertus, vaikas, kurio turimas laikas suaugusiajam turi milžinišką vertę, yra spaudžiamas veikti tam, kad perimtų suaugusiojo primestą egzistencinę naštą, kita vertus, suaugęs žmogus iš inercijos, vedamas seno, nostalgiško, romantiško požiūrio į vaikystę, yra traukiamas atgal į ją. Knygose vaikams tai pasireiškia kaip numanomo skaitytojo kvietimas mėgautis, neskubėti ir kaupti likusį laiką. Abiem atvejais išryškėja ambivalentiška didaktinio diskurso tendencija bandyti kontroliuoti vidinius vaiko ir vaikystės ritmus, tarsi suvaldžius šitą vaiko dalį būtų galima normalizuoti laikiną vaikystės kitoniškumą[169]. Paauglystė nuo pat pradžių literatūroje buvo konstruojama kaip laikinas, neramumų, streso ir krizių kupinas laikotarpis. Kaip jau buvo minėta, jeigu vaikų literatūroje galima matyti ambivalentiškumą, literatūroje paaugliams jo nebelieka. Paaugliai yra skatinami suaugti, prarasti vaikišką nekaltumą ir perimti suaugusiųjų problemas. Ši tendencija atsispindi ir disertacijoje tiriamuose kūriniuose: anksčiau aptartoje Ežerinytės apysakoje pagrindinė veikėja Lina (*Verksnių klubas*) iš vaikystės pasaulio yra išstumiama per tėvų skyrybas, konfliktą ir nutrauktą bendravimą su mama bei tėvo priklausomybę nuo alkoholio. Pasakojimo laike ji yra vaizduojama kaip pakankamai subrendusi, kad galėtų pasirūpinti tiek savimi, tiek tėvu. Tačiau problema tampa jos emocinė būsena, kuriai atliepti reikalingi suaugusieji. Panašioje pozicijoje yra ir Elvinas (*Šiltnamis*), kuris kartu su tėvu turi rūpintis ūkiu ir jaunesne sese, ir Kotryna (*Blogos mergaitės dienoraštis*), kuri pabėga iš namų ir pradeda nuotykį primenantį savarankišką gyvenimą. Tai yra per anksti suaugę veikėjai paaugliai, todėl jų santykis su suaugusiųjų galia yra pasikeitęs: jiems leidžiama savarankiškai priimti sprendimus. Tačiau grožinėje literatūroje

[168] Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 34.
[169] Beauvais, *The Mighty Child*, 57.

tokia laisvė panaudojama perteikti, kaip svarbu neskubėti suaugti ir palaipsniui įgyti sėkmingam tapsmui reikalingų žinių.

Vaikystės nekaltumo diskursas, pasak vaikų ir paauglių literatūros tyrėjos Lydios Kokkolos, atima iš paauglių galią. Straipsnyje „Carnality in Adolescent Literature“ (2017, *Kūniškumas literatūroje paaugliams*) ji teigia, kad kultūrinė praktika, kai pradedami filtruoti visi įrodymai, kad vaikai nėra nekalti, ženklinant juos *paaugliais*, išlaikė vaikystės nekaltumo idealą aktualų, nors šio idealo *galioja iki* laikas jau seniai praėjo. Tokia praktika įmanoma per tai, ką prancūzų filosofas Louisas Althusseris vadina *interpeliacija* (*interpellation*) arba *sveikinimu* (*hailing*): kai individai save *atpažįsta* per ideologijos sukonstruotą terminologiją. Paaugliai (ir aplinkiniai) suvokia save, kai jų jausmai ir (arba) elgesys apibūdinami per neramumų nulemto gyvenimo tarpsnio terminologiją[170]. Kartu per šį diskursą paauglystė įrašoma į suaugusiems priimtiną naratyvą, kuriame paliekama simbolinė, dažnai net iliuzinė laisvė priimti sprendimus ir pasirinkti savo tapimo suaugusiuoju kelią.

Nodelmanas pasitelkia namų ir išėjimo iš jų vaizdinio pavyzdį, kad parodytų, kaip literatūroje vaikams veikia suaugusiojo galia. Pasak jo, namai yra kontroliuojama ir apribota erdvė, kurią vaikui suteikia daugiau žinantis ir daugiau gebantis suaugusysis. To tikslas yra apsaugoti vaiką nuo mažiau apriboto, bet pavojingesnio išorinio pasaulio, pagrindinis impulsas – savosios egzistencijos pateisinimas. Tačiau dažniausiai tokio pobūdžio naratyvai plėtojami taip, kad pirmiausia aprašo prieštarą tai išvadai, kurią galiausiai norėtų pasiekti, o tada juda nepasitenkinimo pašalinimo link. Todėl pasakojimo pradžioje vaizduojami namų ribojimais nepatenkinti vaikai, vaikišką nepasitenkinimą tapatinant su noru pamatyti tai, kas yra anapus suaugusiųjų suteikiamų saugių sienų, anapus varžančios vaikystės, kurią įsivaizduoja suaugusieji. Vaikų literatūroje konstruojami vaikai kaip priešingi suaugusiesiems[171], jiems suteikiami priešingi troškimai, jie vaizduojami

---

[170] Lydia Kokkola, „Carnality in Adolescent Literature“, in *The Edinburgh Companion to Children's Literature*, ed. Clémentine Beauvais and Maria Nikolajeva (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 92.

[171] Taip pat Nodelmanas teigia, net ir pačioje vaikų literatūroje skaitytojas vaikas yra konstruojamas kaip esantis žemiau nei *paslėptas suaugęs* – naivus, lengvai apgaunamas, tas, kuriam reikalinga suaugusiųjų pagalba. Per pasikartojančias tekstines strategijas (pvz., išnašose aiškinami žodžiai, supaprastinta sintaksė) suaugęs autorius prisiima aukštesnę poziciją. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad literatūra paaugliams konstruojama kiek kitokiu principu. Nors išlieka suaugusiųjų galia perteikti ir diegti normas, nebelieka dviprasmiškumo. Pagrindinė pagalba, kurios reikia literatūroje vaizduojamam paaugliui, – nurodymų, kaip būti norminiu paaugliu ir kaip tapti suaugusiuoju.

neišvengiamai konfliktuojantys su suaugusiųjų vertybėmis, o ypač su suaugusiųjų idėjomis apie tai, kokie vaikai turėtų būti. Ir, kaip pabrėžia mokslininkas, vaikai vėl vaizduojami kaip dvilypiai ir suskilę[172].

Nodelmano aptarta vaiko laisvę ribojanti namų samprata svarbi ir Tapatybės kaitos modeliuose kaip paskatinimas įžengti į kaitos etapą. Tačiau, kitaip nei vaikų literatūroje, išėjimo tikslas nėra pabrėžti paauglystės kaip gyvenimo etapo privalumus, o greičiau atvirkščiai – parodyti, koks šis laikotarpis sudėtingas, painus ir problemiškas. Būtent dėl to paaugliams svarbu sekti suaugusiųjų nurodymais, nes jie tai jau patyrė. Literatūroje paaugliams ši patirtis, su *žinojimu* susijusi galia išryškėja per norminio ir deviacinio tapsmo reprezentacijas. Pavyzdžiui, Gudonytės romane *Blogos mergaitės dienoraštis* iš namų pabėgusios penkiolikmetės Kotrynos savarankiškas gyvenimas perteikiamas kaip nuotykis, tačiau paauglės pasirinkimai išryškina didesnes problemas. Atsiskyrimas nuo tėvų tik padidina vienatvės jausmą, pinigų vagystė parodo, kokios pasekmės laukia už ne iki galo apmąstytus, įstatymus pažeidžiančius sprendimus, susidūrimas su mentore tapusios močiutės mirtimi – galimybė permąstyti savo laikinumą ir sukurtų konfliktų beprasmiškumą. Tokiu būdu autorė parodo paauglystės kaip gyvenimo etapo sudėtingumą bei kaip emocinės brandos trūkumas gali sukurti sudėtingas, suaugusiųjų pagalbos reikalingas situacijas.

Trites interpretacija suponuoja prielaidą, kad literatūroje paaugliams yra paneigiamas paauglystės teisėtumas, parodant, kad paauglio tapatybė, ypač su ja siejamas nebrandumas, yra nepriimtinas. Kūriniuose tai įgyvendinama perduodant skaitytojams ideologinę žinią, kad jie turi suaugti, atsisakyti kultūriškai *paauglio* terminu žymimos pozicijos. Kad subręstų, jie turi nužudyti jų galią slopinančius tėvą ar motiną, neatsižvelgiant į tai, ar tas tėvas ar motina yra tikri, pakaitiniai, ar įsivaizduojami. Tik tokiu būdu jie įžengs į Simbolinę tvarką. Pavyzdžiui, tėvo mirtis tampa svarbiu pokyčiu paauglio Elvino (*Šiltnamis*) tapatybės kaitos procese, nes tik taip jis išlaisvinamas siekti nuo tėvo normos atskirtos suaugusiojo tapatybės. Pasakojime tai išryškinama per gyvenamosios vietos pokytį: Elvinas iš uždaro vienkiemio išvyksta gyventi į miestą.

Kadangi gana daug paauglių romanų vaizduoja tėvus, kuriems būtina priešintis, ir suaugusius pasakotojus, kurie tampa represinės ideologinės išminties šaltiniu tekste, atrodo, jog šis žanras paaugliams perteikia mintį, kad valdžia nėra ir neturėtų būti jų. Perduodamas tokias ideologijas paaugliams skaitytojams, pats žanras tampa *Ideologiniu valstybės aparatu* – institucija,

[172] Nodelman, *The Hidden Adult*, 63–64.

dalyvaujančia socialiai konstruojant paauglį kaip subjektą, kurį dėl bendrojo gėrio būtina slopinti ir disciplinuoti[173]. Taigi, paauglių literatūroje, kitaip nei vaikų literatūroje, išėjimas iš namų siejamas su tikslu išeiti ir iš suaugusiųjų galios lauko. Šis literatūroje paaugliams reprezentuojamas siekis išsilaisvinti, atsisakyti *paauglio* žymimos pozicijos ir įžengti į Simbolinę tvarką ir yra Tapatybės kaitos modelių pagrindas. Ir būtent per jį vyresniesiems paaugliams skirta literatūra tampa institucija, dalyvaujančia socialiai konstruojant norminį paauglio tapsmą, pabrėžiant disciplinos ir bausmės svarbą, jeigu yra nukrypstama nuo jos.

Disertacijos tyrimui svarbus ir Nodelmano teiginys, kad „suaugusieji vaikystę supranta tik per savo pastangas paversti vaikus tokiomis vaikystės išraiškomis, kokia, jų manymu, vaikystė turėtų būti“[174]. Remiantis šiuo požiūriu, vaikų ir paauglių literatūrą galima interpretuoti kaip suaugusiųjų kuriamą ir reguliuojamą reprezentacijų lauką, o paauglystės vaizdinių kūriniuose nereikėtų vertinti per autentiškumo prizmę. Paauglystės vaizdiniai yra suaugusiojo žvilgsnio konstruktai, kuriems įtaką daro prisiminimai apie nuosavą paauglystę, viešajame diskurse cirkuliuojančios paauglystės sampratos, pedagoginiai ir psichologiniai normatyvai, taip pat kitų literatūrinių tekstų suformuoti paauglio tapatybės modeliai. Todėl paaugliams skirtoje literatūroje veikėjas paauglys praranda neutralumą ir gali būti interpretuojamas kaip kultūriškai ir ideologiškai konstruojama figūra. Tokiu būdu paauglio tapatybė tekste tampa priklausoma nuo suaugusiųjų palaikomų lūkesčių, kurie apibrėžia, koks paauglys turėtų būti, kaip jis turėtų elgtis ir kokiu keliu judėti suaugystės link. Taip paauglystė literatūroje reiškiasi kaip normatyviai organizuotas tapsmo laikas, o pats paauglys – kaip subjektas, kurio tapatybė formuojama nuolatinėje įtampoje tarp to, kas yra tikra, autentiška paauglystė ir suaugusiųjų kuriamų norminių scenarijų. Taigi, grįžtant prie Nodelmano minties ir ją pritaikant paauglių literatūrai, galima teigti, kad *literatūra paaugliams yra suaugusiųjų pastangų konstruoti paauglį pagal jų pačių įsivaizduojamą ir normatyviai apibrėžiamą paauglystės modelį rezultatas.*

Kaip teigia vaikų ir paauglių literatūros tyrėja bei *aetonormatyvumo* sampratos kūrėja Nikolajeva, vaikystė ir buvimas suaugusiuoju yra normalūs žmogaus gyvenimo etapai, tačiau praktikoje, tekstuose, skirtuose jauniesiems skaitytojams, suaugusiųjų normatyvinimui vis dar suteikiama pirmenybė. Nors realiame pasaulyje vaikai dažnai yra bejėgiai ir slopinami, suaugusiųjų

[173] Trites, *Disturbing the Universe*, 83.
[174] Nodelman, *The Hidden Adult*, 85.

parašytoje literatūroje tam tikromis sąlygomis ir apibrėžtam laikotarpiui jiems suteikiama galia ir nepriklausomybė. Ir per tai literatūroje vaikams atsiranda potencialas kvestionuoti suaugusįjį kaip normą. Tekste šis principas (skirtingu laisvės suteikimo lygiu) įgyvendinamas, renkantis specifinius žanrus su *išlaisvinančiomis* pasakojimo strategijomis (pvz., maginės fantastikos (*fantasy*), distopijos ar nuotykių pasakojimo), aplinką – robinzonadą, orientalizmą, veikėjus – superherojų, antiherojų, lytį keičiančius herojus, gyvūnus, monstrus, pasakojimo priemones – balsą, fokusavimą, subjektyvumą[175]. Panašiai kaip Nodelmanas ir Trites, Nikolajeva pabrėžia, jog tėvų pašalinimas yra pamatinė vaikų literatūros prielaida. Tėvų autoriteto nebuvimas sukuria erdvę, kurios fikciniam vaikui reikia augimui ir brandai. Vaikas negali būti paliktas visiškai be suaugusiųjų priežiūros, todėl pradeda veikti pakaitiniai suaugusieji, kurie suteikia saugumo ir palaiko taisykles (Tapatybės kaitos modelio ribose – normas), kurios yra nustatytos, remiantis suaugusiųjų pasaulio tvarka. Pagrindiniam veikėjui artėjant prie paauglystės, tėvų figūros reikalingos tam, kad jis galėtų prieš jas maištauti[176]. Tapatybės kaitos modeliuose ši galios inversija pasireiškia veikėjui paaugliui perėjus į *Per* – iniciacijos, mokymosi, augimo ir išbandymų – etapą. Jame suaugusiųjų galia išnyksta arba susilpnėja tiek, kad paauglys gali savarankiškai veikti ir išbandyti turimos galios ribas. Ši paaugliui suteikta laikina laisvė veikti interpretuojama kaip aetonormatyviai reguliuojama išimtis, leidžianti aktyvuotis tarpiniam Paauglio tapatybės laikui. Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas* pagrindinė veikėja Lina ne tik įgyja su suaugusiųjų tapatybe siejamą galią, bet ir susikeičia pozicijomis hierarchinėje galios struktūroje. Priklausomybių centre gydomas tėvas neteko daugumos jo kaip suaugusiojo vaidmenį paauglio / vaiko gyvenime apibrėžiančių galių: jis nebegali valdyti savo laiko, priimti sprendimų, dirbti ar palaikyti ryšio su už centro ribų esančiu pasauliu. Kol jis gydosi, šiuos dalykus apibrėžia institucijos taisyklės. Matydama bejėgį, per priklausomybę nuo alkoholio savo padėtį galios struktūroje praradusį tėvą, Lina priskiria jam vaiko tapatybę ir svarsto, koks bus jų santykis, kai tėvas grįš: „Tik ar tas žmogus vis dar tebebus jos tėvas? Ar ji tebebus jo duktė? Dabar, kai lanko jį sekmadieniais, yra jam labiau mama, o jis labiau jos tėvas – liūdnas pavargęs vaikas, švariai nuskusta pasmakre.“[177] Įprastai *Po* etape turėtų būti atkuriama suaugusiojo / paauglio galios hierarchija, tik ne visada tai bus siejama su tomis pačiomis suaugusiųjų

[175] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 11.
[176] Ten pat, 16.
[177] Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 42.

galią reprezentuojančiomis pasakojimo figūromis. Pavyzdžiui, Lina (*Verksnių klubas*) pasakojimo pabaigoje laukia iš priklausomybių centro sugrįžtančio tėvo ir tuo pat metu ji pradeda kurti ryšį su mama. Tad galima teigti, kad ateityje ji priklausys nuo dviejų galios šaltinių.

Lygiagrečiai įvedamas ir paauglio (vaiko) galios disbalansas, kuris, pasak Nikolajevos, „pasireiškia santykiu tarp suaugusiojo naratyvinio balso ir vaiką fokusuojančio personažo [...] niekur kitur nėra taip matomos jėgos struktūros kaip vaikų literatūroje, rafinuotame instrumente, šimtmečius naudotame tam tikrai socialinei grupei ugdyti, socializuoti ir engti.“ Nors Nikolajeva pirmiausia kalba apie vaikus ir vaikų literatūrą, panašūs galios santykiai veikia ir literatūroje paaugliams, tik čia jie įgauna sudėtingesnę, nebe taip tiesmuką didaktinę formą. Literatūroje paaugliams suaugusiųjų galia ne tiek išnyksta, kiek persitvarko: paaugliui suteikiama daugiau veikimo erdvės, tačiau ši erdvė lieka iš anksto apibrėžta suaugusiųjų galios. Kitaip tariant, paauglys pasakojimo ribose įgyja simbolinę autonomiją, tačiau ji dažniausiai yra laikina, kontroliuojama ir nukreipta į tam tikrą normatyvų rezultatą – brandą, prisitaikymą arba savo vietos socialinėje tvarkoje atpažinimą. Tokiu būdu paauglio veikėjo galia tampa paradoksali: iš pirmo žvilgsnio ji leidžia paaugliui atsiskirti nuo tiesioginės suaugusiųjų kontrolės, eksperimentuoti su tapatybe, maištauti, rinktis ir klysti, kartu ši tariama laisvė tampa efektyvia priemone įtvirtinti suaugusiųjų pasaulio taisykles, nes paauglio patirtis pasakojime pateikiama kaip kelias į supratimą, kokios ribos negali būti peržengtos[178]. Kaip atkreipia dėmesį prof. dr. Džiuljeta Maskuliūnienė straipsnyje „Naujasis didaktizmas šiuolaikinėje lietuvių paauglių prozoje“, „Moraliniai, doroviniai vaikų ugdymo aspektai visada buvo, yra ir bus esminiai vaikų literatūros dalykai, kūrinių siužetų, rašytojų kūrybinių intencijų pamatas. Tad moralizavimas, gerosios žinios perteikimas, pamokymas – kad ir kaip mes tai bevadintume – vaikų literatūroje išlieka aktualus.“[179] Kiltų klausimas, kokios priemonės padeda perteikti šią *gerąją žinią*, *pamokymą* ar *moralinius ugdymo aspektus*?

Kaip pažymi Trites, suaugusiųjų kuriami veikėjai paaugliai išbando savo galios ribas įvairių institucijų kontekste, o šių pasakojimų paskirtis siejama su

---

[178] Šią sąlyginę laisvę taip pat būtų tikslinga sieti su panoptinio laiko (Lesko) samprata, kai norminančioji suaugusiųjų galia tampa savistabos, savikontrolės ir vertybinio apsisprendimo procesu, nesvarbu, ar tuo metu pasakojime aktyviai veikia suaugusiųjų figūros. Plačiau apie tai – trečiajame šio skyriaus poskyryje.

[179] Džiuljeta Maskuliūnienė, „Naujasis didaktizmas šiuolaikinėje lietuvių paauglių prozoje“, in *Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013), 54.

prielaida, kad skaitytojas paauglys, stebėdamas tokią patirtį, gaus tam tikrą socialinę ir psichologinę naudą. Tačiau čia išryškėja probleminis paaugliams skirtos literatūros pobūdis: ji nėra neutrali erdvė, kurioje tik atspindimas paauglystės pasaulis, bet viena iš socializacijos priemonių, modeliuojančių, kaip paauglys turi suvokti autoritetą, ribas, paklusimą ir leistinas maišto formas. Trites teigimu, vienas reprezentatyviausių būdų, kaip literatūra modeliuoja paauglio internalizuojamą vietą kultūros galios struktūroje, yra paauglio ir tėvų santykis: paauglių literatūroje dažnai kuriamos represyvios tėvų figūros, kurios ne tik riboja veikėją, bet ir padeda struktūruoti jo savivoką galios santykyje. Dar daugiau – patys paauglių veikėjai neretai prisideda prie šių represinių figūrų konstravimo, taip parodydami, kad galios santykis nėra vien išoriškai primetamas, bet ir vidujai perimamas[180]. Todėl vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje veikiantys Tapatybės kaitos modeliai tampa erdve, kurioje veikėjas paauglys yra įgalinamas maištauti ir tuo pačiu skaitytojui paaugliui diegiamas suvokimas, kokiomis sąlygomis tas maištas yra toleruotinas, o kada – neutralizuojamas.

Paauglio ir suaugusiojo santykiuose galia yra nuolatinis elementas ir ji aktyviai veikia kaip mokymo, įrašymo į visuomenės struktūrą priemonė. Problema išryškėja tada, kai suaugęs, pasitelkdamas amžiaus ir žinojimo įtvirtintą hierarchiją, pradeda naudotis savo turima galia, kad įteigtų teisingą arba kitaip normas atitinkantį paauglio turimos ar dar tik atrandamos galios panaudojimo būdą. Per tai pradeda formuotis skirtis tarp idealistinės, tik teorijoje galinčios egzistuoti literatūros paaugliams, kurioje veikėjai paaugliai turėtų būti laisvi rinktis savo tapimo suaugusiuoju modelį, ir tarp realios literatūros paaugliams, kurioje iš esmės bandoma įdiegti vieną, suaugusiųjų normas atitinkantį tapsmo procesą. Remiantis Trites, nors dauguma pagrindinių veikėjų literatūroje paaugliams iš pradžių atrodo kaip *ikonoklastai*, tik mažuma išlieka tokie pasakojimo pabaigoje. Daugelis atranda būdų ir kaip iš vidaus griauti sistemą, ir kaip išlikti jos dalimi, tuo pat metu pasiimti jam ar jai priklausančios valdžios dalį[181].

Šioje disertacijoje Tapatybės kaitos modeliai sieja du galios lygmenis. Vienas jų – norminanti suaugusiųjų galia kurti ir palaikyti diskursą apie paauglio tapatybę. Kitas – pasakojime veikėjui paaugliui suteikiama, kartu su jo tapatybe kintanti veikimo galia. Analizuojant šių lygmenų sąveiką, svarbiausia tampa laikina ir ribota paauglio galimybė priimti sprendimus bei kurti savo tapatybę: kai veikėjas paauglys lyg ir *griauna sistemą*, bet iš tikrųjų

[180] Trites, *Disturbing the Universe*, 54.
[181] Trites, „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“, 477.

jis mokosi kaip *tapti, būti jos dalimi*[182]. Remiantis galios samprata, paauglių literatūroje veikėjo įgalinimas dažnai yra laikinas ir iliuzinis: nors pasakojimo pradžioje paauglys gali atrodyti kaip sistemai besipriešinantis subjektas, naratyvo pabaigoje jis dažniausiai nukreipiamas į prisitaikymą, brandą arba pašalinimą iš tvarkos. Ši logika leidžia paauglio galią suvokti ne kaip autonomišką išsilaisvinimą, bet kaip aetonormatyviai reguliuojamą veikimo lauką, kuriame paauglys mokosi ne tik priešintis, bet ir perimti suaugusiųjų pasaulio normas. Taigi veikėjo paauglio turima laikina galia Tapatybės kaitos modeliuose interpretuojama kaip pereinamoji, simbolinė ir pedagogiškai funkcionuojanti galia. Ji sudaro prielaidas tapatybės kaitai, tačiau kartu tampa priemone įtvirtinti socialiai pageidaujamą tapimo suaugusiuoju scenarijų.

3.3. Veikėjo paauglio laikysena norminančios galios atžvilgiu: pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis

Paauglio tapatybės laike, kuris pradeda veikti antrajame Tapatybės kaitos modelių etape *Per*, išryškėja trys veikėjo paauglio laikysenos norminančios galios atžvilgiu: pasipriešinimas, prisitaikymas ir / arba atskirtis (marginalizacija)[183]. Tai yra skirtingi veikėjo įrašymo į galios struktūrą būdai: pasipriešinimo santykis žymi normų kvestionavimą, prisitaikymo – normų priėmimą, o atskirties santykis – veikėjo išstūmimą iš norminės tvarkos arba jo neįsitraukimą į ją. Santykio formos taip pat padeda apibrėžti, kaip veikėjas paauglys reaguoja į suaugusiųjų keliamus reikalavimus, socialines normas, elgesio taisykles ir tapatybės lūkesčius. Kūriniuose santykio su suaugusiųjų galia formos gali kisti priklausomai nuo situacijos, į kurią patenka veikėjas paauglys. Šios laikysenos nėra griežtai atskirtos viena nuo kitos: veikėjo tapsmo procese jos persidengia, susijungia, atsiskiria iki tol, kol išryškėja pagrindinė paauglio pasirinkta arba jam priskirta forma, kuri nulemia, koks bus paauglio tapatybės pokytis *Po* etape. Tapatybės kaitos modeliuose santykio su suaugusiųjų galia nustatymas yra svarbus, nes galima praplėsti kūrinio interpretacijos galimybes nuo veikėjo tapsmo proceso analizės per krizės ir (ar) pokyčio atskleidimą iki paauglio pozicijos galios struktūroje

---

[182] Ten pat.

[183] Disertacijoje išskiriamų santykio su norminančia galia formų skaičius nėra baigtinis. Jų kiekį riboja disertacijos tyrimo apimtis. Tolimesniuose tyrimuose būtų tikslinga sąrašą praplėsti kitomis vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje sutinkamomis formomis ir tirti, kaip jos veikia Tapatybės kaitos modeliuose.

nustatymo: ar jis bando peržengti ribas, ar priima taisykles, ar atsiduria už normos ribų.

Disertacijoje trys paauglio veikėjo santykio su norminančia galia formos buvo apibrėžtos remiantis lietuvių literatūroje vyresniesiems paaugliams pasikartojančiais personažų elgesio modeliais, taip pat paauglystės sampratomis, plėtojamomis literatūros psichologijoje, sociologijoje ir postkolonializmo teorija grįstuose paauglių literatūros tyrimuose. Svarbu ir tai, kad šios formos veikėjo paauglio yra pasirenkamos, kartais – parenkamos kaip tam tikras laikinas vaidmuo, tapatybės formavimo etapas, kurio raiškos būdai yra formuojami pasakojime reprezentuojamų aplinkybių. Jas galima prilyginti laikinoms tapatybėms ir apibūdinti kaip „bruožų, kostiumų, mados prekių, elgesio, kalbos stilių ir gestų visumą, sukurtą bendradarbiaujant su kitais ir pakabintą ant *pakabos* – savęs“[184]. Priklausomai nuo scenos, kurioje reikia vaidinti, atsirenkami atitinkami įrankiai, padedantys suformuoti kūną, tinkamai nusiteikti ir pakoreguoti savo elgesį. Tuo pačiu yra lūkesčiai (tokie kaip socialinės normos ir elgesio taisyklės), kuriuos asmuo gali arba negali patenkinti, ir pageidavimai, kurie verčia vaidmenį atlikti daugiau ar mažiau patikimai[185]. Tuo pat metu paauglio veikėjo pasipriešinimas, prisitaikymas ir marginalizacija peržengia vien elgesio tipų apibrėžimą ir Tapatybės kaitos modelių kontekste veikia kaip skirtingi paauglio įrašymo į galios struktūrą būdai.

Pasitelkiant santykio su galia laikysenas, literatūroje paaugliams aktualizuojama edukacijos, disciplinavimo ir tapimo suaugusiuoju proceso norminimo funkcija. Viena vertus, numanomas skaitytojas gali saugiai pasitikrinti, koks santykis su suaugusiųjų galia jam būtų tinkamiausias: stebėti maišto, paklusimo, atsitraukimo ar atmetimo pasekmes, pats nepatirdamas realių sankcijų. Kita vertus, paauglio santykio su suaugusiųjų galia formos padeda konstruoti veikėjų charakterius ir kartu išryškina pasakojime įtvirtinamas vertybines nuostatas: jos padeda parodyti, kuris veikėjas juda norminės brandos link, kuris kelia grėsmę socialinei tvarkai, o kuris lieka jos paraštėje.

Todėl paauglio santykis su suaugusiųjų galia literatūroje paaugliams gali būti interpretuojamas kaip norminimo mechanizmas. Pavyzdžiui, kai kūriniuose vaizduojami nubausti, nesuprasti ar nuo kitų atsiskyrę / atskirti paaugliai, skaitytojui perduodama žinutė, kad ne visos kaitos formos yra

---

[184] Florian Coulmas, *Identity: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

[185] Ten pat.

lygiavertės. Kitas pavyzdys – pasipriešinimas normoms leidžiamas kaip laikinas etapas, tačiau galiausiai jis vis tiek nukreipiamas į prisitaikymą. Atskirtis, priešingai, dažnai žymi nesėkmingą arba neįteisintą tapsmą – tokį paauglio buvimą, kuris neįtraukiamas į norminį suaugimo scenarijų. Kai panašios reprezentacijos pradeda kartotis skirtinguose vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose, išryškėja norma: prisitaikymas – tai saugiausia, todėl priimtiniausia santykio su suaugusiųjų galia forma.

Veikėjas gali maištauti, kvestionuoti autoritetus ar ieškoti savo tapatybės, tačiau pasakojimo pabaigoje, pasiekęs *Po* etapą, jis bus vertinamas pagal tai, ar jo pasirinkimai suderinami su suaugusiųjų nustatyta tvarka. Šiuo požiūriu paaugliams skirtoje literatūroje atsiskleidžia ir Nikolajevos aprašyta aetonormatyvinė struktūra: suaugusiųjų galia vaikų ir paauglių literatūrose veikia kaip ciklišk ai atkuriamas modelis, nes, remiantis mokslininke, vakarykščiai vaikai užauga ir patys perima suaugusiųjų galios pozicijas[186].

3.3.1. Pasipriešinimas

Paauglio veikėjo pasipriešinimo santykis su jį supančia galia apibrėžiamas kaip nenoras priimti suaugusiųjų diegiamas taisykles, normas ir (arba) jo tapatybei keliamus lūkesčius. Paauglio tapatybė kuriama per kūrinyje vaizduojamas savarankiškumo paieškas, atsiskyrimą nuo suaugusiųjų pasaulio, autoritetų kvestionavimą ir siekį pačiam apibrėžti savo vietą socialinėje struktūroje. Paauglys nenori būti toks, kokį jį mato tėvai, mokykla, visuomenė ar kitos norminančios institucijos. Jis siekia išsiskirti, atsiriboti nuo jam primetamo vaidmens ir įrodyti, kad gali veikti savarankiškai.

Pasipriešinimo santykio vaizdavimą literatūroje tikslinga sieti su psichologo Stanley Hallo 1904 m. veikale *Adolescence* išplėtota ir iki šiol plačiai paplitusia paauglystės kaip *audros ir streso*[187] laiko samprata. Panašiai paauglystę vertino kiti ankstyvieji psichologai, tarp jų Sigmundas Freudas (1958) bei Erikas H. Eriksonas (1968), laikydami ją emocijų ir elgesio atžvilgiu neramiu laikotarpiu, siejamu su tapatybės sumaištimi[188]. Kaip atkreipia dėmesį Nikolajeva, „Paauglystė yra dinamiškas ir audringas žmogaus gyvenimo etapas“. Remdamasi neuromokslų tyrimų duomenimis, ji

---

[186] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 9.

[187] Hall, *Adolescence*, 16.

[188] Janet Alsup, „More Than a ‘Time of Storm and Stress’: The Complex Depiction of Adolescent Identity in Contemporary Young Adult Novels“ in *The Critical Merits of Young Adult Literature: Coming of Age*, ed. Crag Hill (New York: Routledge, 2014), 25.

pažymi, kad nuo normos nukrypstantis paauglių elgesys siejamas su socialinių smegenų raida: stiprios emocijos gali nusverti paauglių gebėjimą atsižvelgti į kitų žmonių perspektyvą, o tokie procesai kaip planavimas, sprendimų priėmimas ir informacijos sintezė paauglių smegenyse dar nėra pakankamai išsivystę. Todėl šie procesai paauglystėje reikalauja daugiau pastangų nei suaugusiojo amžiuje[189]. Lesko taip pat atkreipia dėmesį, kad problemiškas paauglys jau tapo standartiniu personažu populiariuose naratyvuose, moksliniuose diskursuose ir edukacinėse programose. Pasak jos, toks vieno vaizdinio visuotinis plitimas, jo gebėjimas kelti suaugusiųjų pasipiktinimą arba nerimą ir tikėjimas, jog šios savybės yra natūralios, prigimtinės, reikalauja kritinio įvertinimo[190]. Kaip teigia psichologas Jeffrey Jensen Arnett, dabar manoma, kad paauglystei didelę įtaką daro individualūs, kultūriniai ir patirčių skirtumai – žinoma, paauglystė gali būti laiku, kai prasideda emocinė sumaištis ir rizikingas elgesys, tačiau tai ne visada yra biologiškai pagrįsta ar iš anksto numatyta[191]. Taigi nors iš dalies paauglio tapatybė yra nulemta biologinės ir kognityvinės raidos, didžiausią įtaką jai daro patirtys, santykiai ir galimybės[192]. Toks tapatybės konstravimas yra ir išlaisvinantis (nes paaugliams nebereikia aklai sekti tėvų pavyzdžiu), ir reikalaujantis sąmoningumo (kurio paaugliams dėl objektyvių priežasčių dar trūksta).

Lietuvių literatūroje paaugliams pasipriešinimo santykis kuriamas per izoliuoto, konfliktiško, jautraus ir save reflektuojančio paauglio paveikslą. Jo pasipriešinimas gali reikštis atviru maištu, taisyklių laužymu, pabėgimu, atsisakymu kalbėtis, ironija, provokuojančiu elgesiu arba vidiniu atsiribojimu. Svarbu tai, kad pasipriešinimas neturi būti siejamas vien su destruktyviu elgesiu. Ši santykio su suaugusiųjų galia forma yra artima marginalizacijos santykiui ir pasakojime veikėjas gali turėti abiem modeliams artimas raiškos formas. Pavyzdžiui, Varaniaus romane *Šiltnamis* pagrindinis veikėjas Elvinas kuria skirtingus santykius su jį supančiomis galios institucijomis. Mokykloje bendraamžių jis yra matomas kaip pasirenkantis atskirties santykį su jų norimomis įdiegti galios struktūromis. Paauglys atsiduria silpnesniojo pozicijoje, nes yra vienas, be kitų galios teikiamos apsaugos: „Sunkiausia išlikti, užsitarnauti ir išsaugoti pagarbą, turėti stogą, *chebrą*, kuri saugotų tavo

[189] Maria Nikolajeva, „Memory of the Present: Empathy and Identity in Young Adult Fiction“, *Narrative Works* 4, Nr. 2 (2014): 86–87, https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/22784.

[190] Lesko, *Act Your Age!*, 1–2.

[191] Jeffrey Jensen Arnett, „Adolescent Storm and Stress, Reconsidered“, *American Psychologist* 54, Nr. 5 (1999): 319.

[192] Alsup, „More Than a ‘Time of Storm and Stress’“, 26.

užpakalį. Aš tokios neturėjau, todėl buvau *dūcho* vietoj.“[193] Vaikinai Elviną bando įtraukti į jų sukurtą galios santykių struktūrą, tačiau paauglys tam pasipriešina: „Stumtelėjo mane. Viskas. To užteko. Tik pamenu, kaip griebiau jį už kojų, pagrioviau ant grindų ir daužiau, daužiau, daužiau, daužiau jo šlykštų snukį, kad tėvai nepažintų, kad iškratyčiau visą ten susikaupusį mėšlą, kad atsiknistų nuo manęs visiems laikams, kad atsiknistų nuo Elzės, kad niekam daugiau niekada nebebūtų juokinga.“[194] Taigi, pademonstruodamas didesnę, brutalaus, fizinio smurto išraišką įgavusią galios formą, Elvinas galutinai atsiskiria nuo mokykloje susibūrusios paauglių bendruomenės. Jo laikysena kinta iš tylaus pasipriešinimo santykio į atskirties santykį. Pasakojime šis atsitraukimas, nepritapimas užbaigiamas per laiko pokytį – prasideda vasaros atostogos, ir per erdvės pokytį – vasaros atostogų metu nebereikia eiti į mokyklą, todėl Elvinas galutinai atskiriamas per buvimą vienkiemyje. Erdvėje, kur vyrauja tėvo taisyklės, paauglys pasirenka pasipriešinimo santykį. Jis pasireiškia per ribinius santykius su Luka, dienoraštyje išrašomu noru gyventi kitaip. Vis dėlto jo pasipriešinimas iš esmės nekeičia situacijos.

Tapatybės kaitos modelių ribose pasipriešinimas gali būti interpretuojamas kaip tapsmo dalis, leidžianti veikėjui patikrinti iki šiol jo pasaulį struktūravusių ribų stiprumą, suprasti, kaip veikia suaugusiųjų pasaulio taisyklės, ir per tai formuoti savąjį *Aš*. Pasakojimo logikoje toks santykis su galia neretai tampa rizikingas. Jo galia negali prilygti suaugusiųjų galiai: jam trūksta su amžiumi, patirtimi ir išsilavinimu siejamo žinojimo, o jo veikimo galimybes riboja ekonominės, teisinės ir socialinės sąlygos. Dėl to pasipriešinimas nėra visiškai laisvas pasirinkimas – jis vyksta struktūrose, kurias valdo suaugusieji. Paauglys gali priešintis taisyklėms, tačiau dažnai negali pats numatyti tokio veiksmo pasekmių. Per tai kuriama įtampa tarp paauglio laisvės siekio ir jo galios ribotumo. Būtent tai leidžia pasakojime aktyvuoti disciplinavimo, bausmės mechanizmus, kurie nukreipia norminio tapsmo link. Kitaip tariant, pasipriešinimo galiai santykis *Prieš* etapo pabaigoje dažniausiai virsta prisitaikymu. Ir tai yra viena iš svarbių paauglio galėjimo tapti suaugusiuoju sąlygų, kurios yra įrašytos į Tapatybės kaitos modelių struktūrą.

Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams tokį modelį atitiktų romane *Blogos mergaitės dienoraštis* vaizduojamos Kotrynos personažas, taip pat Varaniaus *Šiltnamyje* sutinkama Luka ir *Pursluose*

---

[193] Varanius, *Šiltnamis*, 40.
[194] Ten pat, 42.

veikianti Jogailė. Šios veikėjos siekia išsivaduoti iš suaugusiųjų sukurtų normų, tačiau, kai susiduria su savo maišto pasekmėmis, Kotrynos laisvė virsta vienatvės jausmu, Lukos nevaržomi santykiai su Elviu pasibaigia neplanuotu nėštumu, Jogailė praranda galimybę ateityje atrasti savo vietą galios struktūroje – jos privalo rinktis, ar sugrįžti į normas atitinkantį tapimo suaugusiuoju procesą, ar pereiti į atskirties santykį su galia, kurio viena iš galimų baigčių – mirtis. Kūriniuose Kotryna ir Luka atsisako *Per* etape jas lydėjusios suaugusiųjų taisyklių nestruktūruojamos laisvės ir pasirenka prisitaikymo santykį. Jogailės atvejis kiek sudėtingesnis – jos pasipriešinimas užbaigiamas mirtimi (apie tai plačiau – ketvirtajame disertacijos skyriuje).

3.3.2. Prisitaikymas

Prisitaikymo santykis yra glaudžiai susijęs su Norminiu tapatybės kaitos modeliu, o jį atitinkantys veikėjai gali būti apibūdinami per *geros mergaitės*, *gero berniuko* stereotipus. Šis santykis nusako priklausymą galios struktūrai: veikėjui svarbu suprasti, kokią vietą jis užima šeimoje, bendraamžių grupėje, mokykloje ar visuomenėje, todėl jo savivoka formuojasi per bandymus įsilieti į grupę, būti pripažintam ir pamatytam kitų.

Prisitaikymo santykio sampratai svarbus šiame darbe jau minėtas Lesko *panoptinis laikas*[195], grindžiamas Foucault panoptizmo logika, pagal kurią individas tampa nuolatinio stebėjimo ir vertinimo objektu. Lesko šią logiką perkelia į paauglystės sampratą: paauglio raida stebima ir vertinama pagal normatyvinę raidos trajektoriją, paauglys nuolat lokalizuojamas laike ir vertinama, ar jis tinkamai juda numatomos suaugystės link. Kartu pats paauglys skatinamas vertinti savo elgesį pagal išorinius lūkesčius ir juos internalizuoti, t. y. perimti išorines normas, vertybes, taisykles ar lūkesčius taip, kad ima juos laikyti savais ir pats pagal juos reguliuoja savo elgesį. Šiam procesui svarbi Foucault panoptizmo samprata. Studijoje *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas* (1975) Foucault pasitelkia Jeremy Benthamo Panoptikono modelį disciplinarinės galios veikimui atskleisti. Tokio kalėjimo centre esantis prižiūrėtojas gali nuolat stebėti kalinius, o šie negali žinoti, kada iš tikrųjų yra stebimi. Todėl pati nuolatinės galimos priežiūros būsena ilgainiui leidžia išorinę kontrolę pakeisti savidisciplina: individas ima reguliuoti savo elgesį taip, tarsi būtų nuolat stebimas. Kaip teigia Foucault, „kalinys be perstojo jaučiasi stebimas, ir tuomet valdžia ima funkcionuoti automatiškai.

[195] Tapatybės kaitos modeliuose jis siejamas su antruoju kaitos etapu *Per* ir jame pradedančiu veikti Paauglio tapatybės laiku.

Sekimas veiksmingas net tada, kai būna pertrūkių; valdžia taip tobulai subalansuota, jog nuolatinis jos demonstravimas nebūtinas [...] patys kaliniai yra jos valdančios valdžios šaltinis“[196]. Taigi išorinis prižiūrėtojo žvilgsnis internalizuojamas, kiekvienas kalinys perima atsakomybę reguliuoti ir prižiūrėti save. Prisitaikymo santykio požiūriu toks išorinės kontrolės internalizavimas svarbus tuo, kad paauglys ne tik paklūsta jam keliamoms normoms, bet ir pats ima pagal jas vertinti bei koreguoti savo elgesį. Panoptinis žvilgsnis šiuo požiūriu reiškia savistabą tų, kurie buvo pripratinti būti stebimi, vertinami ir matuojami. Pasak Lesko, panoptinis žvilgsnis kuria kontrolę per normalizaciją, veikdamas tiek kalinius, tiek prižiūrėtojus[197]. Taigi Foucault *panoptizmas* nėra tik pasyvus buvimas stebimam, šį procesą nusako ir savęs priežiūros aspektą pabrėžiantis teiginys, kad tai yra „jautimasis, kad esi stebimas, klasifikuojamas, įžiebiantis tapimą savęs paties prižiūrėtoju, ir pats galios interiorizavimosi aktas, tiek susijęs, tiek atsietas nuo tą padiktavusių tiesioginių sąlygų“[198]. Tapatybės kaitos modeliuose panoptinio laiko samprata padeda praplėsti paauglystės matymą nuo linijinės raidos ir tapsmo laiko iki nuolat suaugusiųjų galios reguliuojamo laiko. Literatūroje paaugliams pasakojimo veikėjas veikia aplinkoje, kurioje jo elgesys, pasirinkimai, emocijos ir laikysena yra stebimi, vertinami ir siejami su būsimam suaugusiajam keliamais lūkesčiais. Ši kontrolė atsiskleidžia ne tik per tai, *kas* yra pasakojama, bet ir *kaip* tai tapsmas konstruojamas ir vertinamas suaugusiojo autoriaus. Savistabos poreikį kūriniuose bene tiksliausiai perteikia vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje itin populiarios dienoraščio ar išpažintinio pasakojimo formos (*Šiltnamis*, *Blogos mergaitės dienoraštis*, *Purslai*, *Verksnių klubas* ir kiti). Tokio pobūdžio tekstuose paauglys nuolat grįžta prie savo veiksmų, juos aiškina, teisina, koreguoja arba vertina. Kai pasirenkama dienoraščio forma, rašymas tampa saviraiškos erdve ir vidinės disciplinos forma: veikėjas pradeda stebėti save, o jo savianalizėje išryškėja norminanti suaugusiųjų galia. Pavyzdžiui, Deviacinį tapatybės kaitos modelį atitinkančiuose romanuose Varaniaus *Šiltnamis,* Gudonytės *Blogos mergaitės dienoraštis* pasirenkamas pirmojo asmens, dienoraščio formą imituojantis pasakojimas. Tokia pasakojimo forma leidžia sekti, kaip suaugusiųjų normos įrašomos į paauglio vidinį monologą ir virsta savistabos bei savikontrolės mechanizmu. Elvinas pasakojime atsiskleidžia kaip analizuojantis, į filosofinius apmąstymus linkstantis

[196] Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 238.
[197] Lesko, *Act Your Age!*, 94-95.
[198] Kaziliūnaitė, „Foucault panoptizmas ir (savi)priežiūra“.

paauglys, tačiau jo refleksijos nuolat vyksta tėvo galios, išgyvenimo logikos ir būsimo suaugusiojo tapatybei keliamų lūkesčių lauke. Kotrynos atveju norminanti suaugusiųjų galia perimama kitaip – per nuo vaikystės diegtą tėvo nuostatą, kad verkimas yra gėdingas ir netgi baustinas elgesys:. „O dėl to žliumbimo yra taip. Nuo pat mažens man buvo aiškinama, kad žliumbti yra nesveika, negražu, baisiai gėda, niekinga, žema ir panašiai. Jeigu jau negali susitvardyti, žmogau, tai žliumbk ten, kur tavęs niekas nemato ir negirdi. Žodžiu, žliumbimui – griežtai ne! Kai tik aš, dar maža, išsižiodavau žliumbti, kaipmat gaudavau per užpakalį ir tas noras laikinai praeidavo.“[199] Todėl pažeidžiamumas ir skausmas neretai yra užgniaužiami, paslepiami po ironija, juoku ir pašaipa. Abiejų paauglių istorijose ryškus noras maištauti, tačiau Elvinas neturi pakankamai galios jam realizuoti, o Kotrynos maištas galiausiai perauga į prisitaikymo santykį su norminančia suaugusiųjų galia.

Būtent per dienoraštinį kalbėjimą išryškėja panoptinės savistabos logika: paaugliai stebi, vertina ir drausmina save pagal jau internalizuotas suaugusiųjų normas. Taip pat šis aspektas leidžia pamatyti *paslėpto suaugusiojo* figūrą: pasakojime glūdinčias suaugusiųjų vertybines nuostatas ir lūkesčius, pagal kuriuos vertinamas paauglio elgesys bei jo tapsmas. Tokia samprata dera su Nodelmano *paslėpto suaugusiojo* koncepcija, pabrėžiančia suaugusiųjų žinių ir prielaidų buvimą jaunajam skaitytojui skirtame tekste. Suaugusiojo galia čia veikia per pačią naratyvinę struktūrą, kurioje įtvirtinama norminį tapsmą atitinkantis paauglio tapatybės kaitos modelis. Iliustratyvus šios raiškos pavyzdys – ribinės situacijos. Kai Kotryna įvykdo nusikaltimą, ji nesidžiaugia įgytais pinigais, o sužinojusi, kad kaltininke laikoma jos draugė, nejaučia palengvėjimo. Atvirkščiai – ji jaučia kaltę ir nori ištaisyti padarytą klaidą. Taigi pasakojime išryškinama vertybinė sistema, pradeda veikti elgesį reguliuojančios suaugusiųjų sukurtos taisyklės ir didesnės disciplinuojančios galios baimė. Šis pavyzdys parodo, kad net ir tada, kai suaugusieji tiesiogiai nedalyvauja veiksme, jų nustatytos normos išlieka kaip vertinimo sistema, pagal kurią paauglys vertina ne tik save, bet ir aplinkinius. Būtent panoptinis suaugusiojo žvilgsnis paauglį veikėją lydi Tapatybės kaitos modelių *Per* etape ir, esant nuokrypiui nuo norminės tapsmo krypties, stebėjimą pakeičia disciplinuojantis veiksmas.

Vis dėlto ši savistaba ne visada veda į prisitaikymą prie pasakojime veikiančių suaugusiųjų nustatytos tvarkos. Kai kuriais atvejais veikėjas paauglys atmeta artimiausioje aplinkoje veikiančias galios struktūras ir jų

[199] Kristina Gudonytė, *Blogos mergaitės dienoraštis* (Vilnius: Laisvos valandos, 2011), 29.

vietoje pasirenka kitų institucijų formuojamą normos, vertybių sampratą. Tokiu atveju norminantis žvilgsnis nėra tiesiogiai siejamas su tėvais, mokytojais, globėjais ar institucijomis, bet perkeliamas į kitą autoriteto formą, neretai pagrįstą ideologija ar religija. Opolskaitės romane *Eksperimentas gyventi* pagrindinės veikėjos vertybinė sistema susiejama su religija. Paauglė kuria istoriją, kurioje įsivaizduoja Dievą kaip būtybę, norinčią palengvinti žmonių kančią. *Per* etape ši vertybinė kryptis yra pakeičiama benamių nusikaltėlių grupės taisyklių ir elgesio sistema. Pasakojimo pabaigoje, kai veikėja pasiekia suaugusiojo tapatybę (*Po* etapas), tampa mama, Dievo vaizdinys yra sugrąžinamas kaip kiekviename žmoguje glūdinčio dieviškumo išraiška: „Dievas visą laiką gyveno manyje. Tik aš jo nemačiau, negirdėjau, nepastebėjau. Jis buvo mano vienatvė, mano kvėpavimas, visos mano mintys ir baimės, net mano pyktis ir klaidos – visas mano gyvenimas, kuriuo liudijau Jį iš tikrųjų esant.“[200] Per tai paauglės tapsmo procesui, klaidoms ir nuokrypiams sukuriamas pateisinimas: viskas, kas įvyko, tebuvo didesnės galios sukurto plano dalis.

Prisitaikymo prie norminančios suaugusiųjų galios santykis vyresniesiems paaugliams skirtoje lietuvių literatūroje dažnai pateikiamas kaip saugiausias ir socialiai pripažįstamas. Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams prisitaikymo prie suaugusiųjų galios santykį pasirinkęs veikėjas vaizduojamas kaip atsakingas, pareigingas, empatiškas, gerai besimokantis, socialiai priimtinas, vengiantis tiesioginio konflikto arba linkęs savo norus derinti su kitų lūkesčiais. Prisitaikymo santykis parodo, kaip labai sėkmingam norminančios galios veikimui reikalingas subjekto noras priklausyti bendruomenei. Taigi prisitaikymo santykis literatūroje paaugliams formuojamas per savikontrolę, suaugusiųjų nustatytų normų ir lūkesčių internalizavimą ir savo elgesio derinimą prie jų. Kai šios normos nėra priimamos arba joms nepaklūstama, paauglio tapatybės kaitos procese formuojasi kitos santykio su suaugusiųjų galia formos – pasipriešinimas arba atskirtis.

3.3.3. Atskirtis (marginalizacija)

Tapatybės kaitos modeliuose *Per* etape paauglio veikėjo formuojamas atskirties (marginalizacijos) santykis su galia gali įgyti du raiškos būdus: paauglys atskiriamas nuo visuomenės ir jos kuriamų galios santykių arba

[200] Opolskaitė, *Eksperimentas gyventi*, 173.

paauglys savo noru atsiskiria nuo kitų[201]. Abiem atvejais yra aktualizuojama *Kito* problematika ir savo *Aš* konstravimo už vyraujančios normos ribų patirtis. Kūriniuose vaizduojamas paauglys nėra įtraukiamas į norminę tvarką – jis gali jos nesuprasti, dėl susiklosčiusių aplinkybių jai nepriklausyti, jos neatitikti arba pasakojimo eigoje būti iš jos išstumtas.

Kai Tapatybės kaitos modeliuose veikia atskirties santykis, pagrindinis veikėjas paauglys vaizduojamas kaip vienišas, užsisklendęs. Jo tapatybė formuojama per nuolatinį atmetimą, ribines situacijas, išbandymus. Pavyzdžiui, Jogailė (*Purslai*) savo kaip paauglės tapatybę kuria atskirties nuo bendraamžių santykyje. Jai svetima jų realybė, kurią apibrėžia vakarėliai, alkoholis, nestruktūruotas laisvalaikis, *nesveikas* maistas. Ir vis dėlto Jogailė bando perimti jų elgesį ir taip pakeisti savo santykį tiek su bendraamžiais, tiek apskritai su paauglyste kaip jos tapatybę turinčiu apibrėžti laikotarpiu: „Tada Raminta nusitempė parūkyti kaljano. Iš pradžių užsikosėjau, ėmė graužti gerklę, bet po kelių kartų išmokau. Iš burnos besiverčiantys dūmai savotiškai hipnotizavo. Nepagalvojusi gurkštelėjau iš Ramintos stiklinės ir susiraukiau. Ši nusijuokė ir paragino atsigerti dar. Neprieštaravau.“[202]

Atskirties santykyje esančiam paaugliui veikėjui neretai užkertamas kelias integruotis į visuomenę per santykį su kitais ir su paauglystės laikotarpiu, per su paauglio tapatybės kaita siejamus ritualus. Straipsnyje „Deconstructing Identity in Postcolonial Fiction“ (2010, *Dekonstruojant tapatybę postkolonijinėje grožinėje literatūroje*) kultūrologas Cherki Karkaba plėtoja mintį, kad postkolonijinėje teorijoje tapatybė suvokiama kaip

---

[201] Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šis santykis nėra tapatus bendram paauglio tapatybės kaip *kitos* interpretavimui galios teorijų ir postkolonialistinių literatūros paaugliams tyrimų kontekste. Pastaruoju atveju paauglystė yra konstruojama kaip specifinis asmens gyvenimo etapas, kurio tikslas yra *tapti*, o ne būti *čia ir dabar*. Kaip teigia Nodelmanas, „mes, suaugusieji, galime laikyti save racionaliais, dorovingais, brandžiais ir normaliais būtent dėl to, kad mes turime neracionalius, ištvirkusius (kritusius), vaikiškus, kitokius vaikus, su kuriais galime lyginti save. Mums reikia, kad vaikai būtų vaikiški, kad suprastume, kas yra branda – vaikiškumo priešingybė“. (Iš: Perry Nodelman, „The Other: Orientalism, Colonialism, and Children’s Literature“, *Children’s Literature Association Quarterly* 17, Nr. 1 (1992): 33, https://doi.org/10.1353/chq.0.1006.) Vienintelis būdas paaugliui pakeisti poziciją ir atsikratyti *kito* etiketės – pereiti tapatybės kaitos procesą arba kitaip *išeiti iš paauglio tapatybės laiko*. Atskirties santykyje esančiam veikėjui paaugliui nekeliamas uždavinys pasikeisti. Atvirkščiai – kūrinyje perteikiant tapimo suaugusiuoju procesą, kai veikėjas yra už normos ribų, vaizduojant veikėjui kylančius iššūkius, jo norą arba nenorą pakeisti savo padėtį, skaitytojui paaugliui parodoma normos ir norminio tapsmo svarba.

[202] Kenešytė-Gricė, *Purslai*, 78.

destabilizuota ir fragmentuota. Tapatybės sampratos destabilizavimas kyla iš suvokimo, kad tapatybė formuojasi santykyje tarp *Aš* ir *Kito*: be Kito negalėtų egzistuoti nei *Aš*, nei tapatybė. Kito egzistavimas suteikia prasmę *Aš* / savasčiai[203].

Tapsmo per atskirtį pavyzdys – Opolskaitės romane *Eksperimentas gyventi* vaizduojamas bevardės penkiolikmetės tapatybės kaitos procesas[204]. Pasakojimo pradžioje paauglė gyvena vaikų globos namuose, kur prisiima stebėtojos ir vertintojos poziciją. Nors ją supa į dvi grupes pagal priklausymą lyčiai perskirta bendraamžių bendruomenė, mergina su niekuo neužmezga abipusiu pasitikėjimu, augimu grįstų santykių. Jos tapatybė formuojasi nuolatiniame nesaugume, kai pagrindinis tikslas yra išlikti nepastebėtai laukinę, nesuvaldomą, vyrišką galią įkūnijančio Geniaus ir netapti disciplinuojančios suaugusiųjų prižiūrėtojų galios objektu. Perkelta į globėjos Magdalenos namus, pradėjusi lankyti mokyklą, paauglė išlaiko atskirties santykį. Naujose erdvėse ji jaučiasi svetima, neatpažįsta normų, galios struktūrų, elgesio taisyklių. Globėjos namai atstumia dėl juose tvyrančios tylos, apleistos aplinkos ir pačios veikėjos išryškinamų, jai pasibjaurėjimą keliančių moters trūkumų. Mokykloje paauglė taip pat jaučiasi sutrikusi: „Kažkoks nenatūralus sterilumas, sukurtas vakuumas kaip gaubtas nusileisdavo ant galvos vos įžengus pro pagrindines duris. Jis mane siaubingai slėgė, dusino, rodės, neišbūsiu čia nė iki pirmos pertraukos.“[205] Taigi pasakojime vaizduojama skirtis tarp dviejų normos sistemų. Pirmoji siejama su vaikų namuose paauglei įdiegtu supratimu, kad pasaulis yra galios santykiais grindžiama išlikimo erdvė. Antroji atsiveria susidūrus su vadinamuoju realiu pasauliu, kuriame po socialiai priimtinu elgesiu slepiasi tam tikri vaidmenys, prisitaikymo strategijos, leidžiančios pritapti bei išlikti galios struktūrose. Kitaip tariant, atvirą galią pakeičia paslėpta norminanti galia, kuri ne tiesiogiai baudžia, bet moko pritapti ir išlikti galios struktūrose. Tarp dviejų normos sampratų patekusi paauglė veikėja turi rinktis, kas taps jos tapatybės formavimosi atrama ir kokią vietą galios struktūroje užims ji pati (apie tai plačiau – ketvirtajame disertacijos skyriuje).

---

[203] Cherki Karkaba, „Deconstructing Identity in Postcolonial Fiction“, *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries* 7, Nr. 2 (2010): 91–99, https://doi.org/10.4312/elope.7.2.91–99.

[204] Opolskaitės romano pasakojimą struktūruojančio Deviacinio tapatybės kaitos modelio pritaikymo schema pateikiama 5 priede: *Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių veikimas lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams*.

[205] Daina Opolskaitė, *Eksperimentas gyventi* (Vilnius: Alma littera, 2015), 95.

Trečiajame skyriaus poskyryje apibrėžtos paauglio veikėjo santykio su norminančia suaugusiųjų galia formos praplečia paauglio tapatybės kaitos tyrimą. Pasipriešinimas, prisitaikymas ir (arba) atskirtis leidžia parodyti, kaip paauglio tapsmas lietuvių literatūroje paaugliams konstruojamas per nuolatinį santykį su jį norminančia, vertinančia ir disciplinuojančia suaugusiųjų galia. Kartu jos padeda atskleisti, kokios pasekmės (*Po* etapas) siejamos su skirtingomis tapsmo kryptimis: kas nutinka paaugliui veikėjui, kai jis paklūsta normoms ir jas internalizuoja, kai joms priešinasi arba kai pasirenka savąjį tapimo suaugusiuoju kelią. Svarbu tai, kad šios santykių formos veikia ir Tapatybės kaitos modelių *Per* etape, nors veikėjas yra laikinai (formaliai) išlaisvinamas iš suaugusiųjų kontrolės. Paauglys pasirinktą santykį aktualizuoja per vidinę savistabą: jis pradeda vertinti, koreguoti ir drausminti savo elgesį pagal jam įdiegtas normas.

4. PAAUGLIO TAPSMO SUAUGUSIUOJU MODELIAVIMAS: NORMINIS IR DEVIACINIS TAPATYBĖS KAITOS MODELIAI

Šioje disertacijoje sukurti Tapatybės kaitos modeliai yra taikomi analizuojant, kaip lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje konstruojamas paauglio tapatybės kaitos procesas, kaip jame kinta paauglio veikėjo santykis su norminančia suaugusiųjų galia ir kaip per šią kaitą atsiskleidžia suaugusiojo galia mokyti skaitytoją paauglį. Ketvirtojo skyriaus tikslas yra nuo teorinio Tapatybės kaitos modelių pagrindimo pereiti prie jų taikymo literatūros tyrimams, atskiriant Norminį ir Deviacinį tapatybės kaitos modelius. Analizė plėtojama nuosekliai pereinant per pagrindinius modelių etapus ir juose veikiančius slenksčius. Tokia analizės struktūra leidžia parodyti, kaip keičiasi paauglio tapatybė, kokiomis sąlygomis tai vyksta ir kokį vaidmenį šiame procese atlieka norminanti suaugusiųjų galia.

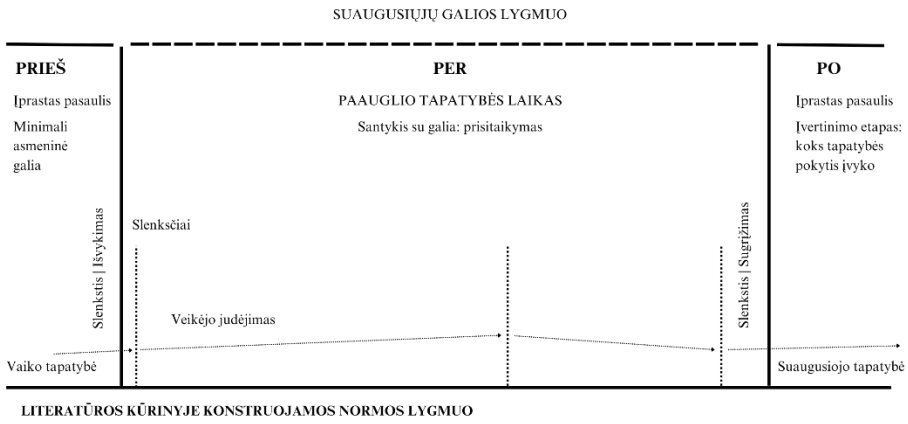
Pirmasis skyriaus poskyris skirtas atskleisti, kaip lietuvių autorių kūriniuose veikia Norminis tapatybės kaitos modelis. Pirmiausia aptariamos pagrindinės šio modelio savybės, po to – kaip šiam modeliui priskiriamuose kūriniuose konstruojama pradinė paauglio veikėjo tapatybės pozicija, koks vyrauja veikėjo santykis su norminančia suaugusiųjų galia, galiausiai analizuojama, kas nutinka, kai paauglys patenka į Paauglio tapatybės laiką (*Per* etapą).

Antrasis skyriaus poskyris skirtas Deviaciniam tapatybės kaitos modeliui ir pagrindiniam jį nuo Norminio modelio skiriančiam elementui – disciplinos ir bausmės slenksčiui – pristatyti bei atskleisti, kaip jis veikia vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose. Svarbu tai, kad, kitaip nei Norminiame modelyje, disciplinos ir bausmės slenkstis pakeičia galios veikimo pobūdį: integruojanti ir norminanti suaugusiųjų galia transformuojasi į sankcionuojančią, drausminančią ir marginalizuojančią galią.

Trečiajame poskyryje dėmesys skiriamas paauglio tapatybės kaitos proceso pabaigą vaizduojančiam Tapatybės kaitos modelių etapui (*Po*). Šiame etape paaiškėja, ar veikėjo patirti išbandymai virsta integracija į suaugusiųjų pasaulio palaikomą norminę tvarką, ar, priešingai, jo kaita yra koreguojama ar netgi sustabdoma. Disertacijos autorės pasirinkta atlikti lyginamąją dviejų modelių paskutiniųjų etapų analizę, nes toks principas leidžia įvertinti pamatinius modelių skirtumus ir kaip juose suprantamas sėkmingas arba nesėkmingas paauglio tapsmas.

4.1. Norminis tapatybės kaitos modelis

Norminis tapatybės kaitos modelis (žr. 6 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Norminių tapatybės kaitos modelių schema*) – tai paauglio veikėjo tapimo suaugusiuoju kryptis, kuria siekiama, kad paauglio tapatybė būtų integruota į suaugusiųjų pasaulio tvarką. Todėl pasakojimo pabaigoje vaizduojamas veikėjas arba galutinai įsilieja į norminę tvarką ir tampa suaugusiuoju, arba pasiekia tokį brandos etapą, kuris leidžia jį laikyti pasirengusiu integracijai. Antruoju atveju kūrinyje fiksuojamas ne užbaigtas pokytis, bet brandos ženklų įgijimas, rodantis, kad numanomame tęstiniame pasakojime veikėjas toliau judės tuo pačiu, normas atitinkančiu keliu. Šis modelis atpažįstamas tokiuose į disertacijos tyrimą įtrauktuose lietuvių autorių kūriniuose: Ežerinytės *Verksnių klubas* ir Černiauskaitės *Benedikto slenksčiai*.

6 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Norminių tapatybės kaitos modelių schema* (sudaryta autorės). Šiame modelyje yra svarbi horizontalioji ašis – *veikėjo judėjimas*. Ji žymi paauglio tapatybės kaitos laiką ir judėjimo kryptį. Kaip matyti schemoje, tapsmo metu atsiranda nedidelis nuokrypis nuo normos, tačiau slenksčiai veikėją vis sugrąžina atgal, kol yra pasiekiamas *Po* etapas. Norminis tapatybės kaitos modelis žymi tolygų judėjimą pirmyn, suaugusiojo tapatybės link. Šiame modelyje dažniausiai nėra disciplinos ir bausmės slenksčio arba jis atlieka edukacinę, teigiamą suaugusiųjų globą perteikiančią funkciją.

Santykis su suaugusiųjų galia šiame modelyje dažniausiai grindžiamas prisitaikymu ir įsitraukimu į esamą tvarką. Nors veikėjas gali maištauti prieš pavienius suaugusiųjų veiksmus ar sprendimus, ypač tais atvejais, kai šie nukrypsta nuo paties kūrinio implikuojamos normos[206], toks pasipriešinimas nedaro reikšmingos įtakos bendrai modelio logikai. Tam tikrais atvejais jis tik padeda paryškinti norminę tvarką. Tuo pačiu metu paauglio veikėjo turima galia arba nuosekliai auga, arba banguoja, t. y. įgyjama ir vėl prarandama, tačiau be didesnių pasekmių paauglio tapatybei.

Ežerinytės apysakoje *Verksnių klubas* pagrindinė veikėja Lina atitinka šį tapsmo modelį. Nors ji yra įgijusi laikiną laisvę nuo norminančios suaugusiųjų galios ir tarsi galėtų tai priimti kaip galimybę maištauti, paauglė nuosekliai laikosi normų: rūpinasi, kad niekas nesužinotų apie priklausomybių centre besigydantį tėvą, meluoja dėl kito vyro šeimą palikusiai mamai, lankosi bendraamžių įkurtame Verksnių klube, tačiau prisiima kritišką, panašesnę į brandžios vertintojos poziciją. Tad jos santykis su ja supančiomis galios struktūromis grindžiamas prisitaikymu: ji supranta, kad neturėti ja besirūpinančio suaugusiojo reiškia nukrypti nuo vyraujančios normos. Pasakojime paauglė pasirenka slėpti šį jos gyvenimą laikinai struktūruojantį faktą.

Liną turėtų prižiūrėti teta, tačiau pasakojimo lygmenyje ji yra labiau suaugusiųjų galios simbolis nei realią įtaką paauglės gyvenimui turintis subjektas: „Reikėtų užeiti pas tetą – jie sutarė, kad tėvui gyvenant PC Liną kuruos teta. Ji tikrai rūpestinga moteris. Ir neįkyri. Atėjusi tik atidaro šaldytuvą – ar Lina turi ko valgyti. Tada ištraukia iš krepšio kokių gėrybių ir palieka. Nelandžioja po kambarius. Nėra reikalo. Lina moka susitvarkyti. Su pinigais irgi. Tik su savimi sunkiau. Su nuotaikomis.“[207] Ištraukoje pabrėžiamas paauglės savarankiškumas, tačiau kartu išryškinamas ir emocinis pasimetimas, rodantis, kad veikėjos tapsmas dar nėra užbaigtas. Apmąstymuose nuskambantis Linos prašymas „Grįžk, tėti, greičiau grįžk ir padėk man gyventi, grįžk, kad aš **vėl galėčiau būti vaikas**.“[208] pabrėžia, kad

---

[206] Pvz., apysakoje *Verksnių klubas* Linos mamos pasirinkimas palikti šeimą dėl kito vyro paauglės yra priimamas kaip nepateisinamas nuokrypis nuo normos. Pasakojime paauglės pyktis išreiškiamas per bausmę mamai – apribotą bendravimą, pasirinkimą po skyrybų gyventi su tėvu. Mama tampa visko, kas pasakojimo dabartyje neatitinka normos, simboliu ir kaltininke: „Juk tai ji dėl visko kalta. Ir kad tėvas dabar tuose namuose, ji kalta. Ir dėl sugriauto Linos gyvenimo. Dėl visko.“ Iš: Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 9.

[207] Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 15.

[208] Ten pat, 62.

savarankiškumas nėra tapęs vidine atrama: veikėja gali likti viena, bet dar nesugeba emociškai išlaikyti suaugusiojo pozicijos. Todėl, kai Lina įžengia į Tapatybės kaitos modelio *Per* etapą, jos augimas siejamas su vidiniais pokyčiais – mokymusi atpažinti ir priimti savo ir aplinkinių jausmus, gebėjimu tinkamai reaguoti į emociškai sudėtingas situacijas, savirefleksijos įgūdžių ugdymu. Tai vyksta per santykį su Verksnių klube sutiktais paaugliais ir tėvų skyrybų metu atstumta mama.

Norminiame tapatybės kaitos modelyje svarbi *normos* samprata[209]. Šios disertacijos ir joje sukurtų Tapatybės kaitos modelių ribose *norma* suprantama kaip socialinė ir simbolinė tvarka, apimanti socialines konvencijas, taisykles, vertybines nuostatas, elgesio lūkesčius ir jų perteikimo priemones. Ji veikia kaip veikėjo tapsmo procesą padedanti prižiūrėti ir tinkama kryptimi nukreipti priemonė.

Paauglių literatūros kontekste normai apibrėžti pasirinkti amžiaus ir galios aspektai: Nikolajeva ją sieja su suaugystės kaip normos įtvirtinimu, o Trites teigia, kad paauglių literatūroje veikėjo branda dažnai reiškia prisitaikymą prie visuomenės spaudimo. Tuo pačiu literatūros kūrinyje konstruojama norma laikomų vertybių, reikšmių ir elgesio sistema leidžia nustatyti, kas pasakojime turi reguliuojančią galią. Pavyzdžiui, Varaniaus romane *Šiltnamis* pagrindinis veikėjas Elvinas tėvo yra mokomas šaudyti. Tai yra tėvo diegiama, pasakojime vaizduojamos atokaus vienkiemio realybės norma – norint išgyventi skurdžiomis, ribotų išteklių sąlygomis, reikia mokėti ir užsiauginti maistą, ir jį sumedžioti. Nors Elvinas prieštarauja tokiai logikai, jis nori išvykti į miestą, kur veikia kitokia normų sistema, tačiau tėvas turi didesnę amžiaus, santykių ir netgi įstatymų nulemtą galią, todėl paauglys turi jam paklusti. Privilegijuotos ir tarsi savaime norma tampančios galios pavyzdys – kai *Verksnių klube* Linos tėvas paskiriamas pagrindiniu paauglės globėju, nes jis atitinka tokias normas, kaip galintis finansiškai išlaikyti paauglę, demonstruojantis psichologinį stabilumą: „tėvas uždirbo pakankamai. Gerai kalbėjo teisme. Svariai. Ramiai. Mama [...] Atrodė nepusiausvira. Neadekvačiai reagavo į situaciją, anot jos advokatės“[210].

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad pasakojime beveik visada bus tam tikras atotrūkis tarp galimai idealizuotos teigiamos suaugusiųjų normos ir to, kaip ji

---

[209] Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje normos lygmuo, jo apibrėžimas ir samprata yra tokie pat kaip Norminiame tapatybės kaitos modelyje. Tačiau Deviaciniame modelyje svarbesnis *nuokrypis* nuo normos ir jo pasekmė – disciplinos ir bausmės slenkstis.

[210] Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 8.

yra interpretuojama per veikėjo paauglio prizmę. Norminiame Tapatybės kaitos modelyje *Po* etape paauglio veikėjo tapatybė turėtų kuo geriau atitikti kūrinio normas ir norminį tapsmo suaugusiuoju modelį. Pasak vengrų profesoriaus George'o Schöpflino, asmens tapatybė prie visuomenės yra pririšama per vertybes ir elgesį reguliuojančių moralinių teiginių rinkinį ir būtent dėl to jos konstravimas apima idėjas apie *teisingą-neteisingą*, *pageidaujamą-nepageidaujamą*, *švarų-užterštą* ir pan. Šios normos nėra absoliučios ar galutinės, nors iš pirmo žvilgsnio ir atrodo nesenstančios bei neliečiamos. Vienas iš veiksmingiausių jų išlaikymo visuomenėje būdų – tikslingas pateikimas kaip natūralių, pasitelkiant su gamta, prigimtimi susijusias metaforas (*kraujas, kūnas, giminystė, metų laikai, ciklišumas, t. t.*)[211].

Kitas svarbus, normos veikimą Tapatybės kaitos modeliuose paaiškinantis aspektas – su turinčiais galią ir (ar) privilegijuotais balsais susiję diskursai dažniausiai atrodo *teisingi* ir patikimi. Šį teiginį mokslininkė Alison Waller iliustruoja per paauglystės sampratą. Jos teigimu, mokslinis, akademinis, teisinis ar kitas oficialus diskursas, regis, pateikia neginčijamą paauglystės vaizdą, o fikcijoje kuriamas jos versijas galima daug lengviau kvestionuoti. Šios tariamos diskursų hierarchijos nėra pastovios – jos priklauso nuo kintančių viešųjų nuostatų. Taigi remiantis šia perspektyva, literatūroje, televizijoje, kine ir muzikoje reprezentuojama paauglystės samprata yra paveikesnė už oficialius balsus, nes ji yra labiau paplitusi šiuolaikinėje visuomenėje. Be to, poststruktūralistinis požiūris leidžia manyti, kad diskursas ne tik kuria reikšmes per reprezentacijas, bet ir pats veikia kaip galios instrumentas. Waller remiasi Foucault galios samprata, kad galia neegzistuoja vien kaip išorinė jėga – ji atsiranda diskurse, kaip ir pats diskursas yra generuojamas galios (galios / žinojimo santykis). Dominuojantys ir įtikinami diskursai gali skatinti subjektus prisitaikyti prie elgesio normų[212], pavyzdžiui, lietuvių autorių paaugliams skirtoje literatūroje ir vyresniųjų paauglių literatūros lauke veikianti paauglystės kaip maišto prieš suaugusiųjų normas samprata. Ji tiek daug kartų atsikartoja skirtinguose kūriniuose, kad ir realybėje nieko nebestebina, kai paaugliai pradeda *maištauti* – atsisako perimti tradicinius tapimo suaugusiaisiais scenarijus (pvz., iš karto po mokyklos baigimo nestoja į universitetą, vietoje karjeros renkasi trumpalaikį darbą ir keliones ir pan.).

---

[211] George Schöpflin, „Identities, Politics and Post-Communism in Central Europe", *Nations and Nationalism* 9, Nr. 4 (2003): 477–490, https://doi.org/10.1111/1469-8219.00123.

[212] Waller, *Constructing Adolescence in Fantastic Realism*, 7.

Kūrinių analizei taikomas Norminis tapatybės kaitos modelis leidžia apibrėžti du dalykus: kaip lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams konstruojamas norminio, suaugusiesiems priimtino tapsmo procesas ir, lyginant skirtingus kūrinius, atskleisti normos sampratos sąlygiškumą. Pavyzdžiui, normos sąlygiškumą galima būtų iliustruoti per tai, kaip dviejuose kūriniuose vaizduojamas paauglės nėštumas. Varaniaus romane paauglių nevaldomas seksualumas yra pateikiamas kaip norma, tačiau jo pasekmė – paauglės nėštumas jau yra nuokrypis, nes *vaikai negali gimdyti vaikų* (Lietuvos spaudoje paplitęs posakis, kurio tikslas – pabrėžti nusižengimą normoms). Veikėjai supranta, kad yra per jauni, kad tinkamai pasirūpintų vaiku (pagrindinė problema – pinigų trūkumas): „Išmaitinti šeimą – ne papūgėlę narve palesinti. Mačiau, kiek dirba tėtis. Mano pečius užgriuvo atsakomybė, kurios dorai nesugebu suvokti“[213], todėl šiai problemai išspręsti sugrąžinama suaugusiųjų galia – Lukos mama išsiveža paauglę atgal į miestą, kur jai atliekamas abortas. Taip užtikrinama normas atitinkanti merginos ateitis. Palyginimui, Gudonytės romane *žaidžiama* su idėja, kad paauglės nėštumas gali būti priimamas kaip norma, jei iki tol paauglės tapatybė buvo artimesnė suaugusiosios tapatybei. *Blogos mergaitės dienoraštyje* kuriamas būtent tokį modelį atitinkantis veikėjos paveikslas: Elvyros (Elės) mama yra išvykusi, todėl mergina turi pati pasirūpinti savimi. Jos tapatybė jau yra siejama su suaugusiųjų tapatybe, nes paauglė pasižymi atsakingu elgesiu – prižiūri kaimynų šunį, užsiima suaugusiems tinkamesnėmis veiklomis – gamina naminį vyną. Iš Kotrynos tėvo, kaip siekiančios vyrauti ir savo taisykles net smurtu primetančios galios, – perspektyvos paauglės nėštumas būtų nuokrypis nuo normos: „Jei pasidaryčiau nėščia, tėvas mane prarytų nekramtęs, o mama turbūt susisuktų į sarį ir išvažiuotų į Indiją taisyti savo karmos! Cha! Įsivaizduoju savo branduolinio tėtušio veidą ir ant skruostų išsiplėtusius kapiliarus. Jis manęs ir taip nekenčia, nes nuvyliau jį vos gimusi. Kai paaiškėjo, kad esu be jokių ataugų. O kas būtų, jeigu dar pastočiau?“[214]

Norminiame tapatybės kaitos modelyje paauglio tapsmas vyksta palaipsniui, per iš esmės saugias patirtis, kurios nulemia santykių su galios struktūromis pervertinimą, savistabą ir normų internalizaciją. Tačiau būtent ši iš pirmo žvilgsnio tolygi tapatybės kaita atskleidžia disciplinuojantį vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros aspektą: norminio paauglio tapsmo reprezentacija grožiniame tekste tarsi žada skaitytojui paaugliui, kad laikantis suaugusiųjų nustatytų normų, priimant jų vertybinę sistemą ir

[213] Varanius, *Šiltnamis*, 119.
[214] Gudonytė, *Blogos mergaitės dienoraštis*, 35.

išmokstant prisitaikyti prie socialinės tvarkos, ir jo tapatybės kaita vyks saugiai bei sėkmingai.

4.1.1. Atsiskyrimas nuo vaiko tapatybės, išbandymai ir norminamas tapsmas Norminiame tapatybės kaitos modelyje

Pirmasis slenkstis arba išvykimą nulemiantis *kvietimas į kelią*[215], pasak Campbello, „praskina kelią į atsimainymo paslaptį – dvasinį perėjimo ritualą ar atsimainymo akimirką, ir jei šis perėjimas įvyksta, jis prilygsta mirčiai ir gimimui iš naujo. Išplėtus įprastą gyvenimo akiratį, senosios idėjos, idealai ir jausena nebetinka, ir netrukus ateina laikas peržengti slenkstį.“[216] Norminiame tapatybės kaitos modelyje pirmojo slenksčio peržengimas nėra dramatiškas. Dažniausiai jis siejamas su norminančios suaugusiojo galios pasikeitimu iš aktyviai paauglio gyvenimą reguliuojančios į labiau simbolinės, panoptinės galios lygmenį. Apysakoje *Verksnių klubas* Linos tapatybės kaitos procesas prasideda, kai ji tėvų skyrybų metu pasirenka gyventi su tėvu, o galutinai įtvirtinamas, kai jos tėvas patenka į priklausomybių centrą. Paauglė nepasirenka tokio pobūdžio tapsmo, tačiau per daug jam neprieštarauja. Jos santykis su pokyčiais primena susitaikymą ir gebėjimą prisitaikyti.

Romane *Benedikto slenksčiai* pagrindinio veikėjo pirmojo slenksčio perėjimas konstruojamas panašiai kaip ir Linos: pokytis prasideda, kai Benas yra išvežamas gyventi į kaimą su tėvu, o įtvirtinamas, kai 16 m. vaikinas pradeda mokytis menų mokykloje. Tačiau atsisveikinimas su vaiko tapatybe vyksta palaipsniui ir yra siejamas su bandymais susilpninti ryšį su motinos figūra. Pasakojimo pabaigoje, Benui įžengus į *Po* etapą, šio ryšio paieškos tebevyksta. Sapne su mamos išėjimu siejama tuštuma, vidinis skausmas tebepersekioja Beną. Su ja susiję prisiminimai įvardijami kaip „Visa šitai *skaudėjo* jame“[217]. Taigi galima teigti, kad šiame romane mamos išvykimas tampa svarbiu paauglio tapatybės kaitos veiksniu, kai net pasiekus suaugusiojo tapatybę išlieka emocinis ir psichologinis trūkumas.

Kaip jau buvo minėta trečiajame disertacijos skyriuje, Tapatybės kaitos modelių *Per* etape pradeda veikti Paauglio tapatybės laikas. Jame susilpnėja arba laikinai išnyksta norminanti suaugusiųjų galia, o paauglys veikėjas pradeda mokytis apie tai, kokios skirtingos galios veikia pasaulyje ir kokią vietą jų struktūroje jis užima. Norminiame tapatybės kaitos modelyje paauglys

---

[215] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 63.
[216] Ten pat, 63.
[217] Laura Sintija Černiauskaitė, *Benedikto slenksčiai* (Vilnius: Alma littera, 2020), 218.

veikėjas vaizduojamas skirtingose situacijose, kurios jam padeda geriau visa tai suprasti. Kadangi šiame modelyje dažniausiai suaktyvinamas prisitaikymo prie suaugusiųjų galios santykis, kūriniuose paauglio tapsmas nebus susijęs su normų atmetimu. Skirtingos situacijos bus pateikiamos kaip laikinas nukrypimas, leidžiančios paaugliui patikrinti jam diegiamų taisyklių svarbą ir vėliau jas priimti kaip savą vertybinę sistemą[218].

Laikino nuokrypio nuo normos pavyzdys – Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai* vaizduojama paauglio mirtis ir pagrindinio veikėjo susidūrimas su dviem vertybių sistemomis bei jas palaikančiomis galios struktūromis. Kūrinyje pasakojama, kaip mero sūnaus suburtų paauglių grupė sumuša bendraamžį, kuris vėliau miršta. Šiame epizode aktyvuojama teisinė galios sistema: pradedamas tyrimas, numatomas teismo procesas, Benas tampa vienu iš pagrindinių liudininkų. Visgi teisinės galios veikimą neutralizuoja socialinė ir ekonominė galia. Į Beno tėvo namus atvykęs vieno iš paauglių tėvas – miestelio meras – grasinimais paveikia pagrindinio veikėjo poziciją, todėl teisme jis liudija paauglių naudai.

Šis epizodas Norminiame tapatybės kaitos modelyje veikia kaip normos ir galios sąlygiškumą išryškinantis slenkstis. Per Beno pasirinkimą parodoma, kad teisingumas nėra savaime ir visiems vienodai taikomos sistemos dalis: neretai jis priklauso nuo galios pasiskirstymo ir nuo to, kas užima aukštesnę poziciją galios hierarchijoje. Todėl pasakojime įvyksta vidinis Beno pokytis: jis negali susitaikyti su tuo, kas įvyko, jaučia kaltę ir tuo pačiu pamato, kokios taisyklės struktūruoja suaugusiųjų santykius. Vis dėlto tai tėra laikinas Beno nuokrypis nuo tėvo įdiegtos vertybinės sistemos, kuris sustiprina jo gebėjimą atskirti formalią socialinę tvarką nuo moralinės normos.

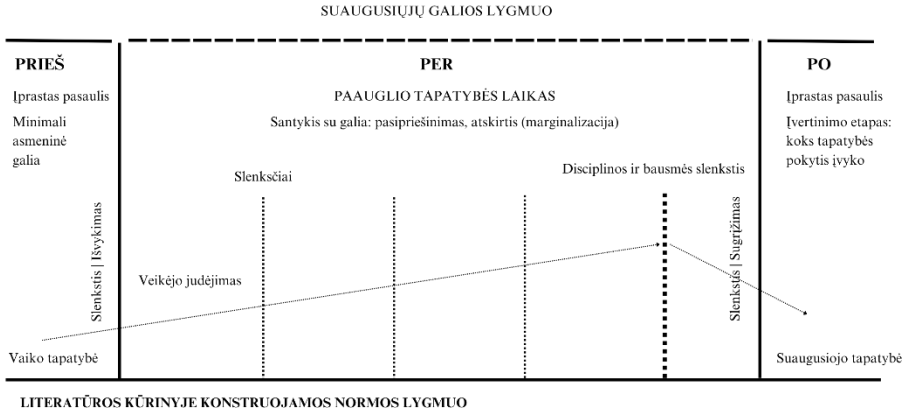
4.2. Deviacinis tapatybės kaitos modelis

Deviacinis tapatybės kaitos modelis (žr. 7 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Deviacinių tapatybės kaitos modelių veikimo schema*) – tai paauglio veikėjo tapimo suaugusiuoju kryptis, kurios metu herojaus pasirinkimai pradeda prieštarauti kūrinyje sukurtai normų sistemai ir galios pozicijoje esančių individų, bendruomenių ir (ar) institucijų lūkesčiams. Šiame modelyje išryškėja pamatinė tapimo suaugusiuoju procese

[218] Palyginimui, deviaciniame modelyje šis išsilaisvinimo siekis tampa ryškesnis ir pavojingesnis, tačiau būtent todėl pasakojime aktyvuojamas disciplinos ir bausmės slenkstis, grąžinantis veikėją norminio tapsmo krypties link arba parodantis jo negalėjimą būti integruotam į socialinę tvarką. Daugiau apie tai – tolimesniame tekste.

glūdinti įtampa tarp veikėjo paauglio siekio kontroliuoti savosios tapatybės kaitą bei rezultatą ir suaugusiųjų norminančios galios teigti, koks turėtų būti šis kismas. Deviacinis tapatybės kaitos modelis nuo Norminio skiriasi tuo, kad jame veikia disciplinos ir bausmės slenkstis, kuriuo veikėjas sugrąžinamas į norminę tapsmo kryptį, nes galutinis kaitos tikslas, žvelgiant iš literatūrą rašančių suaugusiųjų perspektyvos, – paauglio integracija į suaugusiųjų pasaulio tvarką. Deviacinis tapatybės kaitos modelis atpažįstamas tokiuose į disertacijos tyrimą įtrauktuose lietuvių autorių kūriniuose: Gudonytės *Blogos mergaitės dienoraštis*, Varaniaus *Šiltnamis*, Kenešytės-Gricės *Purslai*, Opolskaitės *Eksperimentas gyventi*.

Deviacinio tapatybės kaitos modelyje simbolinė norma – lietuvių autorių tekstuose reprezentuojama socialinių, moralinių ir elgesio lūkesčių sistema – veikia kaip pagrindas ir atskaitos taškas, kuriuo vertinamas paauglio kaitos procesas. Kitaip tariant, pagal santykį su norma galima nustatyti, ar veikėjo tapatybės kaita juda norminio tapsmo kryptimi, ar nuo jos tolsta. Šiame modelyje paauglio veikėjo santykis su norminančia galia įgyja atviro pasipriešinimo arba atskirties (dažniau – atsiskyrimo nuo jos) formas.

7 pav. *Lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikiančių Deviacinių tapatybės kaitos modelių veikimo schema* (sudaryta autorės). Šiame modelyje yra svarbi horizontalioji ašis – *veikėjo judėjimas*. Ji žymi paauglio tapatybės kaitos laiką ir judėjimo kryptį. Kaip matyti schemoje, tapsmo metu nuokrypis nuo normos su kiekvienu slenksčiu didėja. Prieš *Po* etapą įvedamas disciplinos ir bausmės slenkstis – pasakojime vaizduojamas įvykis / įvykių seka, kuris keičia paauglio tapsmo kryptį. Dėl to *Po* etape galima matyti skirtingus disciplinos ir bausmės padarinius: veikėjo grąžinimą į norminę tvarką, galimybę tęsti tapatybės kaitos procesą arba kelio tolesniam tapsmui užkirtimą.

Taip pat kaip ir Norminiame tapatybės kaitos modelyje, Deviaciniame modelyje paauglio veikėjo kaita yra žymima slenksčiais. Skirtumas tas, kad pastarajame šios patirtys tolina veikėją nuo norminės integracijos ir nurodo jo judėjimą disciplinos ir bausmės slenksčio link. Kuo sudėtingesni, labiau normą pažeidžiantys paauglio pasirinkimai, tuo didesnis tampa atotrūkis tarp jo kuriamos tapatybės ir normą atitinkančio tapsmo proceso.

Paauglys veikėjas sugrąžinamas į normos ribas per disciplinos ir bausmės slenkstį – įvykį ar įvykių seką, kuri nutraukia deviacinį judėjimą ir leidžia veikėją iš naujo įrašyti į norminę tvarką. Kraštutinėje šio modelio variacijoje bausmė gali būti vaizduojama kaip veikėjo mirtis – absoliuti suaugusiųjų galios išraiška. Taikant Nodelmano terminologiją, toks *paslėpto suaugusiojo* rašytojo sprendimas užkirsti kelią paauglio tapsmui gali būti interpretuojamas kaip didaktinės funkcijos išraiškos forma – moralinė pamoka, skirta tiek kitiems pasakojimo veikėjams, tiek numanomam skaitytojui paaugliui.

Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauke išsiskiria Opolskaitės romanas *Eksperimentas gyventi*, nes jame paauglės veikėjos tapatybės kaita konstruojama iš suaugusiųjų sukurtos deviacijos pozicijos. Paauglės tapimo suaugusiuoju procesas kuriamas ne per herojaus kelionei būdingą žinių įgijimo ir apdovanojimo logiką, o atvirkščiai – per išlikimą, kovą už būvį ir nusižengimą moralinėms, teisinėms, socialinėms ir vertybinėms normoms.

Pasakojimo pradžioje bevardė penkiolikmetė paauglė gyvena vaikų namuose – nuo visuomenės ją atskiriančioje, disciplinuojančioje institucijoje. Jos laikysena norminančios galios atžvilgiu yra atskirties: „Mano tapatybės kodas neatitiko jokių sistemos duomenų, jis buvo didelė klaida, todėl ir jaučiausi kaip niekam nereikalingas atributas, neaiški konstrukcija, kuri tik visiems kliudė.“[219] Į *Per* etapą paauglė įžengia, kai iš vaikų namų yra perkeliama į globėjos namus. Paauglė veikėja neprisitaiko prie naujų normų ir pasirenka benamių nusikaltėlių bendruomenę, gyvenimą kuriančių pagal taisykles, panašias į galiojančias vaikų namuose. Jos santykis su didesnę galią turinčiu bendruomenės vadu Viktoru grindžiamas baime, abipusiu smurtu ir kūniškumu, meile įvardijamu geismu. Būtent šioje aplinkoje merginai suteikiamas vardas *Žuvelė*, o savąją tapatybę ji apibūdina taip: „Žuvelės taip lengvai nepagausi. Žuvelė daug nekalba. Jos minčių neišgirsi. Žuvele gali gėrėtis“[220]. Problema ta, kad veikėjos pasirinkta bendruomenė veikia už realaus pasaulio normos ribų ir, sekant literatūros paaugliams konvencijomis,

[219] Opolskaitė, *Eksperimentas gyventi*, 10.
[220] Ten pat, 124.

toks veikimas turėtų būti nubaustas. Viktoras uždaromas į kalėjimą, o mergina ir vėl lieka viena, be jos pasaulį struktūruojančios didesnės galios šaltinio. Paauglės santykį su norminančia galia pakeičia nėštumas. Tai yra disciplinos ir bausmės slenkstis, kuris per merginos tapsmą motina įveda ją į norminę, visuomenės pripažįstamą suaugusiojo tapatybę. Taigi merginos, vėliau – moters norminis tapsmas kūrinyje siejamas su kūniškumu ir savęs pažinimu per lyčių santykiuose įtvirtintus elgesio modelius. Tai leidžia daryti išvadą, kad Deviaciniu tapatybės kaitos modeliu apibrėžiamas veikėjos tapsmas nėra neutralus: jos paauglystė nėra užbaigiama, kai pasiekiama 18 m. amžiaus riba ar baigiama mokykla. Merginos suaugimas, galėjimas priklausyti visuomenei yra apibrėžiamas per lytį, kūną ir jiems priskiriamas funkcijas. Ši tapsmo kryptis pasakojime numatoma jau pačioje pradžioje, kai mergina atkreipia dėmesį į tai, kad penkiolikos sulaukusios merginos atskiriamos nuo vaikinų, o jų kambariai pažymimi užrašu *Madonos*. O vaikinai yra apibūdinami kaip paprastesni, jų vieta galios hierarchijoje siejama su fizinės jėgos demonstravimu: „Ten buvo svarbiausia jėga, o ne išmonė: jeigu neturi raumenų – esi niekas.“[221].

4.2.1. Veikėjo tapsmas iki disciplinos ir bausmės slenksčio

Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje, panašiai kaip ir Norminiame modelyje, pagrindinis veikėjas dažniausiai vaizduojamas jau peržengęs pirmąjį slenkstį ir pasakojimo dabartyje veikiantis *Per* etape. Varaniaus romane pagrindinio veikėjo dabartis yra atskirta neapibrėžto laiko tarpo nuo tos dienos, kai išvyko jo mama: „Sėdėdamas ant daržinės stogo dažnai ją prisimenu. Jos šypseną ir akis, šieno spalvos plaukus ir visada šiltas rankas [...] Paskui ji išėjo. Nuo tada tėtis draudžia mudviem su Elze apie ją užsiminti [...] Kur ji dabar?“[222] Tai buvo pirmasis slenkstis – patirtis, pastūmėjusi pagrindinį pokytį Elvino tapatybėje. Pasakojimo dabartyje, *Per* etape, pasakojimo pradžioje dar šešiolikmetis paauglys jau yra perėmęs dalį su suaugusiųjų pasauliu siejamų atsakomybių (rūpestis jaunesne seserimi, pagalba tėvui ūkyje), taip pat jis bando atsiskirti nuo tėvo įtakos ir jo pasaulį struktūruojančių suaugusiojo sukurtų taisyklių: „Laikome liežuvį už dantų – tai viena pagrindinių šių namų taisyklių. Jų yra ir daugiau.“[223] Elvinas svajoja apie savarankišką gyvenimą ir laisvę kurti savąją tapatybę už vienkiemio ribų,

[221] Opolskaitė, *Eksperimentas gyventi*, 11.
[222] Varanius, *Šiltnamis*, 8.
[223] Ten pat.

mieste. Jo pokyčio norą motyvuoja ir siekis surasti mamą. Kenešytės-Gricės knygos *Purslai* pagrindinė veikėja – šešiolikmetė Jogailė – sportinių aukštumų pasiekusi plaukikė, kurios dabartį ir ateities perspektyvas valdo tironiškas, į psichologinį ir fizinį smurtą linkęs tėvas. Paauglės tapatybės pokytis prasideda, kai ji sugrįžta į namus po nesėkmingai pasibaigusių plaukimo varžybų. Paauglė jau praradusi savo kaip sėkmingos plaukikės poziciją, kuri pasakojimo ribose gali būti interpretuojama kaip viena iš normatyvinės savivokos atramų. Grįžimas namo jai reiškia ne saugumą ir tvarkos atkūrimą, bet susidūrimą su disciplinuojančia tėvo galia, kurios raiškos formos romane apima psichologinį ir fizinį smurtą. Tai slenkstis, kuris merginą perkelia į *Per* etapą ir paskatina savarankiškos, nuo tėvo norų ir reikalavimų nepriklausančios tapatybės paieškas. Romane *Blogos mergaitės dienoraštis* pagrindinė veikėja pasakojimo į *Per* etapą įžengia pabėgdama pirmiausia iš tėvo namų, o tada ir mamos. Vėlgi formuojamas dvigubas slenkstis, kai postūmis kaitai reprezentuojamas pirmiausia per dviejų galių – pagrindinės veikėjos Kotrynos ir jos tėvo – konfliktą, ir tada įtvirtinamas per paauglės nenorą atsisakyti egocentrinės pozicijos ir pripažinti, kad mama yra ne tik motinystės funkcijų rinkinys, bet ir asmenybė.

Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje paaugliai veikėjai yra vaizduojami kaip norintys keisti savo galios poziciją ir išsilaisvinti iš juos apibrėžiančių norminančių struktūrų. Tam itin svarbus erdvės pakeitimas, kuris padeda fiziškai atsiskirti nuo suaugusiųjų galią dažniausiai įkūnijančių tėvų figūrų. Pavyzdžiui, Gudonytės romane Kotrynos tapsmas yra nukreiptas į veiksmą, ribines patirtis ir klaidų permąstymą. Jau *Prieš* etape kuriamas laisvos, labiau suaugusiojo negu vaiko ar paauglio tapatybę atitinkantis veikėjos paveikslas: ji rūko, vartoja alkoholį, dalyvauja vakarėliuose ir prieštarauja bet kokiems suaugusiųjų pastangoms įtvirtinti amžiaus hierarchija įtvirtintą galios pranašumą. Kūrinyje šie bruožai atitinka su paauglio tapatybe siejamą normą – tai yra paaugliškas savarankiškumo, ribų tikrinimo ir atsiskyrimo nuo suaugusiųjų siekis. Kotrynos egoistinė pozicija kitų suaugusiųjų ir bendraamžių atžvilgiu, savo patirčių hiperbolizavimas ir negebėjimas tinkamai reaguoti į pokyčius tampa priežastimi, kodėl kūrinyje atsiranda disciplinos ir bausmės slenkstis – bobulytės Kazimieros mirtis. Per jį paauglės laikysena norminančios suaugusiųjų galios atžvilgiu kinta iš prieštaravimo ir atsiskyrimo į prisitaikymo. Tokiu būdu kūrinyje apibrėžiamos priimtino elgesio, vertybių ir leistinos deviacijos nuo normos ribos ir, prireikus, paauglio tapsmas sugrąžinamas socialiai pripažįstamos brandos link.

Kotrynos tapatybė romane kuriama per santykį su keturiais skirtingas galios formas reprezentuojančiais suaugusiais – mama (silpna galia), tėčiu

(fizinį ir psichologinį smurtą pasitelkianti, dominuoti siekianti galia), močiute (aktyviai nesikišanti, tačiau rūpestį paaugle reiškianti galia) ir bobulyte Kazimiera (pasyvi, vertybes keičianti galia, mentorės vaidmuo). Šių skirtingų galių santykių objektu esančios Kotrynos maištas nėra vaizduojamas kaip pavojingas normos peržengimas. Veikiau tai yra vaiko tapatybei artimesnė protesto forma, kai pabėgama iš namų, tikintis ne tiek pakeisti galios struktūrą, kiek sukelti suaugusiųjų reakciją ir vėliau sulaukti galimybės grįžti. *Per* etape esanti veikėja tarsi pasiekia savo tikslą – atsiskirti nuo ją norinčios pakeisti suaugusiųjų galios įtakos ir pradėti savarankišką suaugusiosios gyvenimą. Pabėgusi iš mamos namų, į stovyklą Nidoje išsiuntusi besilaukiančią draugę, pavogusi pinigų, susiradusi gyvenamąją vietą, darbą (pirma vedžioti šunį, vėliau – prižiūrėti negalią turinčią močiutę) paauglė įgyja laikiną galią rinktis, kur ji nori gyventi, su kuo bendrauti ir kaip elgtis (gerti alkoholį ar ne, rūkyti ar ne ir pan.). Tačiau, pagal Paauglio tapatybės laiko sampratą, paauglė negali be pasekmių anksčiau laiko peržengti paauglio tapatybės laiko ribų. Pirmoji Kotrynos bausmė, jos pasirinktą tapsmo kryptį verčianti permąstyti motyvacija – vienatvės jausmas.

Panašiai deviaciniame tapatybės kaitos modelyje vaizduojamas ir Elvino savarankiškos paauglio tapatybės kūrimas per maištą prieš tėvo nustatytas normas, elgesio taisykles ir jam keliamus lūkesčius dėl ateities. Paauglys siekia pažinti bei suprasti tėvą, jo pasirinkimo gyventi atsiskyrus nuo visuomenės priežastis, tačiau tuo pat metu tėvas yra pagrindinis paauglio tapsmą ribojantis veiksnys. Elvino tapatybė formuojama buvimu arčiau praeities nei dabarties: vienkiemyje nėra nei kompiuterio, nei interneto. Tėvas ir jį, ir jo sesę skatina skaityti klasikinę literatūrą, klausyti kasetėse ir plokštelėse įrašytos muzikos: „Muzika ir literatūra – du priešnuodžiai, neleidžiantys supūti šiam užkampy [...] Ypač muzika [...] jos klausydamasis iškeliauju toli, rodos, pakylu virš debesų, o kartais – priešingai – noriu griauti, daužyti, siausti.“[224] Kartu knygos, muzika pabrėžia paauglio atskirtį nuo visuomenės – jis save mato kaip *naivų kaimietuką*, kuris taip ir liks savo kukurūzų lauke.

Romantiniai santykiai ir lytiškumo savivokos formavimas tampa viena iš išsilaisvinimo nuo norminančios suaugusiųjų galios formų: per juos veikėjas mėgina perimti savo kūno, pasirinkimų ir savęs apibrėžimo per santykį su kitu kontrolę. Vienas iš tokių atvejų – romane *Šiltnamis* vaizduojami Elvino ir Lukos santykiai. Elvinas įsimyli bendraamžę Luką, kuri pasakojime atitinka Campbell aprašomą simbolinę Deivės figūrą, o jų patirtis gali būti siejama su

[224] Varanius, *Šiltnamis*, 59.

monomito *Susitikimo su deive* etapu. Dėl kultūrinių ir socialinių normų (septyniolikmetis vaizduojamoje visuomenėje dar laikomas vaiku) santuoka su ja negalima, o nėštumas suvokiamas kaip baudžiamas nuokrypis nuo normos. Elvinas *Per* etape nepasiekia trokštamo objekto, o jo tapsmo suaugusiuoju kryptis formuojama per netekties ir nepatenkintų lūkesčių patirtį. Taip pat per meilės temos reprezentaciją išryškinama santykio su galia forma: Elvino ir Lukos meilė – tai pasipriešinimo norminančiai suaugusiųjų galiai santykis (pvz., pro šalį pravažiuojančio traukinio keleiviams paaugliai pasirodo nuogi, mylisi krūmuose, vartoja narkotines medžiagas ir pan.), kuris pirmiausia neatitinka paauglio tėvo projektuojamos norminio tapsmo krypties. Tėvo perspektyvoje sūnaus ateitis siejama su tęstinumu ir įsiliejimu į jau sukurtą gyvenimo tvarką. O Luka Elvinui reiškia visai kitą kryptį – miestą, išvykimą, galimybes: „Anksčiau visos mano dienos slinko vienodai, gyvenau su Elze ir tėčiu pašonėje, apsuptas milžiniško, bekraščio kukurūzų lauko [...] Kai susipažinau su Luka, viskas pasikeitė. Ji man parodė išėjimą iš šio uždaro pasaulio, įžiebė tikėjimą, kad galima gyventi kitaip, ji išmokė mane mylėti [...] Su ja buvau laimingas, buvau savimi.“[225] Panašius jausmus, laisvės galimybę iki susitikimo su Luka paauglys siejo su nesančios mamos figūra. Taigi paauglių santykiai griauna tėvo sukurtą tvarką, nes paauglio tapatybės kaitą kreipia ne į paveldėjimą ir prisitaikymą, o į atotrūkį, geismu ir savarankišku pasirinkimu grįstą savivoką. Būtent todėl pasakojime jie negali tęstis kaip ryšys, kuris, vertinant iš Elvino tėvo perspektyvos, neužtikrina norminio tapsmo.

Apysakoje *Purslai* konfliktas pradeda formuotis tada, kai Jogailės noras kurti iki šiol dėl nuolatinių treniruočių ir varžybų jai neprieinamą paauglės tapatybę susiduria su tėvo sankcionuojančia galia. Žvelgiant iš suaugusiojo perspektyvos, paauglė nukrypsta nuo pasakojimo normos – paauglystės patirtis pakeisti į ateitį nukreiptais veiksmais[226]. Tad kiekvienas *paaugliškas* veiksmas yra interpretuojamas kaip nuokrypis nuo normos.

---

[225] Varanius, *Šiltnamis*, 133.

[226] Toks požiūris į paauglio tapatybę ir patį paauglį turi sąsajų su šiame darbe aptarta panoptinio laiko samprata, kai yra išryškinami baigties taškai, kurių link turėtų judėti paauglys. Taip jaunuoliai yra įrašomi į laiko naratyvą, kuris, viena vertus, numato laikiną atleidimą nuo atsakomybės, kita vertus, reikalauja elgtis taip, tarsi kiekviena dabarties akimirka būtų reikšminga ir turėtų pasekmių. Todėl tapsmo procese esančiam paaugliui veikėjui reikia šį etapą jau praėjusio suaugusiojo pagalbos, kuri apysakoje *Purslai* ir bendrai lietuvių autorių literatūroje paaugliams neretai įgyja stebėjimo, kontroliavimo ir vertinimo formas. Kaip teigia Lesko: „Modernus, moksliškai apibrėžtas paauglys tapo daugialypiu socialiniu objektu,

Jogailė stumiama suaugusiojo tapatybės link: trenerio seksualinis priekabiavimas ją paverčia suaugusiojo geismo objektu, įtraukimas į tėvų santykius jai perkelia suaugusiajam priskirtiną emocinės atsakomybės naštą, draudimas patirti paauglystę per sankcionuoto, konvencinio maišto išraiškas – dalyvavimą vakarėliuose, bėgimą iš pamokų, pirmąsias meilės patirtis – apriboja merginos tapsmo procesą. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad netgi paauglės siekis paneigti tėvo sukurtas taisykles vyksta jo įdiegtų normų ribose: „Na, galiu elgtis ne kaip vienuolė, o kaip... Hm... Atsakingas savo ateitimi besirūpinantis žmogus.“[227] Tokia formuluotė rodo, kad veikėja priešinasi ne pačiai jos tapsmą norminančiai logikai, o tik siauriausiai jos versijai. Palyginimui, Kotryna (*Blogos mergaitės dienoraštis*) nuo pat pasakojimo pradžios vaizduojama kaip paauglė, kuri į savo tapatybę jau yra įtraukusi labiau suaugusiajam nei paaugliui priimtiną elgesį. Ir, kitaip nei Jogailė, mergina nepasiduoda tėvų spaudimui elgtis kitaip. Pavyzdžiui, po vakarėlio į namus sugrįžusią Kotryną tėvas pasitinka šaukdamas ir smurtaudamas: „Namie manęs laukė tikras pragaras. Tėvas ir močiutė tykojo prieangyje, matyt, išgirdo, kaip rakinu duris. Vos įžengiau, tėvas atsivėdėjęs kirto tokį antausį, kad maža nepasirodė. Skaudžiai atsitrenkiau į batų dėžę, o iš nosies pradėjo tekėti kraujas. Supratau, kad jis nejuokauja – buvo įraudęs kaip burokas ir rėkė kaip pjaunamas: – Kur buvai, šiukšle? Ar nori baigti dienas kanalizacijoje?“[228] Tėvo elgesys ne tik kad nesugrąžina paauglės į suaugusiojo siekiamą įdiegti tapsmo modelį, bet dar labiau nuo jo atitolina.

Jogailė patenka į ribinę, tapatybės krizę primenančią situaciją, nes, kad ir kaip tai būtų palanku suaugusiesiems, paauglė negali nepasiekusi amžiaus ribų palikti Paauglio tapatybės laiko ir pereiti į *Po* etapą. Dviejų požiūrių konfliktui dėl tapsmo proceso pasiekus aukščiausią tašką, kai paauglės kaita suaugusiųjų požiūriu labiausiai nutolsta nuo normos, pasakojime aktyvuojamas disciplinos ir bausmės slenkstis. Jį pasiekusi Jogailė priverčiama rinktis: arba priimti kito galią ir pereiti į prisitaikymo santykį, arba nebetapti suaugusiąja, nes atskirties santykis šiame pasakojime įgyja mirties pavidalą. Taigi apysakoje *Purslai* veikiančiame Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje dėmesys nuo suaugusiųjų galios įtvirtinto norminio augimo scenarijaus krypsta prie disciplinavimo, kontrolės, bausmės ir

leidžiančiu kalbėti apie produktyvų laiko panaudojimą, šlovingą ateitį ir kartais nešlovingą praeitį“. Iš: Lesko, *Act Your Age!*, 93–94.

227 Kenešytė-Gricė, *Purslai*, 117.

228 Gudonytė, *Blogos mergaitės dienoraštis*, 24.

atskirties mechanizmų veikimo, taip parodant, kas nutinka, kai paauglio tapatybės formavimasis nebeatitinka norminio tapsmo lūkesčių.

4.2.2. Disciplinos ir bausmės slenkstis

Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje veikiančio disciplinos ir bausmės slenksčio pagrindinis tikslas yra veikėją paauglį sugrąžinti atgal į kūrinio ribose nustatytas normas ir norminį tapimo suaugusiuoju procesą. Tokios disciplinarinės bausmės sfera – viskas, kas tolsta, nepaiso taisyklių, *nukrypimai*. Kaip teigia Foucault, baudžiama tai, kas neprisitaiko: „mokinio „pražanga“ laikomas ne tik koks smulkus nusikaltimėlis, bet ir nesugebėjimas atlikti užduočių.“[229] Kitaip tariant, šis slenkstis kūrinyje veikia kaip normalizuojanti sankcija. Monomite jis prilygsta herojaus *slenksčio peržengimą grįžtant*: „kad grįžtantis herojus užbaigtų savo žygį, jis turi ištverti pasaulio suduodamą smūgį.“[230] Vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje disciplinos ir bausmės slenkstis dažniausiai reprezentuojamas kaip finalinis, bene svarbiausias įvykis paauglio tapatybės kaitos procese, po kurio keičiasi jo santykis su galia. Dažniausiai jis įgyja konkrečios bausmės pavidalą – uždarymas į disciplinuojančią instituciją (nuo psichiatrinės ligoninės iki kalėjimo), bendraamžio mirtis, atskyrimas ar atsiskyrimas nuo bendruomenės, veikėjo mirtis.

Disciplinos ir bausmės slenkstis atlieka Foucault aprašomo disciplinarinės sistemos šerdį sudarančio nedidelio baudžiamojo mechanizmo funkciją. Pasak jo, „savindamosi privilegiją vykdyti teisingumą, jos kuria savo įstatymus, atranda savo nusikaltimus, skiria savo baudimo būdus, steigia savo teismines instancijas“[231]. Kai disciplinos slenkstis pradeda veikti vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje, dažniausiai veikėjai bus baudžiami arba disciplinuojami už tas elgsenas, „kurių santykinis nereikšmingumas neužkliuvo didžiosioms baudimo sistemoms“[232]. Literatūros kūrinyje tokios elgsenos dažniausiai įgyja pasipriešinimo norminančiai galiai formą.

Perėjus disciplinos ir bausmės slenkstį, paauglio santykis su norminančia suaugusiųjų galia turėtų pasikeisti į prisitaikymo arba marginalizacijos santykį. Nes disciplinarinės bausmės funkcija yra *pataisyti* – užlyginti nukrypimus, intensyvinant, kartojant mokymus. Kad būtų sugrįžta prie dviejų

---

[229] Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 215.
[230] Campbell, *Herojus su tūkstančiu veidų*, 252.
[231] Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 214.
[232] Ten pat.

rūšių tvarkos (arba, jei kalbama apie literatūroje paaugliams veikiantį Tapatybės kaitos modelį, normos): įstatymų, institucijų, visuomenės diktuojamos tvarkos ir, ką Foucault įvardino kaip *natūraliai stebimų procesų* (jie ir reguliuojami, ir yra taisyklė) – mokslo trukmės, pratyboms skirto laiko, įgudimo lygio – normos[233]. Literatūroje *sugrįžti* prie normos – tai pakartoti tapatybės kaitos procesą, tikintis jo pabaigoje, įžengus į *Po* etapą, pasiekti pirmąją suaugusiojo tapatybę. Taip nutinka, kai veikėjas atlieka bausmę ir priima diegiamą normą.

Iliustratyvus disciplinos ir bausmės slenksčio veikimo Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje pavyzdys – Elvino istorija romane *Šiltnamis*. Šiuo atveju slenkstis yra susijęs su nesėkmingu Elvino bandymu priimti tėvo diegiamą ateities viziją, kuri prieštarauja jo asmeninei savivokai ir paties kuriamai būsimo suaugusiojo tapatybei. Paauglio nuokrypį nuo norminės tapsmo krypties, artėjimą prie disciplinos ir bausmės slenksčio pagreitina ir negalėjimas susitaikyti su Lukos nėštumu bei su juo siejama prarasta galimybe įgyti vyro ir tėvo tapatybes. Atsidūręs tapatybės krizėje, Elvinas pasirenka, jo manymu, vienintelį jam likusį kelią – savižudybę: „Galvoje sukosi vienintelė mintis, kad mirtis – tai nauja pradžia. Neturiu jokio loginio paaiškinimo, bet jaučiu, kad tik šitaip galiu išsivaduoti.“[234] Vis dėlto paauglio planas netampa tikrove ir neužbaigia jo tapsmo, nes jį suranda jaunesnioji sesuo. Būtent šis bandymo nusižudyti slenkstis veda prie disciplinos ir bausmės slenksčio – gydymo psichiatrinėje ligoninėje. Joje Elvinas iš naujo mokomas, kaip reikėtų derėtis su jį supančiomis kitų galiomis, kad ir nenoromis, tačiau priimti suaugusiųjų sukurtas taisykles, iš naujo kurti savąją tapatybę, pasitelkiant skirtingas vertybių sistemas. Paauglio akimis priverstinis įkalinimas ir gydymas medikamentais nėra tai, kas gali padėti išspręsti jį kamuojančias problemas, padėti suprasti, kodėl Luka pakluso savo mamos galiai, kodėl sprendimą pasidaryti abortą priėmė viena, kodėl tiek jis, tiek Luka buvo per jauni patys priimti su jų gyvenimu susijusius sprendimus. Ir kartu jis pasikeičia – sugrįžęs į namus, Elvinas vis permąsto, koks būtų buvęs gyvenimas, auginant savo vaiką, sapnuoja Luką, iš naujo bando suprasti tėvo pasirinkimus, tačiau jo mintyse nebėra karštligiškos skubos, panikos, pykčio. Pagrindinis pokytis įvyksta, kai paauglys apsisprendžia palikti vienkiemį: „Norėčiau, kad būtų kitaip, tačiau nieko nebegaliu padaryti. Reikia pradėti iš naujo. Deja, tik ne čia.“[235] Nors pasakojime Elvinas dar nėra pasiekęs *Po*

---

[233] Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 216.
[234] Varanius, *Šiltnamis*, 144.
[235] Ten pat, 186.

etapo, jo tapatybė jau artėja prie suaugusiojo: pasipriešinimą norminančiai tėvo galiai keičia prisitaikymo ir siekiamo atsiskyrimo santykis. Nebelieka atviro, su paauglio tapatybe siejamo maišto, atvirkščiai, – paauglys sugrįžta į stebėtojo poziciją, tik šį kartą viską vertindamas labiau suaugusiojo nei vaiko žvilgsniu.

Žvelgiant iš Deviacinio tapatybės kaitos modelio perspektyvos, romane *Blogos mergaitės dienoraštis* itin svarbus anksčiau minėtas vagystės slenkstis, nes jame išryškėja panoptinės savistabos veikimas. Nors Kotryna nėra tiesiogiai baudžiama už nusikaltimą, baimė būti demaskuotai ir kaltės jausmas dėl kitam teksiančios bausmės priverčia ją įvertinti savo elgesį normos atžvilgiu: „Kol dar nevėlu, kol Lauros nenuteisė ir nepasodino už grotų, kol manimi nesusidomėjo policija, kol Elė negavo infarkto [...] reikia kaip nors grąžinti bobulytei tuos prakeiktus pinigus!“[236] Pinigų grąžinimas Deviaciniame tapatybės kaitos modelio kontekste interpretuojamas kaip suaugusiųjų taisyklių, vertybių sistemos internalizacijos simbolis.

Šiame romane Kotrynos draugystė su buvusia aktore, bobulyte Kazimiera paauglę veda disciplinos ir bausmės slenksčio link. Simbolinę vedlės funkciją atliekanti bobulytė per savo pavyzdį padeda Kotrynai suvokti sudėtingus psichologinius žmonių santykius, apčiuopti, kas yra tikroji meilė. Senolės mirtis tampa postūmiu paauglei sugrįžti į mamos namus, taip atkuriant suaugusiojo / paauglio galios hierarchiją. Kaip pokytį apibendrina Urba, *įvyko dvasinės brandos šuolis ir buvo apmalšintas paauglės egoizmas*[237]. Kitaip tariant, paauglės santykis su galia iš pasipriešinimo ir marginalizacijos pereina prie prisitaikymo.

Apibendrinant reikėtų pažymėti, kad disciplinos ir bausmės slenkstyje naratyvo lygmuo sujungiamas su išoriniu – suaugusiojo galios normalizuoti, edukuoti apie visuomenėje vyraujančius galios santykius ir diegti juos atitinkančias vertybes: „Visur prasiskverbianti ir kiekvieną akimirką kontroliuojanti, atilsio nežinanti disciplinarinių institucijų baudžiamoji sistema lygina, diferencijuoja, hierarchizuoja, homogenizuoja, atmeta. Žodžiu, *normalizuoja*“[238]. Problema – vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje veikiantis disciplinos ir bausmės slenkstis dažniausiai interpretuojamas kaip gyvenimiško naratyvo dalis, norma tapusi paaugliams skirtos literatūros konstravimo priemone. Kai literatūra paaugliams interpretuojama kaip suaugusiųjų galios raiškos laukas, o paauglio tapsmui

---

[236] Gudonytė, *Blogos mergaitės dienoraštis*, 151.
[237] Urba, „Ir visai artima, ir gana tolima tikrovė“.
[238] Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 220.

tirti taikomi Tapatybės kaitos modeliai, nukrypimo nuo normos ir po to laukiančios bausmės reprezentacija gali būti vertinama kaip siekis normalizuoti skaitytojo paauglio tapimo suaugusiuoju procesą, pabrėžiant nuo vyraujančios normos nukrypstančių pasirinkimų neigiamas pasekmes.

4.3. Sugrįžimo, įvertinimo ir integracijos etapas

Lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose paauglio tapatybės kaita *Prieš* ir *Per* etapuose buvo tiriama daugiausia dėmesio skiriant tokiems aspektams, kaip kad pasakojimuose vaizduojamas tapatybės kaitos procesas, koks paauglio veikėjo santykis su norma kuriamas, ar yra disciplinos ir bausmės slenkstis bei kokią įtaką paauglio tapatybės kaitai jis daro. Trečiajame Tapatybės kaitos modelių etape – *Po* – analizuojamas pasakojimo metu įvykęs veikėjo paauglio tapatybės pokytis ir koks santykis su suaugusiųjų galia susiformavo. Taip pat siekiama nustatyti, ar pasiekta tapsmo pabaiga kūrinio ribose yra laikoma sėkminga. Keliami klausimai, ar veikėjas sugrįžta į *Prieš* etape buvusią sistemą, ar jis prisitaiko prie galios sistemos, ar jis internalizuoja teigiamas tvarkas, normas, taisykles, ar jo su(si)kurta tapatybė yra pripažįstama kitų ir pan.

Po etape fiksuojamas paauglio patirčių rezultatas: ar paauglys priartėja prie norminės integracijos, ar lieka už jos ribų, ar jo pasipriešinimas suvaldytas, ar pripažintas, ar veikėjas įgyja daugiau galios, ar priešingai – jo galimybės apribojamos per suaugusiojo / paauglio galios hierarchijos atkūrimą. Tais atvejais, kai veikėjui paaugliui nepavyksta pasiekti suaugusiojo tapatybės, klausiama, ar jam suteikiama galimybė tęsti tapsmą. Taip pat *Po* etape analizuojamos disciplinos ir bausmės slenksčio (jei toks buvo) rezultatai – kokią įtaką paauglio tapatybės kaitai jie turėjo? Ar jis apsaugojo nuo didesnių klaidų, o gal atvirkščiai – apribojo paauglio savarankiškos tapatybės kūrimą?

Siekiant struktūruotai tirti *Po* etape įvykusius arba neįvykusius paauglio tapatybės pokyčius, išskirti trys pagrindiniai klausimai. Jų pagrindas – Trites teiginys, kad paauglystės metu paaugliai turi atrasti savo vietą galios struktūroje per trijų susijusių problemų sprendimą[239]. Klausimai taikomi tiriant tiek Norminiam, tiek Deviaciniam tapatybės kaitos modeliui priskirtiems kūriniams:

1. Ar ir kaip paauglys išmoksta derėtis su jį formuojančiomis institucijomis?

---

[239] Trites, „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“, 473.

2. Ar ir kaip paauglys atranda balansą tarp savo, tėvų ir kitų autoriteto figūrų galios?

3. Ar ir kaip paauglys supranta, kokia galia priklauso jam pačiam?

Remiantis šiais klausimais, toliau tekste bus analizuojami disertacijos tyrimo objektu pasirinktų kūrinių *Po* etapai ir pateikiamos pagrindinės išvados.

Norminę paauglio tapatybės kaitą vaizduojančiame Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai* pagrindinis veikėjas išmoksta išgirsti didesnę patirtį ir galią turinčių suaugusiųjų balsus bei pradeda derėtis su jį formuojančiomis institucijomis. Benedikto tapatybę keitė ribinės netekties, praradimo ir galimybes ribojančios patirtys: mamos išvykimas, bendraamžio mirtis, pirmasis susidūrimas su normos nepaklūstančia galia, rankos lūžis, laikinai suvaržęs jo mokymosi ir ateities pasirinkimo galimybes, ir kt. Šios patirtys palaipsniui didino veikėjo savarankiškumą ir skatino atsiskirti tiek nuo tėvų figūrų, tiek nuo bendraamžių įtakos. Atsiskyrimas čia reiškia gebėjimą savarankiškai vertinti savo pasirinkimus, prisiimti atsakomybę už jų pasekmes bei kurti nuo kitų lūkesčių mažiau priklausomą santykį su pasauliu. Todėl Benedikto tapatybės kaita pasireiškia ir jo žvilgsnio persiorientavimu: nuo susitelkimo į savo patirtis, poreikius ir netektis jis palaipsniui pereina prie dėmesio kitų žmonių išgyvenimams, atsakomybei už juos ir savo vietai tarpusavio santykiuose.

Benedikto tapatybės kaita užbaigiama tėvo mirtimi: „Tėvo mirtis įsigėrė į Beną pamažu. Iš pradžių – kaip sunkumas į kraują, paskui – kaip vis stiprėjantis ryžtas gyventi. Pirmųjų valandų tamsa išsisklaidė, ir vėl pasirodžiusi tikrovė tiesiog sugildė savo ryškumu. Ji reikalavo iš Beno stojiškumo, ir šitai jam ėmė patikti.“[240] Nebelikus norminančią suaugusiųjų galią įkūnijančių figūrų, galinčių koreguoti jo veiksmus, vaikinas turi prisiimti atsakomybę už savo mokslus, finansus ir ateitį. Ir tai išryškėja būtent per *stojišką* laikyseną, kai nutraukiami praeityje svarbūs, tačiau nieko vertingo nedavę santykiai, kai vaikystės namai perleidžiami tėvo kūdikio besilaukiančiai kaimynei, kai stengiamasi sukurti norminius santykius su mylimąja Vega. Į *Po* etapą jaunuolis įžengia per vizijai prilygstantį sapną, kuriame sutinka visus jo augimui svarbius žmones. Tai tampa simboliniu atsisveikinimu su labiau vaiko tapatybe, o bendrame Tapatybės kaitos modelių kontekste parodoma, kaip pasikeitė veikėjo tapatybė. Pabaigoje per Beno žvilgsnį užtvirtinamas žinojimas, kokį vaidmenį kitame savo tapsmo etape turi atlikti jaunuolis.

---

[240] Černiauskaitė, *Benedikto slenksčiai*, 211.

Norminį tapatybės kaitos modelį atitinkančioje apysakoje *Verksnių klubas* pagrindinė veikėja *Po* etape Lina sugrąžinama į jos amžių atitinkančią paauglės poziciją. Šį pokytį įgalina keli tarpusavyje susiję siužeto veiksniai: paauglių įkurto klubo iširimas, santykio su mama atkūrimas ir priklausomybių gydymą baigusio tėvo sugrįžimas. Tokiu būdu pasibaigia ir *Per* etapas, kurio metu Lina buvo priversta perimti su suaugusiųjų pasauliu siejamas funkcijas – rūpintis kitais, prisiimti atsakomybę už šeimos emocinį stabilumą ir savarankiškai spręsti problemas, kurių pati paauglė negalėjo kontroliuoti. Pasakojimo pabaigoje šios atsakomybės grąžinamos suaugusiesiems, o Linos dėmesys nukreipiamas į saugesnę ir jos amžiui tinkamesne laikomą rūpesčio formą – naują augintinį. Taip kūrinys simboliškai atskiria paauglės ir suaugusiojo atsakomybės sritis bei atkuria ribą, kuri ankstesniuose pasakojimo etapuose buvo išardyta.

Suaugusiojo ir paauglio galios hierarchijos atkūrimas ypač aiškiai įtvirtinamas Linos įsivaizduojamame pokalbyje su grįžtančiu tėvu: „Kaip baigėsi mokslo metai? Kiek iš matematikos? O iš lietuvių?“ – klausinės tėtis. Jis vėl bus tikras tėtis, ir ji jam atsakys.“[241] Šioje scenoje svarbu tai, kad paauglės tėvas vėl įgyja galią klausti, vertinti ir prižiūrėti, o Lina priima atsakančios ir suaugusiojo taisyklėms paklūstančios paauglės vaidmenį. Kūrinio ribose toks balansas pateikiamas kaip teigiama norma, ne priespauda ar kontrolė. Linos grįžimas į paauglės poziciją kūrinyje taip pat nėra vaizduojamas kaip galios praradimas ar pralaimėjimas. Priešingai, jis pateikiamas kaip pageidaujamas krizės išsprendimas, išlaisvinantis veikėją nuo per anksti prisiimtų atsakomybių. Kartu reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Linos santykis su norminančia suaugusiųjų galia pasakojime iš esmės nekinta ir išlieka prisitaikantis. Ji nesiekia perimti suaugusiųjų galios ar pakeisti amžiumi grindžiamos hierarchijos ir *Po* etape pripažįsta įprastos tvarkos atkūrimą, nes laikina laisvė jai buvo veikiau našta nei galimybė. Tokiu būdu apysakoje išryškinamas psichologinis paauglės nepasirengimas suaugusiojo tapatybei ir kartu įtvirtinama nuostata, kad paauglio savarankiškumas turi išlikti ribotas iki kol bus pasiektas atitinkamas psichologinės brandos lygis.

Panašiai užbaigiama ir *Verksnių klubo* veikla. Pasakojimo pabaigoje laikina bendruomenė, kurioje paaugliai galėjo kalbėti apie savo patirtis ir bent simboliškai įgyti galią vertinti suaugusiųjų elgesį, išyra. Jo dalyviai yra nukreipiami į individualias ir socialiai priimtinesnes veiklas: mokymąsi, savanorystę, rūpinimąsi gyvūnais. Todėl klubo iširimas gali būti suprantamas kaip bendro paauglių pasipriešinimo pabaiga: jiems leidžiama išsakyti

[241] Ežerinytė, *Verksnių klubas*, 118.

nepasitenkinimą ir kurį laiką veikti savarankiškai, tačiau baigiantis Paauglio tapatybės laikui ir artėjant *Po* etapui kiekvienas veikėjas sugrąžinamas į labiau jo amžiui tinkama laikomą poziciją.

Taigi apysakoje *Verksnių klubas* išryškėja siekis perteikti teiginį, kad branda – tai gebėjimas pripažinti savo galios ribas, atsisakyti ne pagal amžių prisiimtų atsakomybių ir priimti suaugusiųjų sukurtas normas. Taip kūrinyje įtvirtinamas norminis tapsmo scenarijus, pagal kurį paauglio laikina autonomija yra priimtina kaip iniciacijos dalis, tačiau galutinis rezultatas turi būti sugrįžimas į suaugusiųjų apibrėžtą galios ir atsakomybės tvarką (kai nėra pasiekti kiti su branda siejami aspektai – 18 metų, baigta mokykla, užsitikrintas finansinis saugumas ir kt.).

Deviacinį Tapatybės kaitos modelį atitinkančiame Kristinos Gudonytės romane pagrindinė veikėja Kotryna *Po* etape nepasiekia suaugusiojo tapatybės ir neįgyja jai prilygstančios galios. Panašiai kaip Benediktas, ji išmoksta derėtis su jos tapatybės kaitą norminančiomis suaugusiųjų galiomis. Pasakojimo pradžioje Kotrynos santykis su suaugusiaisiais grindžiamas priešiškumu, atsiskyrimu ir siekiu išvengti jų kontrolės, o kūrinio pabaigoje pasipriešinimo laikyseną palaipsniui pakeičia prisitaikymas ir dialogo galimybės pripažinimas. Tai rodo, kad veikėja ima suprasti savo galios ribas bei atsisako bandymų tapatybę kurti vien neigdama suaugusiųjų sukurtas normas.

Prieš pereidama į *Po* etapą, Kotryna paskambina mamai. Jų pokalbis tampa priemone, padedančia atkurti suaugusiojo ir paauglio galios hierarchiją. Mergina ne tik užmezga dialogą, bet ir pripažįsta motiną kaip asmenį, turintį savų jausmų, poreikių ir teisę priimti sprendimus. Kotrynos siekis sutaikyti motiną su jos mylimuoju Gvidu taip pat žymi vidinį pokytį: ji pradeda veikti nebe vien vadovaudamasi savo įgeidžiais, nuoskaudomis ar noru kontroliuoti aplinkinius, bet ir atsižvelgdama į kitų žmonių gerovę. Taigi jos tapatybės kaita pasireiškia žvilgsnio persiorientavimu nuo išskirtinio susitelkimo į save prie gebėjimo atpažinti kitų žmonių poreikius ir prisiimti atsakomybę už savo veiksmų poveikį jiems.

Pagrindinę šio pokyčio motyvaciją galima paaiškinti pasitelkus disciplinos ir bausmės slenksčio sampratą: pasakojime šiuo slenksčiu tampa bobulytės Kazimieros mirtis. Susidūrimas su mirtimi ir savojo laikinumo pripažinimas yra viena iš svarbių tapimo suaugusiuoju sąlygų. Kūrinyje tai yra disciplinuojanti patirtis, kuri perkelia paauglę iš su laisve siejamo *Per* etapo į galios balansu ir normomis grįstą *Po*. Prieš mirtį Kazimieros pasakojimuose išryškėjusi vertybinė sistema – pagarba kitam, atsakomybė, gebėjimas atleisti ir rūpintis – po jos netekties yra perimama pačios Kotrynos. Tad šiuo atveju suaugusiojo galia veikia per atmintį ir perimtas vertybes. Pasakojimo

pabaigoje Kotrynos vidinis pokytis yra įvertinamas teigiamai per sukurtą galimybę paauglei užmegzti romantinius santykius su bendraamžiu.

Kotrynos grįžimą į jos amžių atitinkančią paauglės poziciją nurodo ir atsinaujinęs mikčiojimas. Sugrįžęs kalbos sutrikimas išryškina veikėjos pažeidžiamumą ir parodo, kad jos sukurta maištaujančios, suaugusiųjų kontrolės nepaisančios merginos laikysena nebuvo tapati brandžiai suaugusiojo tapatybei. *Po* etape Kotryna tebėra paauglė, tačiau ji jau geba pripažinti savo veiksmų pasekmes ir kurti dialogu grindžiamus santykius.

Kitaip negu Gudonytės romane, Agnesos Kenešytės-Gricės apysakoje *Purslai* neveikia laimingos pabaigos formulė, o nuokrypis nuo suaugusiųjų diegiamos normos užbaigiamas paauglės veikėjos mirtimi. Pagrindinė veikėja Jogailė nepasiekia Tapatybės kaitos modelio *Po* etapo: jos tapsmas nėra užbaigiamas naujos tapatybės susiformavimu ar pakitusio santykio su suaugusiųjų galia įtvirtinimu, bet nutraukiamas ties disciplinos ir bausmės slenksčiu.

Nors kūrinyje mirtis vaizduojama kaip Jogailės pasirinkimas, tačiau, Tapatybės kaitos modelio ribose, ji veikia kaip disciplinuojanti priemonė, ir pašalina veikėją, kuriai tapatybės kaitos nepavyksta suderinti su suaugusiųjų nustatyta norminio tapsmo trajektorija.

Žvelgiant iš Jogailės perspektyvos, tapsmo pabaiga – tai galimybė išvengti tolesnės kovos dėl teisės būti paaugle ir kurti nuo suaugusiųjų lūkesčių nepriklausomą ateitį. Kartu jos mirtis panaikina suaugusiesiems primestą lūkestį: jiems nebereikia savo sprendimų derinti prie Jogailės *Paauglio tapatybės laiko* ir laukti teisinę bei simbolinę ribą žyminčio jos aštuonioliktojo gimtadienio. Šią mirties kaip visus konflikto dalyvius tariamai išlaisvinančio veiksmo sampratą paaiškina pati Jogailė: „Išlaisvinau mamą nuo nemylimo vyro. Ir išlaisvinau tėvą nuo ambicijų. Galų gale, išsilaisvinau pati. Todėl nesipriešinau.“[242]

Vis dėlto šį išsilaisvinimą būtina vertinti dvejopai. Veikėjos perspektyvoje mirtis tampa paskutiniu savarankišku veiksmu ir galutine pasipriešinimo forma. Tačiau pasakojimo struktūroje tariamas galios įgijimas sutampa su visišku veikėjos galios veikti praradimu. Jogailė pasitraukia iš suaugusiųjų nustatytos tvarkos tik nutraukdama visas galimas tapatybės raidos kryptis. Jos mirtis atkuria suaugusiojo ir paauglio galios hierarchiją: normos neatitinkantis subjektas pašalinamas, o suaugusiųjų pasaulis išlaisvinamas nuo būtinybės keistis, derėtis ar pripažinti kitokį paauglės tapsmo scenarijų.

---

[242] Kenešytė-Gricė, *Purslai*, 138.

Ši pabaiga atitinka Trites aprašytą paauglių literatūros galios logiką, pagal kurią maištaujantis veikėjas dažnai turi arba prisitaikyti prie visuomenės normų, arba būti pašalintas. Kai pagrindinio veikėjo pasipriešinimas negali būti transformuotas į socialiai priimtiną brandą, jo tapatybės kaita užbaigiama mirtimi, savižudybe ar kita galutinio išstūmimo forma. *Pursluose* Jogailė neperima suaugusiųjų vertybinės sistemos, negrįžta į šeimos galios struktūrą ir neišmoksta derėtis su norminančia galia. Dėl to pasakojimas jai nepalieka galimybės pereiti į *Po* etapą.

Tokios baigties edukacinė funkcija išryškėja ir numanomo skaitytojo lygmenyje. Nors išsamesnei analizei reikėtų atskirto tyrimo, Tapatybės kaitos modelių ribose galima teigti, jog pagrindinės veikėjos mirtis – tai suaugusiųjų įspėjimas skaitytojui. Nuoseklus maištas prieš suaugusiųjų galią, negebėjimas kurti dialogo ar prisitaikyti prie diegiamų normų bei vertybių pasakojime susiejamas su negrįžtamomis pasekmėmis. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad kituose kūriniuose ir bendrai vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje veikėjams paaugliams Paauglio tapatybės laike leidžiama maištauti, tačiau, šiam pasibaigus, jie privalo sugrįžti į norminį tapsmą.

Dar vienas su mirties motyvu susijęs paauglio tapsmo scenarijus vaizduojamas Varaniaus romane *Šiltnamis*. Per etape vaizduojamas Elvino bandymas nusižudyti yra disciplinos ir bausmės slenksčio link vedantis sprendimas. Jis išryškina paauglio reakciją į su amžiumi susijusį bejėgiškumą ir negalėjimą kontroliuoti savo gyvenimo. Nei šis veiksmas, nei disciplinos ir bausmės slenkstis – gydymas psichiatrinėje ligoninėje – iš esmės nepakeičia veikėjo santykio su norminančia suaugusiųjų galia. Galios hierarchija pertvarkoma tik po tėvo mirties. Būtent ši netektis padeda atkurti Elvino kaip paauglio tapatybę ir sugrąžinti jį į amžiumi grindžiamus suaugusiojo ir paauglio galios santykius.

Susidūrimas su tėvo mirtimi – tai pagrindinis slenkstis, kuris veikėją perkelia į *Po* etapą. Atrodytų, kad ši netektis galėtų sudaryti galimybę Elvinui užimti šeimoje likusią suaugusiojo vietą, tačiau pasakojime pasirenkama reprezentuoti kitą tapsmo kryptį. Per laidotuves sugrįžusi mama prisiima atsakomybę už šeimą ir išlaisvina Elviną nuo pareigų, kurios neatitiko jo amžiaus ir galios pozicijos. Taip atkuriama suaugusiojo ir paauglio vaidmenų riba: Elvinui nebereikia rūpintis šeimos išlikimu ar simboliškai pakeisti tėvo, todėl jam vėl suteikiama erdvė būti paaugliu.

Elvinas į *Po* etapą įžengia pasikeitęs. Dar būnant *Per* etape jam sueina septyniolika metų, jis yra perėjęs ribinius su netektimi, lytiškumu, mirtimi susijusius slenksčius. Būtent tai jam padeda geriau suprasti savo galią bei jos ribas, atrasti stabilesnį, subtilesnį santykį su norminančia suaugusiųjų galia. Elvino pokytį tiksliausia interpretuoti kaip perėjimą nuo chaotiško

pasipriešinimo ir mėginimo savarankiškai kontroliuoti nepakeliamas aplinkybes prie gebėjimo derėtis su suaugusiųjų galia, priimti jos teikiamą apsaugą ir kartu išlaikyti didesnį asmeninį savarankiškumą. Tokiu būdu romane realizuojamas neužbaigtas tapsmas: Elvinas išlieka pereinamojoje pozicijoje – jis jau nėra ankstesnis, nuo kitų priklausomas ir savo galios nesuvokiantis paauglys, bet dar negali perimti visų suaugusiojo funkcijų ir jo autoriteto. Taigi veikėjo branda pasireiškia gebėjimu pripažinti, kad suaugusiojo palikta vieta jam dar nepriklauso.

Šią nebaigto tapsmo būseną simboliškai perteikia tėvo batų pasimatavimo epizodas: „Grįždamas namo vakarienės pastebėjau, kad tėčio batai vis dar stovi prieangyje. Pamėginau pasimatuoti. Deja – buvo per dideli.“[243] Tėvo batai čia žymi suaugusio vyro, šeimos autoriteto bei atsakomybės poziciją. Elvino mėginimas juos apsiauti rodo galimybę perimti tėvo vietą, tačiau per dideli batai patvirtina, kad tokiai tapatybei paauglys dar nėra pasirengęs. Ir nors Tapatybės kaitos modelyje neįvyko paauglio tapatybės pokytis į suaugusiojo tapatybę, galios lygmenyje su lytiškumu / mirtimi susijusios patirtys Elviną perkėlė į antrąjį tapatybės transformacijos etapą.

Deviacinį Tapatybės kaitos modelį atitinkančiame Opolskaitės romane, kitaip negu daugumoje anksčiau aptartų kūrinių, pagrindinės veikėjos tapatybės kaita užbaigiama pasiekus suaugusiojo tapatybę. Šiuo požiūriu romanas artimas *Benedikto slenksčiams*, tačiau veikėjos perėjimas į suaugystę čia grindžiamas ne vien sukaupta patirtimi ar didesniu savarankiškumu. Kūdikio gimimas romane veikia kaip galutinis tapatybės kaitos slenkstis. Iki tol veikėjos santykis su visuomenės norminančia galia buvo grindžiamas atskirtimi bei atsiskyrimu ir pasipriešinimu. Vaikų namų taisyklės, globėjos reikalavimai ir mylimojo Viktoro įtaka jai reiškė iš išorės primestą kontrolę, todėl savąją tapatybę ji kūrė atsiribodama nuo šių galių. Tačiau tapusi motina ji nebegali likti už galios struktūros ribų. Atsakomybė už vaiką priverčia ją rūpintis kitu ir kurti saugumo, elgesio bei vertybių ribas. Taip jos ankstesnę pasipriešinimo laikyseną pakeičia normos kūrėjos pozicija.

Veikėjos perėjimą iš paauglės tapatybės į suaugusiojo visų pirma žymi amžiaus riba. *Po* etape jai jau yra suėję aštuoniolika metų. Kitas svarbus pokytis – išsilaisvinimas nuo kitų: pirmą kartą mergina nėra supama suaugusiųjų ar bendraamžių, kurie gali daryti įtaką jos gyvenimui. Trečiasis brandą paskatinantis veiksnys yra baimė prarasti naujagimį: „Staiga užgriuvusi atsakomybė man buvo baisiausia, ką lig tol savo menkame

[243] Varanius, *Šiltnamis*, 207.

gyvenime buvau patyrusi. Ji kasdien mane gąsdino [...] Ulrikas buvo visas mano gyvenimas. Galvojau tik apie jį. Siaubingai bijojau dėl jo. O netekčių man jau buvo per akis.“[244] Veikėja atsakomybę suvokia ne kaip natūraliai priimamą suaugusiųjų pasaulio dalį, bet kaip gąsdinantį ir disciplinuojantį veiksnį, o motinystė suteikia veikėjai naują statusą, padeda kurti norminį ryšį su visuomene, tačiau kartu apriboja jos iki tol turėtą laisvę. Nuo šiol savo veiksmus ji turi vertinti pagal jų galimas pasekmes vaikui. Todėl merginos suaugusiojo tapatybė pasiekiama per atsakomybės prisiėmimą bei vidinių kontrolės mechanizmų sukūrimą.

Galutinę veikėjos kaitos kryptį įtvirtina religijoje atrasta vertybių sistema. Ji suteikia alternatyvą anksčiau patirtoms norminančios galios formoms: vaikų namų institucinei drausmei, globėjos kontrolei ir nusikalstamam Viktoro pasauliui. Religija čia veikia kaip moralinis imperatyvas, leidžiantis veikėjai savarankiškai apibrėžti savo santykį su atsakomybe, kalte, rūpesčiu ir ateitimi. Šis pasirinkimas taip pat reiškia prisitaikymą prie apibrėžtos vertybinės sistemos. Skirtumas tas, kad šį kartą ji nėra vien pasyviai primetama iš išorės – veikėja pati ją pasirenka kaip priemonę savo ir vaiko gyvenimui struktūruoti.

Taigi romane vaizduojamas perėjimas nuo išorinės prie internalizuotos norminančios galios. Ankstesniuose etapuose veikėjos elgesį reguliavo institucijos ir suaugusieji. Tapatybės kaitos modelio *Po* etape ji pirmą kartą lieka be prieš tai ją supusios kitų galios ir pati perima atsakomybę už normų laikymąsi. Šiuo požiūriu jos tapsmas suaugusiąja yra užbaigtas: ji įgyja teisinį suaugusiojo statusą, atsiskiria nuo ankstesnių autoritetų ir prisiima atsakomybę už savo vaiką. Tačiau šis tapsmas išlieka paradoksalus, nes išsilaisvinimas pasiekiamas ne pasitraukus iš galios santykių, o užėmus juose naują – motinos, globėjos ir normos perdavėjos – poziciją. Todėl *Per* etape veikusi deviacinė tapsmo kryptis negali būti interpretuojama kaip paprastas sugrąžinamas į normos ribas. Pasakojime veikėja sukuria savitą suaugystės modelį, susiformavusį iš atskirties, netekčių ir pasipriešinimo patirčių. Ir per tai parodoma, kad literatūroje vyresniesiems paaugliams yra erdvės skirtingiems tapsmo suaugusiuoju modeliams, tačiau bent lietuvių autorių kūriniuose juos nuslopina norma tapusios konstrukcijos.

Apibendrinant galima teigti, kad *Po* etapo analizė parodė, jog Tapatybės kaitos modeliuose veikianti suaugusiųjų galia neturėtų būti vertinama tik kaip norminanti, disciplinuojanti ar atskirianti. Tam tikrais atvejais jos sugrįžimas išlaisvina veikėją nuo per anksti prisiimtų ar jam priskirtų atsakomybių ir

[244] Opolskaitė, *Eksperimentas gyventi*, 165–166

sukuria sąlygas tęsti tapsmo procesą, neperžengiant jo amžiui nustatytų ribų. Kitais atvejais disciplinuojanti patirtis paskatina pradėti vertinti savo veiksmus, pripažinti kitų žmonių laisves ir pereiti nuo susitelkimo į save prie atsakomybės už kitą. Taigi suaugusiųjų galia tiek Tapatybės kaitos modelių ribose, tiek žvelgiant plačiau – kaip literatūrą vyresniesiems paaugliams konstruojanti institucija – atlieka dvejopą funkciją: ji ir apriboja paauglio veikimo galimybes, ir suteikia orientyrus, pagal kuriuos jis gali suprasti, kaip pasaulyje funkcionuoja galia, įvertinti savo galios ribotumą bei pasirengti būsimai suaugusiojo tapatybei.

IŠVADOS

Disertacijoje atliktas 2000–2025 m. lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams lauko tyrimas ir atrinktų kūrinių analizė parodė, kad veikėjo tapsmas suaugusiuoju šioje literatūroje konstruojamas kaip laiko, galios, normos ir naratyvinės struktūros sąveika. Grožinėje literatūroje paauglio tapatybės kaita praplečiama nuo individualaus psichologinio brendimo iki proceso reprezentacijos. Dažniausiai ji vyksta santykyje su šeima, institucijomis, bendraamžiais, socialiniais lūkesčiais ir suaugusiųjų kuriamomis normomis, apibrėžiančiomis, kokia paauglio elgsena bei kokia tapsmo kryptis laikoma priimtina.

Pagrindinis disertacijos teorinis ir metodologinis rezultatas – paauglio tapsmui analizuoti sukonstruoti Norminis ir Deviacinis tapatybės kaitos modeliai. Jie leidžia veikėjo paauglio tapatybės kaitą tirti kaip galios persiskirstymo procesą: kas nustato kaitos kryptį, kada paauglio turima galia pripažįstama pakankama, kad įvyktų pokytis, kokias kūrinyje teigiamas normas veikėjas priima arba atmeta ir kaip jo pasirinkimas nulemia pasakojimo bei tapatybės kaitos pabaigą. Modelių taikymas parodė, kad paauglio tapsmo rezultato neapibrėžia pats prisitaikymo ar pasipriešinimo suaugusiųjų galiai faktas. Esminiu brandos kriterijumi tampa veikėjo gebėjimas reflektuoti galios veikimą, derėtis dėl savo vietos jos struktūroje ir prisiimti atsakomybę už savo pasirinkimus bei jų pasekmes.

Disertacija yra tarpdisciplininis darbas, kuriame derinamos literatūros sociologijos, kultūros istorijos, literatūros lauko ir leidybos analizės, filosofinių galios teorijų prieigos. Atkreiptina, kad disertacijoje nebuvo siekiama bendrąsias teorijas tiesiogiai perkelti į vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros analizę. Veikiau buvo remiamasi tokiomis jų adaptacijomis, kurios atsižvelgia į šio literatūros lauko savitumą.

Daugiausia dėmesio disertacijoje skirta galios sampratos ir galios santykių tyrimams. Remiantis Foucault, Trites, Nikolajevos teorinėmis įžvalgomis, paauglio-skaitytojo ir paauglio-veikėjo bei suaugusiojo-rašytojo ir suaugusiojo-veikėjo susitikimas literatūros kūriniuose buvo interpretuojamas kaip veikiantis galios lauke, t. y., kai suaugusysis, pasitelkdamas literatūros kūrinį, turi galią perteikti amžiaus nulemtą žinojimą, o skaitytojas paauglys jį gali priimti arba ne. Kitaip tariant, suaugusiųjų rašytojų galia mokyti kūrinyje nebūtinai bus išreikšta kaip atviras pamokymas – vyresniesiems paaugliams skirtoje literatūroje galia įrašoma į pasakojimo struktūrą, perteikiama per veikėjų pasirinkimus, konfliktų sprendimus ir tai, kaip kiti vertina juos.

Apibendrinant disertacijoje atliktus tyrimus, formuluojamos šios išvados:

1. Vyresniesiems paaugliams skirta literatūra išsiskiria pereinamosios tapatybės ir tapsmo suaugusiuoju modeliavimu, todėl ją tikslinga tirti kaip savarankišką literatūros lauką.

Literatūra paaugliams ilgą laiką buvo tiriama kaip vaikų literatūros dalis, tačiau XX a. pabaigoje pradėtos plėtoti būtent šiam literatūros laukui pritaikytos teorinės prieigos, iš kurių disertacijai ypač reikšmingi tapo paauglio ir suaugusiojo galios santykių, *aetonormatyvumo*, paauglystės kaip sociokultūrinio konstrukto ir tapatybės kaitos tyrimai. Lietuvos mokslinių tyrimų analizė parodė, kad vyresniesiems paaugliams skirti kūriniai iki šiol dažniausiai buvo įtraukiami į bendresnius vaikų ar paauglių literatūros tyrimus, todėl jų kaip atskiro literatūros lauko analizė išlieka fragmentiška.

Išanalizavus literatūros paaugliams raidą, apibrėžta, kad šiuolaikinė, moderni paaugliams skirta literatūra pradėjo formuotis maždaug XX a. viduryje, po Antrojo pasaulinio karo. Šiam literatūros laukui iki šiol didelę įtaką daro istoriniai, ideologiniai bei rinkos mechanizmai. Taip pat jis yra glaudžiai susijęs su visuomenėje įsitvirtinusia paauglystės samprata ir noru atliepti šiai grupei priskiriamus poreikius. Atsižvelgiant į tai, nustatyta, kad kūriniuose vaizduojamos temos ir problemos kinta kartu su tiksline auditorija, tačiau pamatiniai tapatybės kaitos ir tapsmo suaugusiuoju klausimai iš esmės išlieka tie patys.

Šiuolaikinės paaugliams skirtos literatūros formavimasis glaudžiai susijęs su pačios paauglystės sampratos raida. Disertacijoje paauglystės samprata išplečiama nuo biologiniu ir (ar) psichologiniu amžiumi apibrėžiamo tarpsnio iki socialiai ir kultūriškai konstruojamos gyvenimo stadijos. Kartu laikoma, kad paauglio tapatybę apibrėžia ne tik fiziologiniai ar psichologiniai pokyčiai, bet ir istorinė, kultūrinė, edukacinė, politinė, teisinė, ekonominė bei viešosios komunikacijos aplinka. Šiose srityse formuojamos normos ir vertinimo kriterijai, nustatantys, kokia paauglio elgsena laikoma atitinkančia jo amžių, kokia branda – tinkama, o kokios tapatybės formos – nukrypstančiomis nuo normos.

Atlikus šiuolaikinių mokslinių paaugliams skirtos literatūros tyrimų analizę, nustatyta, kad juose literatūra paaugliams apibrėžiama kaip savarankiškas literatūros laukas. Jo savitumą formuoja adresato amžius, specifinės teminės bei struktūrinės ypatybės ir skirtingose kultūrose įsitvirtinusios paauglystės sampratos. Šiame lauke paauglys dažniausiai reprezentuojamas kaip tarpinės, pereinamosios tapatybės subjektas, esantis tarp vaiko ir suaugusiojo pozicijų. Todėl paauglystė grožinėje literatūroje vaizduojama kaip reikšmingas tapatybės formavimosi laikas, darantis ilgalaikę įtaką individo ateičiai. Dėl šios priežasties literatūroje paaugliams nuolat aktualizuojami augimo, brendimo, krizės, savivokos, pasirinkimo ir

santykio su socialinėmis normomis klausimai, o tapatybės kaita tampa vienu iš pagrindinių pasakojimo organizavimo principų.

Būtent tapatybės kaitos ir tapsmo suaugusiuoju reprezentavimo gylis tampa vienu iš kriterijų, leidžiančių brėžti ribas tarp vaikų, paauglių ir suaugusiųjų literatūros. Vaikų literatūroje tapimas suaugusiuoju dar nėra pagrindinė adresato dabartinę tapatybę apibrėžianti problema, o suaugusiųjų literatūroje šis procesas nebėra būtinas pasakojimo struktūrinis centras. Tapatybės kaitos, savarankiškumo ir būsimos suaugusiojo pozicijos problemų atskleidimo sudėtingumas taip pat tampa vienu iš kriterijų, leidžiančių skirti jaunesniesiems paaugliams (11–13 m.) ir vyresniesiems paaugliams, arba jaunimui (14–18 m.), skirtus tekstus.

Vis dėlto grožinėje literatūroje konstruojamas paauglio vaizdinys nėra tiesioginis empirinių paauglių patirčių atitikmuo. Veikėjo paauglio tapatybė yra priklausoma nuo suaugusiųjų autorių palaikomų lūkesčių, kurie apibrėžia, koks turėtų būti paauglys, kaip jis privalėtų elgtis ir kokiu keliu judėti suaugystės link. Tokiu būdu paauglystė literatūroje tampa normatyviai organizuotu laiku, o paauglys – subjektu, kurio tapatybė formuojama tarp paaugliams priskiriamų patirčių įvairovės ir suaugusiųjų kuriamų norminių paauglystės scenarijų.

2. 2000–2025 m. lietuvių autorių literatūra vyresniesiems paaugliams iš fragmentiško leidybos lauko išaugo į atpažįstamą, kiekybiškai stiprėjantį ir vis didesne žanrine įvairove pasižymintį lauką, tačiau jo plėtra išlieka netolygi, o ilgalaikės kūrinių cirkuliacijos mechanizmai – koncentruoti.

Disertacijoje pirmą kartą sistemiškai tirtas 2000–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos grožinės literatūros laukas. Sudarytoje bibliografijoje užfiksuoti 127 leidiniai, reprezentuojantys 90 skirtingų kūrinių. 86 kūriniai pirmą kartą išleisti analizuojamu laikotarpiu, o 41 leidinys yra pakartotinis. Sistemiškai sutikrinus pirmuosius ir pakartotinius leidimus, autorius, leidėjus, žanrus, institucinius vertinimus bei leidybos kaitą, prieita prie išvados, kad lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtą literatūrą tikslinga analizuoti kaip struktūruotą ir kintantį lauką.

Lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams analizė atskleidė susiformavusį ir atpažįstamą grožinės literatūros lauką, kuriame universalūs Vakarų kultūroje įsitvirtinę tapsmo suaugusiuoju scenarijai realizuojami per savitus Lietuvos istorinius, socialinius, kultūrinius ir leidybinius kontekstus. Tapatybės kaitos problematika kūriniuose atskleidžiama, vaizduojant šeimos krizės, socialinės atskirties, pirmosios meilės, lytiškumo, priklausomybių sukurtų problemų, mirties ir konfliktinių santykių su galios institucijomis situacijas. Savo pobūdžiu lietuvių grožinė literatūra artėja prie anglakalbės

literatūros tradicijų. Šį lauką daugiausia formuoja moterys rašytojos, o vyraujantys žanrai yra realistinė problemų proza ir fantastinės literatūros atmainos – maginė fantastika, distopija, mokslinė fantastika.

Kiekybinė analizė parodė, kad lauko plėtra nebuvo tolygi. Ypač ryškus lūžis įvyko XXI a. antrojo dešimtmečio viduryje: 2010–2014 m. pasirodė 8 nauji kūriniai, 2015–2019 m. – 27, o 2020–2025 m. – 34. Todėl 2000–2025 m. raidą galima suskirstyti į kelis etapus: ankstesniam laikotarpiui būdinga fragmentiška ir mažesnės apimties produkcija, o maždaug nuo 2015 m. prasideda intensyvesnis lauko plėtros etapas, susijęs su gausesniu naujų kūrinių, autorių, leidėjų bei žanrų atsiradimu.

Lauko raidą veikė ne vien individuali autorių kūrybinė veikla. Naujų kūrinių pasirodymas ir jų matomumas siejosi su leidyklų veikla, literatūriniais konkursais, apdovanojimais, kultūrinėmis iniciatyvomis ir kitais instituciniais mechanizmais. Tiriamuoju laikotarpiu daugiausiai naujų vyresniesiems paaugliams skirtų kūrinių išleido dvi leidyklos – „Alma littera“ ir „Tyto alba“.

Nustatyta, kad lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams laukui būdingas autorių pasiskirstymo pagal lytį netolygumas. Iš 86 kūrinių, pirmą kartą išleistų 2000–2025 m., 65 kūrinius, arba 75,6 %, parašė moterys. Panaši disproporcija matoma ir vertinant pačius autorius: iš 61 tiriamuoju laikotarpiu šiame lauke debiutavusio ar kūrusio autoriaus 42 buvo moterys ir 19 – vyrai. Taigi maždaug trys ketvirtadaliai naujos lietuvių literatūros vyresniesiems paaugliams kūrinių buvo parašyti moterų, o ir tarp šio lauko kūrėjų jos sudarė aiškią daugumą. Šis rezultatas rodo, kad paauglystės, tapatybės kaitos ir tapsmo suaugusiuoju reprezentavimą tiriamuoju laikotarpiu lietuvių literatūroje daugiausia formavo moterys autorės.

Tiriamuoju laikotarpiu kito žanrinė lauko struktūra. Atkreiptas dėmesys, kad paauglio tapsmas vis rečiau reprezentuojamas tik realistiniame šeimos, mokyklos ar bendraamžių konfliktų kontekste ir vis dažniau perkeliamas į fantastines, distopines, mitologines, istorines ar kitaip transformuotas erdves. Todėl, nors tapatybės kaitos ir tapimo suaugusiuoju klausimai išlieka aktualūs, keičiasi literatūrinės priemonės ir žanrinės konvencijos, kuriomis jie reprezentuojami. Tai leidžia daryti išvadą, kad žanrinė lietuvių vyresniųjų paauglių literatūros struktūra kinta sparčiau negu pats kultūrinio tapsmo suaugusiuoju klausimo reikšmingumas.

3. Norminis ir Deviacinis Tapatybės kaitos modeliai leidžia paauglio tapsmą analizuoti kaip laiko, galios ir normos reguliuojamą procesą, kuriame pereinamoji paauglio pozicija suteikia laikiną savarankiškumą, tačiau kartu išlieka priklausoma nuo suaugusiųjų nustatomų galios ribų.

Siekiant tirti paauglio veikėjo tapatybės kaitą, sukonstruoti Tapatybės kaitos modeliai – Norminis ir Deviacinis. Jų struktūriniu pagrindu buvo

pasirinktas Josepho Campbello monomitas. Tapatybės kaitos modeliuose išlaikyta trinarė herojaus kelionės struktūra: *Išvykimas* siejamas su *Prieš* etapu, *Iniciacija* – su *Per* etapu, *Sugrįžimas* – su *Po* etapu. Ji buvo pritaikyta tiriant, kaip lietuvių autorių kūriniuose vyresniesiems paaugliams veikėjas pereina iš pradinės tapatybės būsenos į krizės, išbandymų ir pasirinkimų erdvę ir galiausiai į naują savęs ir pasaulio supratimo lygmenį.

Norminį tapatybės kaitos modelį atitinkančiuose kūriniuose veikėjas paauglys priima arba iš naujo įprasmina suaugusiųjų nustatytas normas, o jo tapatybės kaita atitinka kūrinio ribose pripažįstamą raidos kryptį. Šis modelis atskleidžia, kaip pasakojime konstruojama priimtino (normas atitinkančio) tapsmo kryptis. Veikėjas paauglys gali laikinai priešintis, klysti ar nutolti nuo normos, tačiau pasakojimo logika jį dažniausiai nukreipia į normų perėmimą. Šiame modelyje paauglio tapsmas laikomas sėkmingu tuomet, kai jis sugeba prisitaikyti prie veikiančių galios struktūrų ir / arba į jas įsilieja, priima socialines normas ir pradeda suvokti savo turimos galios ribas.

Deviaciniame tapatybės kaitos modelyje veikėjo tapsmo kryptis nutolsta nuo kūrinyje konstruojamos normos, todėl aktyvuojami jos reguliavimo, disciplinavimo ar atskirties mechanizmai. Tokiu būdu veikėjo tapsmo kryptis gali būti sugrąžinama į normos ribas arba, jei konfliktas lieka neišspręstas, užbaigta galios praradimu (kai veikėjas sugrąžinamas į vaiko poziciją), marginalizacija ar proceso nutraukimu – mirtimi. Grožinės literatūros tyrimams pritaikytas Deviacinis tapatybės kaitos modelis parodo, kaip pasakojime atkuriama norminio tapsmo kryptis.

Sukurti Tapatybės kaitos modeliai leido sistemingai analizuoti paauglio tapsmą, susiejant tapatybės pokyčius su galios įgijimu, praradimu ir persiskirstymu. Išskirti ir apibrėžti Tapatybės kaitos modeliuose veikiantys *slenksčiai* – pagrindinės paauglio veikėjo tapatybę transformuojančios patirtys. Jos gali būti ir išlaisvinančios nuo suaugusiųjų galios, ir disciplinuojančios, ir apsaugančios. Modelių etapai *Prieš*, *Per* ir *Po* padeda nustatyti pradinę paauglio padėtį galios struktūroje, jo tapatybę keičiančius slenksčius ir santykį su suaugusiųjų galia. Jų veikimo principas motyvuojamas tuo, kad paauglio tapsmas literatūroje nėra vien individualaus brendimo proceso reprezentacija. Veikėjo pokytis vyksta santykyje su norma, suaugusiųjų galia, institucijomis, šeima, bendraamžiais ir socialiniais lūkesčiais. Todėl ir tapatybės kaita suprantama kaip galios santykių reguliuojamas procesas, kuriame nuolat sprendžiama, koks paauglio tapsmas gali būti laikomas norminiu. Analizuojant kaitos procese esančią paauglio tapatybę, klausimą „Kas aš esu?“ tikslinga keisti klausimu „Kodėl aš manau, kad turiu būti toks, o ne kitoks?“. Paauglio tapatybė tokiu būdu atsiskleidžia

kaip formuojama santykyje su kitų lūkesčiais ir turima galia tuos lūkesčius įtvirtinti.

Disertacijoje atskleista, kad grožiniame kūrinyje reprezentuojama paauglio tapatybė priklauso nuo dviejų tarpusavyje susijusių veiksnių – laiko ir galios. Tapatybės kaitos modelių struktūroje, *Per* etape, apibrėžta pradedančio veikti Paauglio tapatybės laiko samprata. Šis laikas yra dvilypis: išlaisvinantis, nes paaugliui laikinai suteikiama galimybė savarankiškai veikti, rinktis ir priešintis suaugusiųjų galiai, ir disciplinuojantis bei *panoptinis*, nes paauglio dabartis nuolat vertinama pagal tai, kokiu suaugusiuoju jis turėtų tapti. Paauglys negali savavališkai paspartinti tapatybės kaitos ar anksčiau laiko perimti visos suaugusiojo galios, todėl jo veikimo galimybės išlieka priklausomos nuo amžiumi grindžiamos galios hierarchijos. Šios taisyklės nepaisymas analizuotuose kūriniuose laikomas nukrypimu nuo normos ir dažniausiai sulaukia disciplinuojančios bausmės.

Nustatyta, kad Paauglio tapatybės laike paaugliui veikėjui yra suteikiama laikina laisvė veikti be suaugusiųjų priežiūros. Tokia laisvė Tapatybės kaitos modeliuose yra interpretuojama kaip pereinamoji, simboliška ir atliekanti edukacinę, skaitytoją auginančią funkciją. Ji sudaro prielaidas pasakojimo herojaus tapatybės kaitai, tačiau, įvedus disciplinos ir bausmės slenkstį, tampa priemone įtvirtinti socialiai pageidaujamą tapimo suaugusiuoju scenarijų. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad suaugusiųjų galia neišnyksta – jai suteikiama stebėtojo pozicija. Tokiu būdu suaugusieji bet kada gali sugrįžti į veiksmą ir padėti veikėjui pasiekti suaugusiojo tapatybę.

Tapatybės kaitos modeliuose išskirtos veikiančios trys santykio su suaugusiųjų galia formos – pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis (marginalizacija). Pasipriešinimas laikinai išplečia paauglio veikimo ribas ir suteikia galimybę kvestionuoti suaugusiųjų sukurtą tvarką, tačiau pats savaime negarantuoja brandos ar savarankiškos suaugusiojo tapatybės. Prisitaikymas gali reikšti normų priėmimą, sugrįžimą į socialiai pripažįstamą tapsmo trajektoriją ir integraciją į šeimą ar bendruomenę, tačiau jis nebūtinai yra besąlygiškas paklusimas. Atskirtis žymi situaciją, kai paauglys neatitinka normos arba negali joje įsitvirtinti ir dėl to yra marginalizuojamas, nutildomas ar išstumiamas iš socialiai pripažįstamo tapsmo. Šios trys santykio formos analizę nukreipia nuo statiško klausimo, „koks yra paauglys?“, prie dinamiško – „kokį santykį jis kuria su jam nustatytomis elgesio ir tapsmo taisyklėmis?“. Būtent šis santykis ir jo kaita tampa vienu svarbiausių kriterijų vertinant veikėjo tapatybės transformaciją.

4. Šešių lietuvių autorių kūrinių analizė parodė, kad paauglio tapsmo rezultato neapibrėžia paprasta maišto ir paklusimo opozicija: Norminis

ir Deviacinis modeliai atskleidžia skirtingus būdus derėtis su suaugusiųjų galia, grįžti į norminę tapsmo trajektoriją arba iš jos būti išstumtam.

Disertacijoje buvo tirta, kaip tyrimo objektu pasirinktuose lietuvių autorių literatūroje vyresniesiems paaugliams veikia Norminis ir Deviacinis tapatybės kaitos modeliai. Nustatyta, kad Norminį tapatybės kaitos modelį atitinka Ežerinytės ir Černiauskaitės, Deviacinį – Varaniaus, Opolskaitės, Gudonytės ir Kenešytės-Gricės kūriniai. Analizės metu buvo siekiama parodyti, kokie gali būti skirtingi santykio su suaugusiųjų galia scenarijai ir paauglio tapimo suaugusiuoju modeliai. Tyrimas išryškino, kad Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių negalima laikyti visiškai uždaromis ar statiškomis kategorijomis. Veikėjo santykis su galia tapsmo procese gali keistis: deviacinė trajektorija gali būti koreguojama norminio tapsmo kryptimi, o Norminiame modelyje prisitaikymas gali derėti su sąmoningu tam tikrų normų kvestionavimu ar atmetimu.

Norminis ir Deviacinis tapatybės kaitos modeliai disertacijoje buvo interpretuoti kaip du paauglio tapsmo scenarijai, kuriuose suaugusiųjų galia veikė kaip tapatybę reguliuojantis, kreipiantis arba iš jos išstumiantis veiksnys. Svarbu tai, kad dalyje tirtų kūrinių pagrindinis veikėjas paauglys nepasiekė suaugusiojo tapatybės. Veikėjai dažniau perėjo į tarpinę būseną: jiems buvo suteikiama galimybė sugrįžti į saugesnę vaiko poziciją (Lina – *Verksnių klubas*), priimti suaugusiųjų normas (Elvinas – *Šiltnamis*), integruotis į šeimos ar visuomenės struktūrą (Kotryna – *Blogos mergaitės* dienoraštis). Kitu atveju paauglio tapsmas buvo sustabdomas (Jogailė – *Purslai*). Todėl modelių taikymas leidžia teigti, kad šioje literatūroje už suaugusiojo tapatybės pasiekimą svarbiau norminio paauglio tapsmo vaizdavimas.

Norminį modelį atitinkančiuose kūriniuose paauglio kaita orientuojama į galimybę priimti arba iš naujo įprasminti suaugusiųjų nustatytas normas ir išlaikyti ryšį su socialine tvarka. Tačiau šio modelio rezultatas nėra vienodas. Pavyzdžiui, *Verksnių klube* Lina nepasiekia suaugusiojo tapatybės ir *Po* etape sugrąžinama į jos amžių labiau atitinkančią paauglės poziciją. Toks grįžimas nėra nesėkmė ar individualumo praradimas. Priešingai, suaugusiųjų galios atkūrimas išlaisvina Liną nuo per anksti prisiimtos atsakomybės ir sudaro sąlygas toliau kurti paauglės bei būsimos suaugusiosios tapatybę. Jos kaita realizuojama per santykius ir emocinę brandą, o ne per ankstyvą suaugusiojo funkcijų perėmimą.

Apibendrinus analizuotų kūrinių pagrindinių veikėjų tapatybės kaitą, išryškėjo keli skirtingi santykio su norminančia suaugusiųjų galia scenarijai. Ežerinytės apysakoje pagrindinė veikėja nepasiekia suaugusiojo tapatybės. *Po* etape ji sugrąžinama į jos amžių atitinkančią paauglės poziciją, o jos santykis

su suaugusiųjų galia išlieka prisitaikymo. Veikėjos tapatybės kaita vyksta per kuriamus santykius ir emocinę brandą, tačiau neperauga į galutinį suaugusiojo tapatybės perėmimą.

Černiauskaitės romane pagrindinio veikėjo tapsmas užbaigiamas pasiekiant suaugusiojo tapatybę. Benedikto santykis su suaugusiųjų galia daugiausia grindžiamas prisitaikymu, kartais atsirandant maišto apraiškoms. Paauglys pradeda priešintis kitų normoms, kai, pasitelkus galią, siekiama pakeisti jo vertybinę sistemą. Todėl veikėjo santykis su suaugusiųjų galia įgyja brandžią prisitaikymo formą: jis paklūsta galiojančiai tvarkai, tačiau išmoksta atmesti tas normas, kurios kėsinasi į jo vertybinės sistemos vientisumą. Suaugusiojo tapatybė šiame romane pasiekiama išmokus derinti savarankiškumą su kitų galios pripažinimu.

Varaniaus ir Gudonytės romanuose pagrindiniai veikėjai nepasiekia suaugusiojo tapatybės. Abiem atvejais jų kaitos pradžią ir pagrindinę motyvaciją lemia noras pasipriešinti norminančiai suaugusiųjų galiai, atsiriboti nuo jos reikalavimų ir patiems kontroliuoti savo tapsmo kryptį. Toks pasipriešinimas neveda į savarankišką alternatyvios suaugystės modelį. Abiejuose kūriniuose veikia disciplinos ir bausmės slenkstis, kuris sustabdo nuo normos nukrypstantį tapsmą. Ribinės patirtys (netektis, susidūrimas su mirtimi, smurtu ir kt.) tampa priemone veikėjams permąstyti savo elgesį bei turimos galios ribas, pradėti vertinti kitų žmonių poreikius.

Elvino ir Kotrynos santykis su suaugusiųjų galia keičiasi iš pasipriešinimo ir atskirties į prisitaikymą bei dialogo galimybės pripažinimą. Pagrindinis veikėjų tapatybės pokytis įvyksta psichologiniame lygmenyje: jie pradeda reflektuoti savo veiksmus, pripažinti jų pasekmes ir suvokti, kad savarankiškumas nėra tapatus visiškam norminančios galios atmetimui. Taigi *Po* etape abu veikėjai išlieka paauglio tapatybės ribose, tačiau jų pozicija galios struktūroje tampa stabilesnė ir mažiau grindžiama kraštutiniu pasipriešinimu.

Opolskaitės romanas iš kitų išsiskiria tuo, kad jame vaizduojama, kaip nuokrypyje esanti veikėja pasiekia norminį tapsmą ir iš dalies integruojasi į visuomenę. Pasakojimo pradžioje – *Per* etape – suaugusiųjų galia paauglę nukreipia į nuo normos nukrypstantį tapsmą: vaikų namų institucinė tvarka, globėjos poveikis ir Viktoro nusikalstamo pasaulio normos ją atskiria nuo visuomenėje pripažįstamos raidos krypties. Paauglės tapatybės kaita kūrinyje susiejama su lytiškumu, tapimu mama ir moters socialinio vaidmens perėmimu. *Po* etape ji jau pasiekusi formalią pilnametystės ribą, atsiskyrusi nuo kitų įtakos ir tapusi atsakinga už normos kūrimą bei perdavimą.

Iki *Po* etapo veikėja išlaiko atskirties ir pasipriešinimo santykį su normatyvine visuomenės galia, tačiau tapusi motina ir prisiėmusi atsakomybę

už vaiką pati įsitraukia į galios santykių struktūrą. Veikėja pasirenka naują vertybinį pagrindą, kurį atranda religijoje, ir pereina nuo išorinės kontrolės prie pačios pasirinktos bei internalizuotos normos. Taigi jos suaugusiojo tapatybė susiformuoja ne tiesiogiai priėmus ankstesnių autoritetų reikalavimus, bet pačiai perėmus atsakomybę, savikontrolę ir rūpestį kitu.

Kitaip nei prieš tai aptartuose kūriniuose, Kenešytės-Gricės apysakoje vaizduojamas kraštutinis pasipriešinimo norminančiai suaugusiųjų galiai scenarijus ir tapimo suaugusiuoju pabaiga – paauglės mirtis, o Tapatybės kaitos modelis užbaigiamas disciplinos ir bausmės slenksčiu. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad tai vienas svarbiausių Tapatybės kaitos modelio struktūrinių elementų, aktyvuojamas tada, kai veikėjo pasipriešinimas peržengia tekste įtvirtintas normas atitinkančio elgesio ribas. Tačiau jo funkcija skirtinguose kūriniuose nevienoda: vienur slenkstis paskatina refleksiją ir sugrąžina veikėją į norminę trajektoriją, kitur galutinai sustabdo jo tapsmą.

Pursluose pagrindinė veikėja nepriima suaugusiųjų sukonstruotos tapsmo krypties, bet ir neranda, kaip sugrįžti į norminį tapsmą ar paklusti disciplinuojančiai suaugusiųjų galiai. Jogailės bandymai konstruoti paauglės tapatybę kūrinyje pateikiami kaip maištas, o jos nenoras paklusti lemia vis griežtesnes bausmes. Pasakojime nesukuriama galimybė veikėjai pereiti į naują tapatybės kūrimo etapą, todėl jos tapsmas sustabdomas mirtimi. Veikėjos perspektyvoje mirtis suvokiama kaip išsilaisvinimas iš suaugusiųjų kontrolės ir teisė pačiai priimti galutinį sprendimą. Tapatybės kaitos modelio struktūroje mirtis – normos neatitinkančios tapatybės pašalinimas, nekuriant kitokio tapsmo modelio.

Analizė atskleidė, kad Norminis ir Deviacinis tapatybės kaitos modeliai nėra visiškai uždaros ar viena kitai priešingos struktūros. Veikėjų santykis su suaugusiųjų galia gali kisti, todėl deviacinė tapsmo trajektorija gali būti nukreipta norminio tapsmo link, o prisitaikymas nebūtinai reiškia besąlygišką paklusimą. Kai kurie veikėjai priima suaugusiųjų nustatytas atsakomybės ir socialinio veikimo normas, tačiau išsaugo teisę priešintis mėginimams pakeisti jų vertybinę sistemą. Todėl svarbiausiu tapatybės kaitos kriterijumi tampa ne pats pasipriešinimo ar prisitaikymo faktas, bet tai, ar veikėjas geba reflektuoti galios veikimą, derėtis dėl savo vietos jos struktūroje ir prisiimti atsakomybę už savo pasirinkimus.

Svarbu pabrėžti, kad literatūroje vyresniesiems paaugliams suaugusiųjų diegiamas normatyvumas – tai ne tik draudimai ar paklusnumo reikalavimai. Jis gali pasireikšti per pasakojime veikiančią vertybinę sistemą, kurios privalumai išryškinami per veikėjų pasirinkimus bei jų įtaką tapsmo procesui. Taip realizuojama ir edukacinė literatūros funkcija: parodoma, kokias

pasekmes lemia skirtingi pasirinkimai ir kokios tapsmo galimybės atsiveria paaugliui.

Analizuoti kūriniai kartu rodo, kad viena iš sėkmingo tapsmo sąlygų yra veikėjo gebėjimas apibrėžti savo santykį su jį supančiomis normomis ir galios struktūromis. Suaugusiojo tapatybę arba kitą kaitos etapą pasiekia tie veikėjai, kurie išmoksta patys prisiimti atsakomybę, perimti, permąstyti ar perkurti jiems diegiamas vertybes ir savarankiškai reguliuoti savo veiksmus. Tuo tarpu veikėjai, kurių pasipriešinimą pakeičia prisitaikymas, tačiau kurie neperima su suaugusiojo pozicija siejamos atsakomybės ir galios, išlieka paauglio tapatybės ribose. Tais atvejais, kai pasipriešinimas negali būti transformuojamas į dialogą, atsakomybės prisiėmimą ar alternatyvų suaugystės modelį, tapsmo procesas gali būti nutraukiamas veikėjo mirtimi. Taigi galima daryti išvadą, kad tirtuose kūriniuose veikėjo brandą apibrėžia ne išsilaisvinimas iš suaugusiųjų galios, o gebėjimas suprasti jos veikimo principus, derėtis dėl savo vietos galios struktūroje ir palaipsniui pačiam prisiimti atsakomybę už save bei kitus.

Suaugusiojo tapatybė analizuotuose kūriniuose taip pat nėra tapatinama vien su biologiniu amžiumi. Ją įtvirtina galios pozicijos pokytis: gebėjimas savarankiškai priimti sprendimus, atsakyti už jų pasekmes, rūpintis kitu ir pačiam kurti arba perduoti normas. Dėl to grįžimas į paauglio poziciją ne visada reiškia nesėkmingą tapatybės kaitą. Kai suaugusieji perima jiems priklausančias atsakomybes, paauglys išlaisvinamas nuo per anksti prisiimtų funkcijų ir gali tęsti tapsmą jo amžių atitinkančioje galios pozicijoje. Taigi sėkmingas Tapatybės kaitos modelio užbaigimas nebūtinai sutampa su suaugusiojo tapatybės pasiekimu.

Mokslinis indėlis ir tolesnių tyrimų perspektyvos. Disertacijos mokslinį indėlį sudaro keli tarpusavyje susiję rezultatai. Pirma, vyresniesiems paaugliams skirta literatūra apibrėžta kaip savarankiškas laukas, kurio savitumas susietas su pereinamosios paauglio tapatybės ir tapsmo suaugusiuoju modeliavimu. Antra, pirmą kartą sistemingai tirtas 2000–2025 m. lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtos grožinės literatūros laukas, apimantis pirmuosius ir pakartotinius leidimus, autorius, leidėjus, žanrinę struktūrą, institucinį pripažinimą ir leidybos kaitą. Trečia, sukonstruoti Norminis ir Deviacinis Tapatybės kaitos modeliai, kuriuose Campbello herojaus kelionės struktūra sujungta su paauglystės laiko, galios, normatyvumo ir suaugusiojo–paauglio santykio analize. *Prieš*, *Per* ir *Po* etapai, Paauglio tapatybės laiko samprata, tapatybės kaitos slenksčiai ir trys santykio su suaugusiųjų galia formos – pasipriešinimas, prisitaikymas ir atskirtis – sukuria analitinį įrankį, leidžiantį palyginti skirtinguose kūriniuose vaizduojamas veikėjų tapsmo struktūras. Ketvirta, Tapatybės kaitos modeliai

buvo pritaikyti šešių lietuvių autorių kūriniams tirti. Analizuotoje literatūroje brandi tapatybės pozicija siejama su gebėjimu reflektuoti galios veikimą, kritiškai vertinti normas, derėtis dėl savo vietos galios struktūroje ir prisiimti atsakomybę. Taip pat prieita prie išvados, kad suaugusiųjų galia analizuotuose kūriniuose veikia kaip disciplinavimo, apsaugos ir edukacinis mechanizmas. Galiausiai disertacijoje atliktų makro- ir mikrolygmens tyrimų derinimas leidžia parodyti, kad galios klausimas persmelkia visą vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros lauką. Už teksto ribų suaugusiųjų institucijos dalyvauja atrenkant, leidžiant, perleidžiant ir vertinant paaugliams skirtus kūrinius, o tekstų viduje suaugusiųjų perspektyva dalyvauja apibrėžiant leistinas paauglio tapatybės ir tapsmo ribas. Taigi literatūra vyresniesiems paaugliams atsiskleidžia kaip erdvė, kurioje visuomenė reprezentuoja paauglystę ir nuolat iš naujo apibrėžia savo lūkesčius jai.

Tyrimo ribotumai. Tyrimo ribas apibrėžia pasirinktas 2000–2025 m. lietuvių autorių kūrinių korpusas ir šeši išsamiai analizuoti problemų prozos tekstai. Todėl Tapatybės kaitos modelių taikymo galimybės fantastikos, distopijos, grafinio pasakojimo ir kitų žanrų kūriniams šiame darbe sistemiškai netirtos. Taip pat nebuvo atliekamas empirinis skaitytojų recepcijos tyrimas, todėl išvados apie edukacinį ir normatyvinį literatūros veikimą apibūdina tekstuose konstruojamas skaitytojo pozicijas, o ne realų poveikį paaugliams. Disertacijoje atliktą tyrimą ateityje būtų tikslinga papildyti lyčių studijų aspektu. Toks žvilgsnis leistų kelti klausimą, ar priklausymas konkrečiai lyčiai veikia paauglio tapsmo procesą, jei taip, kokiu būdu ir kaip skiriasi veikėjui keliami lūkesčiai.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

ŠALTINIAI

1. Černiauskaitė, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. Vilnius: Alma littera, 2020.
2. Ežerinytė, Ilona. Verksnių klubas. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017.
3. Gudonytė, Kristina. Blogos mergaitės dienoraštis. Vilnius: Laisvos valandos, 2011.
4. Kenešytė-Gricė, Agnesa. Purslai. [Vilnius]: Gelmės, 2024.
5. Opolskaitė, Daina. Eksperimentas gyventi. Vilnius: Alma littera, 2015.
6. Varanius, Vytautas. Šiltnamis. Vilnius: Alma littera, 2019.

LITERATŪRA

1. „About“. Perry Nodelman. https://perrynodelman.com/about-2/ [žiūrėta 2026 05 05].
2. „Adolescence“. Britannica, https://www.britannica.com/science/adolescence [žiūrėta 2024 06 07].
3. Alma littera. „Apie mus“, https://almalittera.lt/pages/apie-mus [žiūrėta 2025 06 09].
4. Alma littera. „Vaikų ir jaunimo literatūros konkursas“. https://almalittera.lt/pages/vaiku-literaturos-konkursas [žiūrėta 2026 04 06].
5. Alsup, Janet. „More Than a ‘Time of Storm and Stress’: The Complex Depiction of Adolescent Identity in Contemporary Young Adult Novels“. In The Critical Merits of Young Adult Literature: Coming of Age, edited by Crag Hill, 25–37. New York: Routledge, 2015.
6. Arnett, Jeffrey Jensen. „Adolescent Storm and Stress, Reconsidered“. American Psychologist 54, Nr. 5 (1999): 317–326.
7. Baldil, Okan. „Identity Formation in Postmodern Consumption Cultures: An Example of Rocker Subcultures“. International Journal of Media Culture and Literature 2, Nr. 3 (2016): 81–102.
8. Baliutavičiūtė, Eglė, „Sudėtingi pasirinkimai ir pasaulyje pasimetęs paauglys Vytauto Bubnio „Arberone“ (rašytojo 90-osioms gimimo metinėms)“, Rubinaitis, 2022, Nr. 3 (103), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2022-nr-3-103/sudetingi-pasirinkimai-ir-pasaulyje-pasimetes-paauglys-vytauto-bubnio-arberone-rasytojo-90-osioms-gimimo-metinems/ [žiūrėta 2025 06 07].

9. Baliutavičiūtė, Eglė. „Lietuvių vaikų literatūra.“ Visuotinė lietuvių enciklopedija. https://www.vle.lt/straipsnis/lietuviu-vaiku-literatura/ [žiūrėta 2024 01 17].
10. Baxter, Kent. The Modern Age: Turn-of-the-Century American Culture and the Invention of Adolescence. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2008.
11. Beauvais, Clémentine. The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015.
12. Beauvais, Clémentine. „The Problem of 'Power': Metacritical Implications of Aetonormativity for Children's Literature Research“. Children's Literature in Education 44, Nr. 1 (2013): 74–86. https://doi.org/10.1007/s10583-012-9182-3.
13. Besley, Tina. Counseling Youth: Foucault, Power, and the Ethics of Subjectivity. Leiden: Brill, 2019.
14. Brugger-Dethmers, Nicole. „Cross-Dressing and Performativity“. In Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult, edited by Mary Hilton and Maria Nikolajeva, 77–92. New York: Routledge, 2016.
15. Campbell, Joseph. „Herojaus paieškos mituose ir kasdienybėje.“ Bernardinai.lt, 2015 11 26. https://www.bernardinai.lt/2015-11-26-herojaus-paieskos-mituose-ir-kasdienybeje/ [žiūrėta 2026 05 02].
16. Campbell, Joseph. Herojus su tūkstančiu veidų. Vilnius: Tyto alba, 2025.
17. Campbell, Joseph. Mitai, kuriais gyvename. Vilnius: Tyto alba, 2018.
18. Campbell, Patty. Campbell's Scoop: Reflections on Young Adult Literature. Lanham: Scarecrow Press, 2010.
19. Cart, Michael. „From Insider to Outsider: The Evolution of Young Adult Literature“. Voices from the Middle 9, Nr. 2 (2001): 95–97.
20. Cart, Michael. Young Adult Literature: From Romance to Realism. 3rd ed. Chicago: ALA Neal-Schuman, 2016.
21. Clarke, Simon. „Culture and Identity“. In The SAGE Handbook of Cultural Analysis, 511–526. London: SAGE Publications, 2008. http://www.sage-ereference.com/view/hdbk_culturanalysis/n24.xml [žiūrėta 2024 09 16].
22. Coats, Karen. „Young Adult Literature: Growing Up, In Theory“. In Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature, edited by Shelby A. Wolf, Karen Coats, Patricia Enciso, and Christine A. Jenkins, 315–329. New York: Routledge, 2010.

23. Coats, Karen. „Narrative Fiction: As Real as it Gets?“. In The Bloomsbury Introduction to Children’s and Young Adult Literature, 317–344. London and New York: Bloomsbury Academic, 2018.
24. Coats, Karen. „Identity“. In Keywords for Children’s Literature. 2nd ed. Edited by Philip Nel, Lissa Paul, and Nina Christensen, 98–101. New York: NYU Press, 2021.
25. Coulmas, Florian. Identity: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2019.
26. Cross, Julie. „The Inevitable and Inescapable Didacticism of Contemporary Popular Junior Fiction“. New Review of Children’s Literature and Librarianship 10, Nr. 1 (2004): 55–70.
27. Crowe, Chris. „Young Adult Literature: What Is Young Adult Literature?“. English Journal 88, Nr. 1 (1998): 120–122. https://www.proquest.com/docview/237278489 [žiūrėta 2024 06 07].
28. Daniels, Cindy Lou. „Literary Theory and Young Adult Literature: The Open Frontier in Critical Studies“. The ALAN Review 33, Nr. 2 (Winter 2006): 78–82.
29. Deacon, Roger. „Michel Foucault on Education: A Preliminary Theoretical Overview“. South African Journal of Education 26, Nr. 2 (2006): 177–187.
30. „Death, Gender and Sexuality in Contemporary Adolescent Literature“. Routledge. https://www.routledge.com/Death-Gender-and-Sexuality-in-Contemporary-Adolescent-Literature/James/p/book/9780415888561 [žiūrėta 2026 05 01].
31. „Didactic“. Encyclopaedia Britannica. https://www.britannica.com/art/didacticism [žiūrėta 2024 08 17].
32. Downing, Lisa. The Cambridge Introduction to Michel Foucault. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
33. „Dr. Roberta Trites“. College of Arts and Sciences, Illinois State University. https://cas.illinoisstate.edu/faculty-staff/profile/?ulid=seeling [žiūrėta 2026 05 05].
34. Falconer, Rachel. „Young Adult Fiction and the Crossover Phenomenon“. In The Routledge Companion to Children’s Literature, edited by David Rudd, 87–99. New York: Routledge, 2010.
35. Foucault, Michel. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1995.
36. Gustaitienė, Asta. „(Ne)laisvė būti geru paauglyje: teigiamas personažas XXI a. lietuvių paauglių prozoje“. In Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė: straipsnių rinkinys, 22–30. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

37. Hill, Crag. „Introduction“. In The Critical Merits of Young Adult Literature: Coming of Age, 1–20. New York: Routledge, 2014.
38. Hilton, Mary, and Maria Nikolajeva, eds. Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult. New York: Routledge, 2016.
39. Holub, Robert C. „Implied Reader“. In Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms, edited by Irena R. Makaryk, 562–563. Toronto: University of Toronto Press, 1993.
40. Hunt, Caroline. „Young Adult Literature Evades the Theorists“. Children’s Literature Association Quarterly 21, Nr. 1 (1996): 4–11.
41. Hutchinson, Sara. „Let’s Write About Sex – YA Fiction as a Means of Learning about Sexuality“. New Writing 13, Nr. 2 (2016): 315–325. https://doi.org/10.1080/14790726.2016.1168849.
42. IBBY Lietuva. „Apie“. https://www.ibbylietuva.lt/apie/ [žiūrėta 2026 04 06].
43. IBBY Lietuva. „Diskusija ‘2023 m. vaikų ir paauglių literatūros tendencijos Lietuvoje’“. 2024 m. kovo 18 d. https://www.ibbylietuva.lt/naujienos/diskusija-2023-m-vaiku-ir-paaugliu-literaturos-tendencijos-lietuvoje/ [žiūrėta 2024 06 21].
44. IBBY Lietuva. „IBBY garbės sąrašas“. https://www.ibbylietuva.lt/ibby-garbes-sarasas/ [žiūrėta 2026 04 06].
45. IBBY Lietuva. „Geriausių metų knygų vaikams ir paaugliams premijos“. https://www.ibbylietuva.lt/geriausiu-metu-knygu-vaikams-ir-paaugliams-premijos/ [žiūrėta 2026 04 06].
46. Karkaba, Cherki. „Deconstructing Identity in Postcolonial Fiction“. ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries 7, Nr. 2 (2010): 91–99. http://www.sdas.edus.si/Elope/PDF/ElopeVol7-2Karkaba.pdf [žiūrėta 2024 10 09].
47. Kaziliūnaitė, Aušra. „Foucault panoptizmas ir (savi)priežiūra: nuo individų prie dividų“. Problemos 97 (2020): 36–47. https://doi.org/10.15388/Problemos.97.3.
48. Kišūnaitė, Roma, „Vaikų knygų leidyba Lietuvoje 1991–2000 m.“, Rubinaitis, 2001, Nr. 4 (20), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2001-nr-4-20/vaiku-knygu-leidyba-lietuvoje-1991-2000-m/ [žiūrėta 2025 04 14].
49. Köhler, Tamara. Tackling Taboo Topics: Narrative Strategies in the Representation of Mental Illness Stigma in Young Adult Literature. Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, 2024.

50. Kokkola, Lydia. „Carnality in Adolescent Literature“. In The Edinburgh Companion to Children’s Literature, edited by Clémentine Beauvais and Maria Nikolajeva, 90–101. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
51. Lesko, Nancy. Act Your Age! A Cultural Construction of Adolescence. 2nd ed. New York: Routledge, 2012.
52. Lietuvos leidėjų asociacija. „Kinematografiškiausios knygos (knyga + kinas)“. https://lla.lt/lt/knygu-katalogas/kinematografiskiausios-knygos-knyga-kinas [žiūrėta 2026 04 09].
53. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. „Akcijos „Metų knygos rinkimai 2025“ ekspertų komisijos“. Skaitymo metai. https://skaitymometai.lnb.lt/linker.php?_m_e_id=27&_menu_i_id=357&tmpl_id%5B1%5D=2080&tmpl_into%5B0%5D=index&tmpl_into%5B1%5D=middle&tmpl_name%5B0%5D=m_site_index2 [žiūrėta 2026 04 06].
54. McCallum, Robyn, and John Stephens. „Ideology and Children’s Books“. In Handbook of Research on Children’s and Young Adult Literature, edited by Shelby Wolf, Karen Coats, Patricia Enciso, and Christine Jenkins, 359–371. New York: Routledge, 2010.
55. McCallum, Robyn. Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity. London: Routledge, 1999.
56. „Maria Nikolajeva“. Faculty of Education, University of Cambridge. https://faculty.educ.cam.ac.uk/people/staff/nikolajeva [žiūrėta 2026 05 05].
57. Maskuliūnienė, Džiuljeta. „Naujasis didaktizmas šiuolaikinėje lietuvių paauglių prozoje.“ In Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė, 54-68. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
58. Maskuliūnienė, Džiuljeta, „Tekstų – gyva bala, o kūrinių? (2006 m. lietuvių vaikų proza)“, Rubinaitis, 2007, Nr. 1 (41), https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2007-nr-1-41/tekstu-gyva-bala-o-kuriniu-2006-m-lietuviu-vaiku-proza/ [žiūrėta 2025 04 14].
59. „Michel Foucault“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. https://www.vle.lt/straipsnis/michel-foucault/ [žiūrėta 2026 04 09].
60. „MTV Networks Company“. Encyclopedia.com. https://www.encyclopedia.com/marketing/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/mtv-networks-company [žiūrėta 2024 06 13].
61. Nikolajeva, Maria. Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers. New York: Routledge, 2010.
62. Nikolajeva, Maria. „The Changing Aesthetics of Character in Children’s Fiction“. Style 35, Nr. 3 (2001): 430–453.

63. Nikolajeva, Maria. „Theory, Post-Theory, and Aetonormative Theory“. Neohelicon 36, Nr. 1 (2009): 13–24.
64. Nikolajeva, Maria. „Voicing Identity: The Dilemma of Narrative Perspective in Twenty-First-Century Young Adult Fiction“. In Modern Children’s Literature, edited by Kimberley Reynolds and Catherine Butler, 251–267. London: Palgrave Macmillan, 2014.
65. Nikolajeva, Maria. „Memory of the Present: Empathy and Identity in Young Adult Fiction“. Narrative Works 4, Nr. 2 (2014): 86–107. https://journals.lib.unb.ca/index.php/NW/article/view/22784.
66. Nodelman, Perry. The Hidden Adult: Defining Children’s Literature. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008.
67. Nodelman, Perry. „The Other: Orientalism, Colonialism, and Children’s Literature“. Children’s Literature Association Quarterly 17, Nr. 1 (1992): 29–35. https://doi.org/10.1353/chq.0.1006.
68. „Paauglystė“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. https://www.vle.lt/straipsnis/paauglyste/ [žiūrėta 2024 06 11].
69. „Paieška.“ iBiblioteka.lt. https://ibiblioteka.lt/metis/ [žiūrėta 2026 09 06].
70. Pattee, Amee. „Between Youth and Adulthood: Young Adult and New Adult Literature“. Children’s Literature Association Quarterly 42, Nr. 2 (2017): 218–230. https://doi.org/10.1353/chq.2017.0018.
71. „Pubertetas“. Lietuvos Respublikos terminų bankas. https://terminai.vlkk.lt/terminas/640476 [žiūrėta 2024 06 05].
72. Raguotienė, Genovaitė. „...Kas tai yra vaikų literatūra?“ (Apie vaikų literatūros sampratą 1918–1940 m.). Rubinaitis, 1998, Nr. 2 (9). https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/1998-nr-2-9/kas-tai-yra-vaiku-literatura-apie-vaiku-literaturos-samprata-1918-1940-m/ [žiūrėta 2026 04 15].
73. Rousseau, G. S. Review of Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason, by Michel Foucault. Eighteenth-Century Studies 4, Nr. 1 (1970): 3–4.
74. Schachter, Elli P. „Erikson Meets the Postmodern: Can Classic Identity Theory Rise to the Challenge?“ Identity: An International Journal of Theory and Research 5, Nr. 2 (2005): 137–160. https://doi.org/10.1207/s1532706xid0502_4.
75. Schöpflin, George. „Identities, Politics and Post-Communism in Central Europe“. Nations and Nationalism 9, Nr. 4 (2003): 477–490. https://doi.org/10.1111/1469-8219.00123.
76. Seymour, Jessica. „Jaunimo teorija – atsakas aetonormatyvumui“. Rubinaitis, 2024, Nr. 1–2 (109–110): 66–78.

https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2024-nr-1-2-109-110/jaunimo-teorija-atsakas-aetonormatyvumui-1/ [žiūrėta 2025 03 10].
77. Skabeikytė-Kazlauskienė, Gražina. „„Sukeisto“ keistumai, arba motinžudžio istorija“. Rubinaitis, 2019, Nr. 3 (91). https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2019-nr-3-91/sukeisto-keistumai-arba-motinzudzio-istorija/ [žiūrėta 2025 04 21].
78. Smith, Peter K. Adolescence. A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press, 2016.
79. Skunčikas, Romualdas. „Už baltų durų – neįmanomos meilės istorija“. Metai, 2010, Nr. 10. https://www.zurnalasmetai.lt/?p=19705 [žiūrėta 2025 04 20].
80. Stevenson, Deborah. „History of Children's and Young Adult Literature“. In Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature, edited by Shelby A. Wolf, Karen Coats, Patricia A. Enciso, and Christine Jenkins, 179–192. New York: Routledge, 2011.
81. Strelcova, Aleksandra. „Mirtis šiuolaikinėje lietuvių prozoje paaugliams: temos konvencijos ir prezentacijos“. Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra, 2013.
82. Strelcova, Aleksandra. „Paauglystės reprezentacija vyresniesiems paaugliams skirtoje lietuvių autorių kūryboje.“ Rubinaitis, 2025, Nr. 4 (116): 42–50. https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2025-nr-4-116/paauglystes-reprezentacija-vyresniesiems-paaugliams-skirtoje-lietuviu-autoriu-kuryboje/.
83. Šimkus, Antanas. „Mokymasis būti paauglio balsu ir akimis“. Rubinaitis, 2016, Nr. 4 (80). https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2016-nr-4-80/mokymasis-buti-paauglio-balsu-ir-akimis/ [žiūrėta 2026 04 09].
84. „Teenager“. Cambridge Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/teenager [žiūrėta 2024 06 07].
85. Trites, Roberta Seelinger. Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature. Iowa City: University of Iowa Press, 2000.
86. Trites, Roberta Seelinger. Literary Conceptualizations of Growth: Metaphors and Cognition in Adolescent Literature. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014.
87. Trites, Roberta Seelinger. „The Harry Potter Novels as a Test Case for Adolescent Literature“. Style 35, Nr. 3 (2001): 472–485.

https://www.jstor.org/stable/10.5325/style.35.3.472 [žiūrėta 2026 05 02].
88. Urba, Kęstutis. „Ir visai artima, ir gana tolima tikrovė (2009 m. realistinė proza)“. Rubinaitis, 2010, Nr. 1 (53): 2–8. https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2010-nr-1-53/ir-visai-artima-ir-gana-tolima-tikrove-2009-m-realistine-proza/ [žiūrėta 2026 04 09].
89. Urba, Kęstutis. „Vaikų ar vaikiška literatūra?“ Lituanistika mokykloje, 2017 m. birželio 12 d. https://www.lituanistika.emokykla.lt/ziniasklaidoje/kestutis-urba-vaiku-ar-vaikiska-literatura/ [žiūrėta 2025 06 02].
90. Vaičiulienė, A. „Paauglio psichologija“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. https://www.vle.lt/straipsnis/paauglio-psichologija/ [žiūrėta 2024 06 05].
91. Vytauto Didžiojo universitetas. „VDU mokslininkų tyrimas kelia klausimus: kas ugdys šalies moksleivius“. VDU Švietimo akademija, 2020 m. vasario 24 d. https://svietimas.vdu.lt/vdu-mokslininku-tyrimas-kelia-klausimus-kas-ugdys-salies-moksleivius/ [žiūrėta 2026 04 06].
92. Vránová, Martina. „Growing Up in Fantasy: Inspecting the Convergences of Young Adult Literature and Fantastic Fiction.“ In J.R.R. Tolkien in Central Europe: Context, Directions, and the Legacy, edited by Janka Kascakova and David Levente Palatinus, 131–149. New York: Routledge, 2023.
93. Waller, Alison. Constructing Adolescence in Fantastic Realism. New York: Routledge, 2009.
94. Whitley, David. „Adolescence and the Natural World in Young Adult Fiction“. In Contemporary Adolescent Literature and Culture: The Emergent Adult, edited by Maria Nikolajeva and Mary Hilton, 17–31. New York: Routledge, 2016.
95. Žvironaitė, Loreta. „Spingsulės tamsos karalystėje, arba įtaigių, bet negatyvių knygų metai (2020 m. realistinė lietuvių vaikų ir paauglių proza)“. Rubinaitis, 2021, Nr. 1 (97). https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2021-nr-1-97/spingsules-tamsos-karalysteje-arba-itaigiu-bet-negatyviu-knygu-metai-2020-m-realistine-lietuviu-vaiku-ir-paaugliu-proza/ [žiūrėta 2025 04 20].

PRIEDAI

1 priedas. 2000–2025 m. Lietuvoje išleistos vyresniesiems paaugliams skirtos literatūros bibliografija

2000

0

2001

1. ADOMAITYTĖ, Gintarė. Laumžirgių namai. Vilnius: Agora, 2001.

2002

0

2003

1. ŠALTENIS, Saulius. Riešutų duona. Kaunas: Šviesa, 2003.

2004

1. VILIMAITĖ, Bitė. Mergaitės romanas. Vilnius: Gimtasis žodis, 2004.

2005

1. LIEGUTĖ, Emilija. Dešimtokai. Vilnius: Vaga, 2005.
2. ZURBA, Algimantas. Melnragės akmenys. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.

2006

1. BUŠMA, Bronius. Būk geras, Jackau, nemirk! Vilnius: Mintis, 2006.
2. KUNČINAS, Jurgis. Baltųjų sūrių naktis. 2-asis leid. Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.
3. RAČICKAS, Vytautas. Nebaigtas dienoraštis. Vilnius: Spauda, 2006.

2007

1. MARKEVIČIŪTĖ, Greta; ir RIBAČIAUSKAITĖ, Jurga. Kai gerai būti nebegali. Vilnius: Petro ofsetas, 2007.

2008

1. BUŠMA, Bronius. Strazdanota vasara. 2-asis leid. Vilnius: Mintis, 2008.
2. ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. Vilnius: Alma littera, 2008.
3. JOKŠTAITĖ, Kristina. Karta SOS. Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2008.
4. MILAŠEVIČIŪTĖ, Edita. Įsimylėjėlių stovykla. Vilnius: Alma littera, 2008. Mergaičių lyga.
5. PTAKAUSKĖ, Aistė. Nerealios atostogos. Vilnius: Alma littera, 2008. Mergaičių lyga.
6. RAČICKAS, Vytautas. Nebaigtas dienoraštis. 2-asis leid. Vilnius: V. Račickas, 2008.

2009

1. BAGUŠINSKAITĖ, Indrė. Paauglės romanas. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2009.

2. BUBNYS, Vytautas. Arberonas: maža išpažintis. Vilnius: Alma littera, 2009.
3. CICĖNAITĖ, Akvilina. Viskas apie mano šeimą. Vilnius: Alma littera, 2009. Mergaičių lyga.
4. ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2009.
5. GUDONYTĖ, Kristina. Blogos mergaitės dienoraštis. Vilnius: Laisvos valandos, 2009.
6. JONUTIS, Marius. Kirminas paukštis: tavo pirmoji knyga apie skraidymo meną: eseistika. Vilnius: Tyto alba, 2009.
7. MILAŠEVIČIŪTĖ, Edita. Įsimylėjėlių stovykla. 2-asis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2009. Mergaičių lyga.
8. MILAŠEVIČIŪTĖ, Edita. Sūrūs įspūdžiai. Vilnius: Alma littera, 2009. Mergaičių lyga.
9. PTAKAUSKĖ, Aistė. (Ne)saugus žaidimas. Vilnius: Alma littera, 2009. Mergaičių lyga.

2010

1. CICĖNAITĖ, Akvilina. Mano tėtis ir kiti nesusipratimai. Vilnius: Alma littera, 2010. Mergaičių lyga.
2. JONUTIS, Marius. Slibinas Jurgis ir kitos istorijos. Vilnius: Tyto alba, 2010.
3. RAČICKAS, Vytautas. Baltos durys. Vilnius: V. Račickas, 2010.

2011

1. GUDONYTĖ, Kristina. Blogos mergaitės dienoraštis. 2-asis leidimas. Vilnius: Laisvos valandos, 2011.
2. KAUNAITĖ, Unė. Sudie, rytojau. Vilnius: Žara, 2011.
3. KEPENIENĖ (Kliukaitė), Nijolė. Mirties vandenynas. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011.

2012

1. CICĖNAITĖ, Akvilina. Mano tėtis ir kiti nesusipratimai. 2-asis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2012. Mergaičių lyga.
2. GUDONYTĖ, Kristina. Ida iš šešėlių sodo. Vilnius: Tyto alba, 2012.
3. MILAŠEVIČIŪTĖ, Edita. Sūrūs įspūdžiai. 2-asis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2012. Mergaičių lyga.

2013

1. ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. 3-iasis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2013.
2. SAJA, Kazys. Liepsnojanti. Vilnius: Alma littera, 2013.

2014

1. RAČICKAS, Vytautas. Nebaigtas dienoraštis. 3-iasis leid. Vilnius: V. Račickas, 2014.
2. SAJA, Kazys. Liepsnojanti. Iliustravo Rimantas Juškaitis. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2014.
3. ŠERELYTĖ, Renata. Rebekos salos. Vilnius: Alma littera, 2014.

2015

1. CICĖNAITĖ, Akvilina. Niujorko respublika. Vilnius: Alma littera, 2015.
2. GUDONYTĖ, Kristina. Jie grįžta per pilnatį. Vilnius: Tyto alba, 2015.
3. OPOLSKAITĖ, Daina. Eksperimentas gyventi. Vilnius: Alma littera, 2015.
4. RAČICKAS, Vytautas. Baltos durys. 2-asis leid. Vilnius: V. Račickas, 2015.
5. ŠERELYTĖ, Renata. Rebekos salos. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2015.
6. UNA, Rebeka. Atjunk. Vilnius: Alma littera, 2015.

2016

1. CICĖNAITĖ, Akvilina. Niujorko respublika. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2016.
2. EŽERINYTĖ, Ilona. Sutikti eidą. Vilnius: Alma littera, 2016.
3. GUDONYTĖ, Kristina. Ida iš šešėlių sodo. 2-asis leid. Vilnius: Tyto alba, 2016.
4. KAUNAITĖ, Unė. Laiškai Elzei. Vilnius: Alma littera, 2016.
5. KMITA, Rimantas. Pietinia kronikas. Vilnius: Tyto alba, 2016.
6. MIKĖNAITĖ, Monika. Anapus sienos: tarsi feniksas iš pelenų. Vilnius: Aukso pieva, 2016.
7. MISIŪNAS, Remigijus. 10A armagedonas. Vilnius: Bonus animus, 2016.
8. OPOLSKAITĖ, Daina. Ir vienąkart, Riči. Vilnius: Alma littera, 2016.
9. PETRYLA, Karolis; ir MEDINECKAS, Vytautas Ironvytas. Vagis mokykloje. Vilnius: Didakta, 2016.
10. ŠERELYTĖ, Renata. Žvaigždžių medžiaga. Vilnius: Alma littera, 2016.
11. VARSLAUSKAITĖ, Laura. Mano didelis mažas Aš. Vilnius: Alma littera, 2016.
12. UNA, Rebeka. Atjunk. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2016.
13. VĖL, Vilė. Pereik tiltą, kvaily. Vilnius: Sofoklis, 2016.

2017

1. ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. 4-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2017.
2. EŽERINYTĖ, Ilona. Sutikti eidą. 2-asis leid. Vilnius: Alma littera, 2017.
3. EŽERINYTĖ, Ilona. Verksnių klubas. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017.
4. GUDONYTĖ, Kristina. Drugeliai virš bedugnės. Vilnius: Tyto alba, 2017.

5. KAUKAS, Kostas. Kaitas – velnio dovana: graudūs pasakojimai smalsiems moksleiviams [apie narkomaniją]. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.
6. KMITA, Rimantas. Pietinia kronikas. 2-asis leid. Vilnius: Tyto alba, 2017.
7. KMITA, Rimantas. Pietinia kronikas. 3-iasis leid. Vilnius: Tyto alba, 2017.
8. OPOLSKAITĖ, Daina. Ir vienąkart, Riči. 2-as leid. Vilnius: Alma littera, 2017.
9. ŠERELYTĖ, Renata. Žvaigždžių medžiaga. 2-as leid. Vilnius: Alma littera, 2017.
10. UNA, Rebeka. Šeštadienį, aštuntą valandą. Vilnius: Alma littera, 2017.
11. VARSLAUSKAITĖ, Laura. Mano didelis mažas Aš. 2-asis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2017.

2018

1. BRILĖ, Kaja Elena. Angelai. Vilnius: Alma littera, 2018.
2. KEY, Vytautas. Dovis prieš Dovį: vieno vaikino istorija. Kaunas: Debesų ganyklos, 2018.
3. KMITA, Rimantas. Pietinia kronikas: popromanas. 4-asis leid. Vilnius: Tyto alba, 2018.
4. LANDSBERGIENĖ, Rimantė. Nesuterštasis miestas. Kaunas: Obuolys, 2018.
5. OPOLSKAITĖ, Daina. Ir vienąkart, Riči. 3-čiasis leid. Vilnius: Alma littera, 2018.
6. OPOLSKAITĖ, Daina. Užraktas. Vilnius: Tyto alba, 2018.
7. RAMOŠKAITĖ, Eglė. Tarp gyvenimo ir vilties: tam, kuris supranta. Kaunas: Vaiga, 2018.
8. UNA, Rebeka. Gyvažmogis. Vilnius: Alma littera, 2018.

2019

1. GUDONYTĖ, Kristina. Blogos mergaitės dienoraštis. 3-iasis leid. Vilnius: Tyto alba, 2019.
2. GUDONYTĖ, Kristina. Ida iš šešėlių sodo. 3-iasis leid. Vilnius: Tyto alba, 2019.
3. LANDSBERGIS, Vytautas V. Žalčių karalienė. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2019.
4. VARANIUS, Vytautas. Šiltnamis. Vilnius: Alma littera, 2019.
5. ZYLĖ, Kotryna. Sukeistas. Vilnius: Aukso žuvys, 2019.

2020

1. CICĖNAITĖ, Akvilina. Kad mane pamatytum. Vilnius: Alma littera, 2020.
2. ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. Benedikto slenksčiai. 5-tasis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2020.
3. GANC [Gancevskaitė], Diana. Lota. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2020.

4. MIŠKINYTĖ, Asta Jolanta. Bitlas, Ana Orka ir aš: vienos (ne)pavykusios jaunystės istorija. Vilnius: Tyto alba, 2020.
5. ZARAMBAITĖ, Ignė. Juodavandeniai. Vilnius: Nieko rimto, 2020.

2021

1. ABUKAUSKIENĖ, Regina. Mokyklos padangėj. Utena: Utenos spaustuvė, 2021.
2. ANUŠAUSKAITĖ, Miglė. Kas išsigando Šliūpo? Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2021.
3. GRYBAITĖ, Rasa. Grybo auksas: komiksas apie skulptorių Vincą Grybą / piešė Lina Itagaki; tekstą komiksui adaptavo Marius Marcinkevičius ir Lina Itagaki. Vilnius: Artseria, 2021.
4. GUDONYTĖ, Kristina. Ida iš šešėlių sodo. 4-tasis leidimas. Vilnius: Tyto alba, 2021.
5. KATILIUS, Algimantas. Aš prašau duonos. Vilnius: Pamėginčius, 2021.
6. KENEŠYTĖ-GRICĖ, Agnesa. Sulaukti aušros. Vilnius: Alma littera, 2021.
7. RAMOŠKAITĖ, Eglė. Ne tik geri, ne tik blogi. Vilnius: Alma littera, 2021.

2022

1. EŽERINYTĖ, Ilona. Dabar Marselis. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2022.
2. BALSYS, Vytautas. Gėlių slenkstis. Vilnius: Sofoklis, 2022.
3. JASAITIS, Viktoras. Priklausomas. Be galimybės mesti. Vilnius: Nieko rimto, 2022.
4. MARKEVIČIENĖ, Ligita. Kilmės paslaptis. Vilnius: Aukso pieva, 2022. Trilogijos „Sutaisyta auksu“ 1-oji knyga.
5. MIKĖNAITĖ, Monika. Atsikovoti gyvenimą. Vilnius: Alma littera, 2022.
6. UNA, Rebeka. Atjunk. 3-iasis leid. Vilnius: Alma littera, 2022.
7. ŽILINSKAS, Justinas. Bėgliai: jūrų keliais į Ameriką. Iliustr. Šveikauskaitė, Ūla. Vilnius: Aukso žuvys, 2022.
8. WALDNER, Jolanta. Demonai, kurie mane saugo. Kaunas: [J. Valdner], 2022.

2023

1. ANUŠAUSKAITĖ, Miglė. Panelė su lape: Lietuvos žvalgybos legenda. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, 2023.
2. CHLEVICKAITĖ, Aušra. Fuga. Vilnius: [A. Chlevickaitė], 2023.
3. CICĖNAITĖ, Akvilina. Niujorko respublika. 3-iasis leidimas. Vilnius: Alma littera, 2023.
4. KENEŠYTĖ-GRICĖ, Agnesa. Purslai. Vilnius: Kriventa, 2023.
5. MIELIENĖ, Edita. Orė, Ugnė ir Žemyna. Kaunas: Ridsales, 2023.
6. VITKUS, Zigmas. Akimirka apsispręsti: Lietuvos žydų gelbėtojų istorijos. Iliustr. Mindaugas Lukošaitis. Vilnius: Alma littera, 2023.

7. ZARAMBAITĖ, Ignė. Juodavandeniai. 3-iasis leid. Vilnius: Nieko rimto, 2023.

2024

1. ADOMAITYTĖ, Gintarė. Laumžirgių namai: apysaka. 2-asis pataisytas leid. Utena: Slinktys Aukštaitija, 2024.
2. ANUŠAUSKAITĖ, Miglė. Daugiau, nei mato akys: komiksas apie Praną Domšaitį ir meno sroves. Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2024.
3. EŽERINYTĖ, Ilona. Sutikti eidą. 3-ias leidimas. Vilnius: Alma littera, 2024.
4. GIRČIUVIENĖ, Viktorija. Daugiau niekada. Vilnius: Tikra knyga, 2024.
5. KAPECKAITĖ, Justina. Tyroji Aušra. Vilnius: Nieko rimto, 2024.
6. KAUFMANN, Rūta Baublytė. Vasara Žaliakalnyje. Vilnius: Homoliber, 2024.
7. KENEŠYTĖ-GRICĖ, Agnesa. Purslai. 2-asis leid. Vilnius: Gelmės, 2024. Paribio istorijos.
8. MARKEVIČIENĖ, Ligita. Sutaisyta auksu. Fumi pasaulis. Kaunas: L. Markevičienė, 2024. Trilogijos „Sutaisyta auksu“ 2-oji knyga.
9. NAVICKAITĖ, Lina. Ketvertas su paukščiu: naujoji ir senoji salų istorija. Kaunas: Kauko laiptai, 2024.

2025

1. ANUŠAUSKAITĖ, Miglė. Agento byla „Ivanov XII“. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, 2025.
2. GRYBAITĖ, Rasa. Grybo auksas: komiksas apie skulptorių Vincą Grybą. 2-asis leid. Iliustr. Lina Itagaki; tekstą komiksui adaptavo Marius Marcinkevičius ir Lina Itagaki. Kaunas: Misteris Pinkmanas, 2025.
3. GUDONYTĖ, Kristina. Ida iš šešėlių sodo. 5-asis leid. Vilnius: Tyto alba, 2025.
4. GUDONYTĖ, Kristina. Blogos mergaitės dienoraštis. Vilnius: Tyto alba, 2025.
5. JORD, Gerda. Karalius nakvos Merkinėje. Vilnius: Aukso žuvys, 2025.
6. KAPECKAITĖ, Justina. Sono Electrum. Vilnius: Alma littera, 2025.
7. KMITA, Rimantas. Editas kompleksas: normalūs žmones nesišypsa. Vilnius: Tyto alba, 2025.
8. KMITA, Rimantas. Pietinia kronikas: popromanas. 5-asis leid. Vilnius: Tyto alba, 2025.
9. PELEGRIMĖ, Dovilė. Blū. Kaunas: Herojus, 2025.
10. SAULIUS, Gediminas. Rūko verpeto vartai. Šiauliai: Lucilijus, 2025.

2 priedas. „Metų knygos“ rinkimuose paauglių knygos kategorijoje laimėjusios vyresniesiems paaugliams skirtos knygos

2008: Edita Milaševičiūtė *Įsimylėjėlių stovykla*
2009: Gudonytė, Kristina *Blogos mergaitės dienoraštis*
2010: Račickas, Vytautas *Baltos durys*
2012: Gudonytė, Kristina *Ida iš šešėlių sodo*
2015: Rebeka Una *Atjunk*
2017: Opolskaitė, Daina *Ir vienąkart, Riči*
2018: Ežerinytė, Ilona *Verksnių klubas*
2019: Ežerinytė, Ilona *Skiriama Rivai*
2020: Zarambaitė, Ignė *Juodavandeniai*
2022: Žilinskas, Justinas; Šveikauskaitė, Ūla *Bėgliai: jūrų keliais į Ameriką*

2005: Geriausia metų knyga jaunimui – Algimanto Zurbos *Melnragės akmenys*;
2009: Premija už originalumą ir netikėtumą – Marius Jonutis *Kirminas paukštis*;
2014: Geriausia metų knyga vaikams ir paaugliams – Prano Mašioto premija – Renata Šerelytė *Rebekos salos*;
2015: Geriausia metų knyga vaikams ir paaugliams – Prano Mašioto premija – Rebeka Una *Atjunk* („Alma littera“) | Geriausia metų realistinė prozos knyga paaugliams – Akvilina Cicėnaitė *Niujorko respublika*;
2016: Geriausia metų knyga vaikams ir paaugliams – Prano Mašioto premija – Ilona Ežerinytė *Sutikti eidą*;
2018: Antroji premija už geriausią metų knygą vaikams ir paaugliams – Ilona Ežerinytė *Skiriama Rivai*;
2021: Premija už geriausią metų pažintinę knygą – Rasa Grybaitė ir Lina Itagaki *Grybo auksas*;
2022: Geriausia metų knyga vaikams ir paaugliams – Prano Mašioto premija – Justinas Žilinskas ir Ūla Šveikauskaitė *Bėgliai. Jūrų keliais į Ameriką* | Domicėlės Tarabildienės premija už gražiausią metų knygą Ūlai Šveikauskaitei už Justino Žilinsko knygos paaugliams *Bėgliai: Jūrų keliais į Ameriką* iliustracijas.
2023: Premija už geriausią metų pažintinę knygą – Zigmas Vitkus *Akimirka apsispręsti. Lietuvos žydų gelbėtojų istorijos*;
2025: Geriausia metų knyga vaikams ir paaugliams – Prano Mašioto premija – Justina Kapeckaitė *Sono Electrum*.

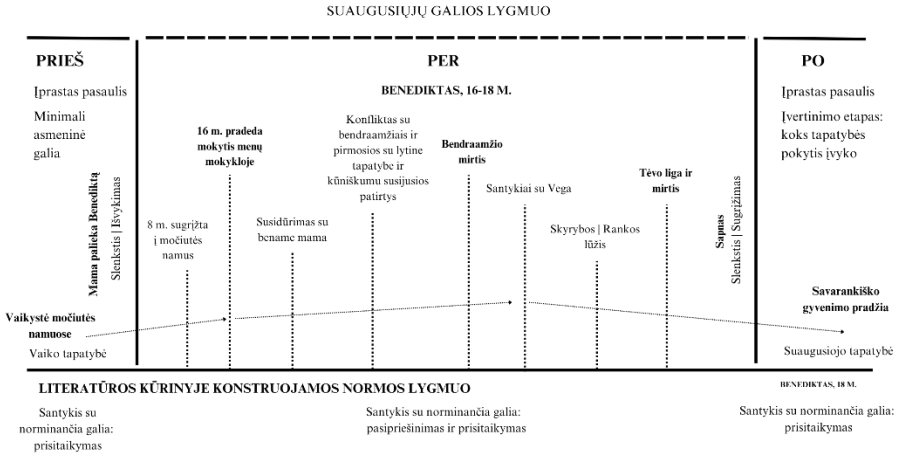
Į IBBY Garbės sąrašą įtraukti knygų vyresniesiems paaugliams kūrėjai: Jonutis (2012), Šerelytė (2016), Ežerinytė (2018), Žilinskas (2024)[245].

[245] IBBY Lietuva, „IBBY garbės sąrašas“, https://www.ibbylietuva.lt/ibby-garbes-sarasas/ [žiūrėta 2026 04 06].

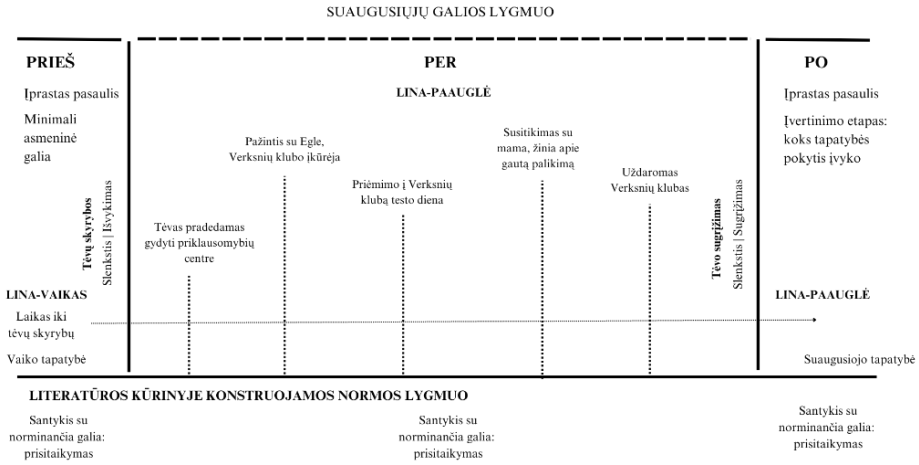
4 priedas. „Knyga + kinas“ kinematografiškiausios vyresniesiems paaugliams skirtos knygos

2019: Ilona Ežerinytė *Verksnių klubas* ir Vytautas Varanius *Šiltnamis*;
2020: Ignė Zarambaitė *Juodavandeniai*;
2022: Justinas Žilinskas *Bėgliai: jūrų keliais į Ameriką*, Ilona Ežerinytė *Dabar Marselis*;
2026: Justina Kapeckaitė *Sono Electrum*.

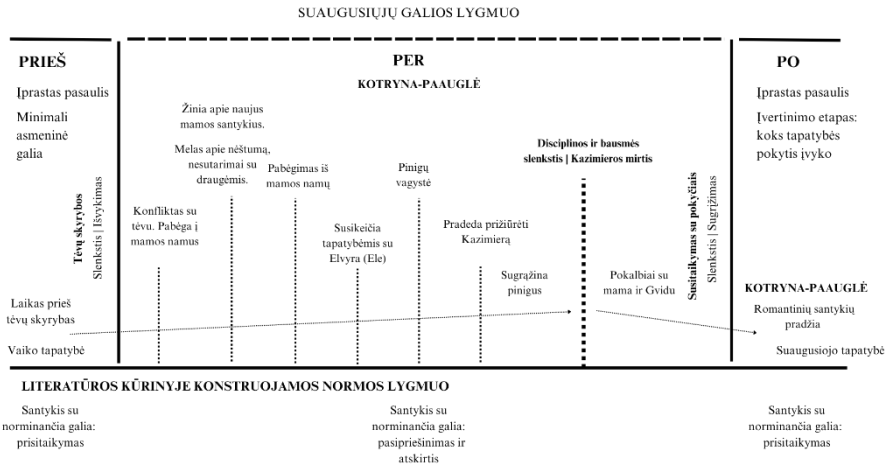
5 priedas. Norminio ir Deviacinio tapatybės kaitos modelių veikimas lietuvių autorių vyresniesiems paaugliams skirtuose kūriniuose

1 pav. ***Norminio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Černiauskaitė** ***Benedikto slenksčiai*** **(Vilnius: Alma littera, 2020) (sudaryta autorės).** Černiauskaitės romane *Benedikto slenksčiai* pagrindinio veikėjo Benedikto tapatybės kaita atitinka Norminį tapatybės kaitos modelį. Pagrindiniai slenksčiai žymi įvykius, po kurių keičiasi veikėjo savivoka, santykis su norma ir norminančia suaugusiųjų galia. Benedikto tapatybės kaitai daugiausia įtakos daro santykiai su tėvais – jį palikusia mama ir jį užauginusiu tėvu, vyriškumo ir savosios galios sampratą formuojančiais santykiais su bendraamžiais, su lytiškumu, kūniškumu ir su skirtingais meilės raiškos būdais susijusiomis patirtimis. Pagrindiniai slenksčiai veikėjui padeda pasitikrinti savo santykį su jam įdiegta normų, galios ir elgesio taisyklių sistema. Dėl to Benedikto tapatybės kaita atsiskleidžia per žinojimo augimą: jis pradeda suprasti, kaip veikia suaugusiųjų sukurta tvarka, kokios yra galios struktūros ir kokią poziciją jose jam reikėtų užimti. *Po* etape veikėjas yra pasiekęs suaugusiojo tapatybę. Kūrinyje pagrindinis paauglio santykis su norminančia suaugusiųjų galia – prisitaikymas, nors tam tikrose situacijose išryškėja pasipriešinimo siekis (pvz., bendraamžio mirties ir liudijimo teisme situacija).

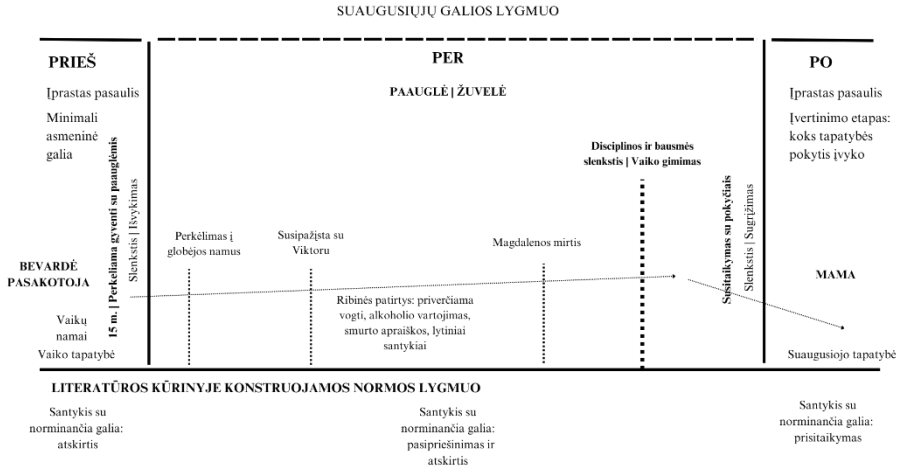

2 pav. ***Norminio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Ežerinytė, Ilona.** ***Verksnių klubas*** **(Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017) (sudaryta autorės).** Schemoje vaizduojami pagrindiniai paauglės Linos tapatybės kaitai įtaką darantys slenksčiai. Pasakojime kuriamas vidinio tapsmo modelis, kai augimas siejamas su psichologine branda. Naratyvo lygmenyje tai perteikiama vidiniu paauglės monologu, kuriame ji apmąsto su gyvenimo prasme, savo vaidmeniu, bendraamžių patirtimis susijusius klausimus. Modelyje Linos santykis su norminančia suaugusiųjų galia – prisitaikymas. Kurdama ryšį su bendraamžiais ji prisiima stebėtojos, tylios vertintojos vaidmenį. *Po* etape paauglė nepasiekia suaugusiojo tapatybės, tačiau kartu su tėvo išėjimu iš priklausomybių centro jai suteikiama galimybė sugrįžti į vaikui artimesnę poziciją.

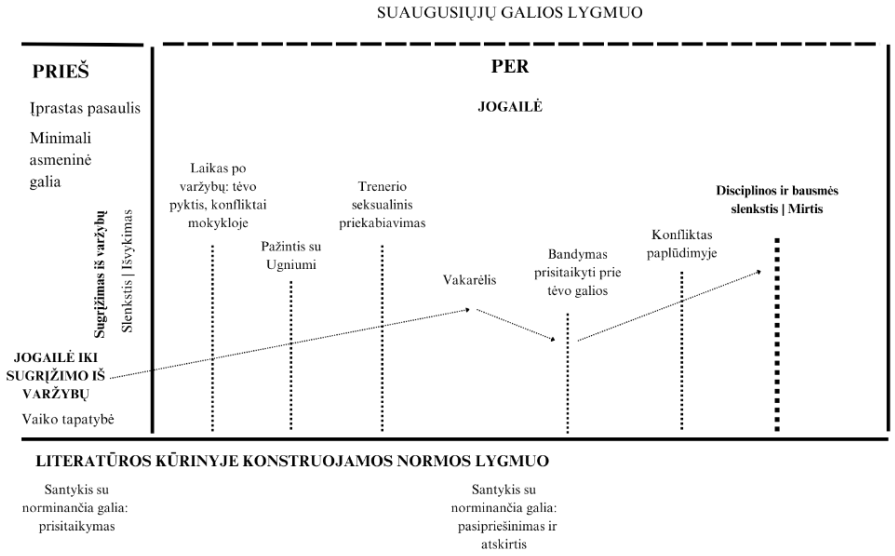

3 pav. ***Deviacinio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Gudonytė, Kristina.** ***Blogos mergaitės dienoraštis*** **(Vilnius: Laisvos valandos, 2011) (sudaryta autorės).**

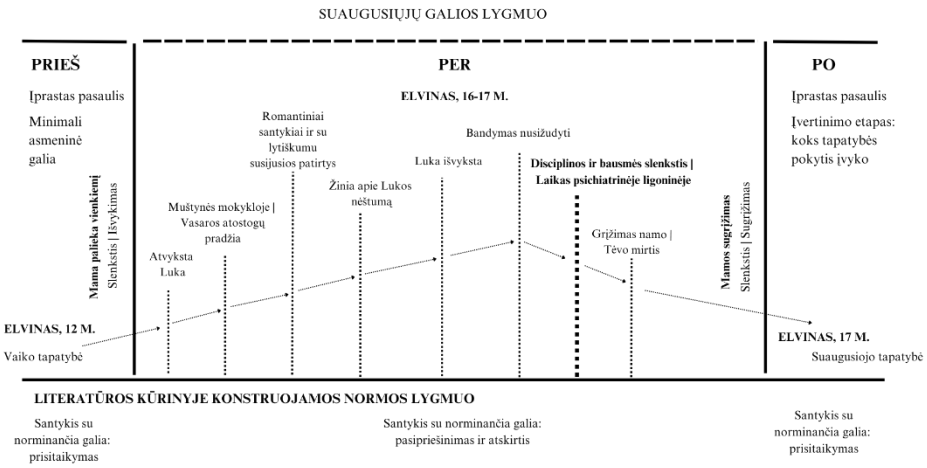
Gudonytės romane pagrindinės veikėjos penkiolikmetės Kotrynos tapatybės kaita atitinka Deviacinį tapatybės kaitos modelį. Schemoje išskirti pagrindiniai ir pagalbiniai paauglės tapatybės kaitos krypčiai įtaką darantys slenksčiai. Paauglės paveikslas *Per* etape pasižymi suaugusiesiems artimesniu elgesiu: ji vartoja alkoholį, rūko, be suaugusiųjų leidimo eina į vakarėlius. Bet kokie suaugusiųjų siekiai sugrąžinti į normos ribas baigiasi paauglės pasipriešinimu ir atsiskyrimu (pabėgimo iš namų slenkstis). Paauglės kismui svarbūs santykiai su mama, o pagrindinis tapatybės pokytis įvyksta, kai mergina atsisako egocentrinės pozicijos ir ją supančius žmones pradeda matyti kaip savarankiškus subjektus. Tam svarbus pažinties su vyresnio amžiaus, negalią turinčia moterimi Kazimiera, kūrinyje vadinama *bobulyte*, slenkstis. Kotrynos pokytis įtvirtinamas per disciplinuojančio slenksčio funkciją atliekančią moters mirtį: po jos merginos santykis su norminančia suaugusiųjų galia iš pasipriešinimo virsta į prisitaikymą. *Po* etape paauglė nepasiekia suaugusiojo tapatybės, tačiau, kaip leidžia numanyti pasakojimo logika, jos perėjimas į norminį tapsmą įvertinamas romantiniais santykiais.

4 pav. ***Deviacinio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Opolskaitė, Daina. Eksperimentas gyventi (Vilnius: Alma littera, 2015) (sudaryta autorės).** Schemoje išskiriami pagrindiniai paauglės tapatybės kaitai įtaką darantys slenksčiai. Svarbu tai, kad bevardės pasakotojos tapsmas vyksta už suaugusiųjų sukurtų normų ribų: ji auga vaikų namuose, kurie veikia kaip atskira taisyklių ir normų visuma (*mikrokosmosas*). Šiame etape jos santykis su prižiūrinčia suaugusiųjų galia yra atskirtis. Merginos tapatybę formuoja priklausymas merginų grupei ir vyriškos, su fizine išraiška siejamos galios baimė. Perkelta į globėjos namus, paauglė išlaiko atskirties santykį, atmeta matomą naują normų ir elgesio sistemą, kol susipažįsta su benamiu nusikaltėliu Viktoru. Jame ji atpažįsta vaikų namuose suformuotą vyriškosios / moteriškosios galių priešpriešą ir vaikino turimos galios atžvilgiu pasirenka prisitaikymo santykį. Pagrindinis disciplinos ir bausmės slenkstis susijęs su paauglės nėštumu. Viktorui patekus į kalėjimą, o Magdalenai mirus, mergina vėl lieka viena. Nebelikus kitų galios šaltinių, paauglė pradeda kurti savąją mamos tapatybę. Būtent per ją ji yra įrašoma į visuomenę – per prisitaikymą prie galios struktūros. *Po* etape paauglė pasiekia suaugusiojo tapatybę. Veikėjos santykis su norminančia visuomenės galia pasikeičia į prisitaikymą. Šiame modelyje svarbu tai, kad pagrindinės veikėjos tapatybė formuojama ne tiek suaugusiųjų, kiek tų, kurie pasakojimo dabartyje jos atžvilgiu turi didesnę galią. Pamatinė merginos vertybinė sistema siejama su religija ir jos pačios kuriamu Dievo vaizdiniu.

5 pav. ***Deviacinio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Kenešytė-Gricė** ***Purslai*****. ([Vilnius]: Gelmės, 2024) (sudaryta autorės).** Schemoje pateikiami pagrindiniai paauglės Jogailės tapatybės kaitai įtaką darantys slenksčiai. Paauglės tapsmo proceso centre yra konfliktas tarp dominuojančios, fizinio ir psichologinio smurto išraišką įgyjančios tėvo galios ir jos pačios turimos, amžiaus ribojamos galios bei noro kurti savąją, pirmiausia paauglės, o tada ir suaugusiosios tapatybę. Bendraudama su bendraamžiais paauglė bando suprasti, kokia yra jos tapatybė. Jos paieškos yra nutraukiamos tėvo. Tapatybės kaitos modelis yra užbaigiamas ties disciplinos ir bausmės slenksčiu. Negalėjimas pakeisti santykio su norminančia suaugusiųjų galia nulemia paauglės mirtį. Kūrinyje šis veiksmas pateikiamas ir kaip paauglės išsilaisvinimas, ir kaip suaugusiųjų išlaisvinimas nuo pareigos Jogailei padėti pasiekti suaugusiojo tapatybę.

6 pav. ***Deviacinio tapatybės kaitos modelio veikimo schema:*** **Varanius *Šiltnamis* (Vilnius: Alma littera, 2019) (sudaryta autorės).** Varaniaus romane *Šiltnamis* pagrindinio veikėjo Elvino tapatybės kaita atitinka Deviacinį tapatybės kaitos modelį. Pagrindiniai slenksčiai žymi paauglio tapatybės, savivokos, santykio su norma kaitos epizodus. Kūrinyje Elvino tapatybės formavimuisi didelę įtaką daro santykiai su tėvais: iš prisiminimų ir laiško konstruojama mamos figūra bei pasaulio pabaigai besiruošiančiu tėvu. Vis dėlto esminė jo tapatybės kaita vyksta per santykį su Luka. Jame išryškėja Elvino tapsmo kryptis, siejama ne tiek su maištu, vidine laisve, kiek su jo paties susikurta vyriškumo samprata. Kiekvienas pereitas slenkstis tolina veikėją nuo kūrinyje diegiamos normos, kuri yra apibrėžiama iš tėvo perspektyvos. Į norminį tapsmą Elviną sugrąžina po jo bandymo nusižudyti prasidedantis disciplinos ir bausmės slenkstis – gydymas psichiatrinėje ligoninėje. Kaitos pokytis įtvirtinamas tik po tėvo mirties, kai sugrįžta mama. *Po* etape veikėjas dar nėra pasiekęs suaugusiojo tapatybės, tačiau jo santykis su norminančia suaugusiųjų galia pasikeičia iš atskirties ir pasipriešinimo į prisitaikymo laikyseną.

SUMMARY

Research Problem, Relevance and Novelty of Research. One of the fundamental functions traditionally attributed to literature for adolescents is educational: it participates in the processes through which young readers encounter cultural values, social norms, models of behaviour and ways of understanding the world. Although contemporary literature for adolescents has moved away from explicit moral instruction, its educational dimension has not disappeared. Rather, direct didacticism has increasingly been replaced by more complex narrative strategies: representations of inner conflict, identity crisis, trauma, social exclusion, family breakdown, sexuality, death, institutional control, and the premature transfer of adult responsibility to adolescent characters.

The concept of adolescence has evolved, the aesthetic possibilities of literature for this age group have broadened, and adult expectations – those of parents, educators, critics, librarians, and other specialists – have also become more complex. These developments transformed the forms and functions of didacticism in young adult literature. Direct instruction or an explicitly stated behavioural norm has been replaced by more complex narrative strategies: the representation of the protagonist's inner life, social problems, crisis, trauma, and adult responsibilities transferred onto the adolescent. This shift is also visible in contemporary Lithuanian prose for older adolescents. In these texts, the didactic function is represented through the modelling of the protagonist's identity change, through the opposition between normative and deviant trajectories of becoming, and through situations in which the adolescent's choices determine either recognition or, conversely, exclusion, thus foregrounding narratives of discipline and punishment.

Deborah Stevenson has observed that contemporary resistance to didacticism in literature for young readers is not necessarily resistance to books that educate, but rather to books that educate in an outdated and conspicuous manner. Children's and young adult literature, she argues, has never existed solely for pleasure; what readers and critics tend to reject is writing in which the instructional intention becomes too visible[246]. This distinction is important for the dissertation because it shifts attention from overt moral instruction to implicit strategies through which literary narratives organise knowledge, values and acceptable trajectories of becoming.

---

[246] Deborah Stevenson, "History of Children's and Young Adult Literature", 181.

The dissertation interprets both adolescence and literature for adolescents as social and cultural constructs. Adolescence is not reduced to biological maturation or psychological development. It is understood as a category whose meaning is continuously created through historical, cultural, educational, political, legal, economic and communicative practices. Fiction participates in this process by reproducing, transforming and questioning culturally available conceptions of adolescence.

The dissertation therefore examines literature for older adolescents as a cultural practice in which adult knowledge and age-based power can be encoded in a narrative form. It does not assume that a literary text directly changes the behaviour of an empirical reader. Rather, the study is concerned with normative and educational intentions embedded in texts: the ways in which narratives propose, privilege, evaluate or problematise certain models of becoming an adult. The actual influence of such narratives on adolescent readers would require a separate reception study.

The dissertation focuses on adolescent identity change as represented in literature for adolescents. This process is understood as one of the key areas in which adult power operates by shaping a normative understanding of maturity and by defining the expected direction of identity change. Although addressed to young readers, literature for adolescents is predominantly written by adults; therefore, it functions as a field in which these factors, conventions and standardised narrative models are either affirmed, reproduced or questioned. The problem is that adolescent identity change, as depicted in literature, gives only the impression of freedom. The young protagonist may temporarily choose rebellion or independence. But, by the end of the story, the teen is pulled back under adult control and punished for rebelling, whether that rebellion was a real or merely symbolic act.

The central concern of the study is the representation of identity change: the process through which an adolescent simultaneously constructs a present adolescent identity and a possible future adult identity. These two identities are understood as interdependent parts of the same process. Literary narratives give this process culturally recognisable normative and deviant forms. They model not only who the protagonist is, but also who the protagonist is expected to become.

Relevance and originality of the dissertation. Firstly, the relevance of the research is emphasised by the fact that, although Lithuanian literature for adolescent readers is frequently framed as a space of choice, rebellion, and freedom, critical approaches to adolescent literature reveal that the empowerment of the adolescent protagonist often remains merely apparent. This dissertation aims to show how literary texts represent the process of

adolescent identity change, how this process is regulated by adult power within the narrative, and how the adolescent protagonist's rebellion is transformed into adaptation, while freedom becomes a model of normatively sanctioned becoming.

Secondly, no practical analytical tool has previously been developed in Lithuanian literary studies that would systematically connect different theoretical approaches to power, adolescence, temporality, normativity and narrative transformation. The dissertation addresses this methodological gap by constructing two Models of Identity Change – the *Normative Model* and the *Deviant Model* – designed specifically for the analysis of literature for older adolescents.

A further contribution of the dissertation lies in the systematic reconstruction of the Lithuanian literary field for older adolescents between 2000 and 2025. The bibliography compiled for the research makes it possible to examine not only individual works but also changes in publishing, genre distribution, authorship, institutional recognition and the long-term circulation of texts.

Research object and research material. This dissertation examines twenty-first-century literature for adolescent readers and the Models of Identity Change (constructed by the author of this dissertation) operating within it: the Normative Model and the Deviant Model. **The research object** is realistic problem-oriented prose by Lithuanian authors, published between 2000 and 2025 and addressed to adolescent readers. The study focuses on literature for adolescents that, in Anglophone scholarship, is associated with New Realism and the genre of the problem novel. This genre is structured around a single central problem, such as teenage pregnancy, suicide, bullying, the loss of parents, school shootings, or drug addiction.

In this dissertation, adolescent identity is seen in relation to adult identity, and as the identity of the Other (until the adolescent enters adulthood). To clarify the relationship between the changing adolescent and adult power, the adolescent's stance towards this power, and its impact on the outcome of becoming, the dissertation identifies three possible forms of relation: resistance, adaptation, and exclusion or marginalisation. This expands the application of the Models of Identity Change: the analysis moves beyond the process of adolescent identity change itself and considers the conditions under which this change is recognised as acceptable, corrected, or disciplined within the narrative.

Adolescent identity change is treated as a process in which the adolescent constructs their future adult identity while simultaneously constructing their adolescent identity. These two identities are seen as parts of one process: they

cannot be separated, since they constantly affect one another. In literary texts, this process acquires culturally defined forms of expression, which are marked either as appropriate, normative forms of becoming or as inappropriate, deviant forms that depart from the norm.

Research problem. This dissertation develops and applies two Models of Identity Change – the *Normative Model* and the *Deviant Model* – to the analysis of literature by Lithuanian authors addressed to adolescent readers. The models function as a structuring, typological, and analytical tools that enables adolescent becoming to be examined on several levels: as a process of change represented within the narrative, as a typology of different trajectories of identity change, and as a relation between normativity and deviant departure from the norm regulated by adult power. Thus, the **dissertation responds to the lack of an analytical tool specifically designed for the study of literature for adolescent readers**.

The main research question guiding the study is as follows: *How are the Normative and Deviant Models of Identity Change represented through adult–adolescent power relations in Lithuanian literature for older adolescents, and what do these models reveal about the adolescent process of becoming an adult?*

This question also informs the criteria for selecting the research corpus. The study examines works of fictional prose by Lithuanian authors that can be assigned to the field of literature for older adolescent readers based on the identity change theme represented in them. Consequently, the dissertation focuses on this literary field rather than on texts written by older adolescents themselves, works established within the school literary canon, or documentary literature. Its aim is to reveal the narrative strategies through which literature for adolescent readers explains, legitimises, proposes, and negotiates questions of adolescent becoming at the level of fiction.

To achieve this aim, the following objectives are set:

1. To examine the principles according to which literature for adolescents is constructed and conceptualised as a distinctive literary field.
2. To analyse the formation and functioning of Lithuanian literature for older adolescents as an independent literary field between 2000 and 2025.
3. To construct the Normative and Deviant Models of Identity Change as analytical tools for examining the representation of adolescent identity change and the operation of adult power during the process of becoming an adult.

4. To apply the Identity Change Models to selected works of Lithuanian problem fiction for older adolescents and reveal the mechanisms through which power operates within adolescent identity change.

The research material: The corpus was selected based on its relevance to the object of the dissertation: the representation of adolescent identity change and its relation to adult power. The study therefore examines works by Lithuanian authors addressed to adolescent readers in which the adolescent protagonist's becoming, changing self-perception, identity crisis, conflict with the surrounding environment, and the influence of social norms on this process function as the main axes of the narrative. It should be noted that the scope of the dissertation both enables and limits the analysis: while it allows the theoretical literature discussed in the study to be applied in practice, more detailed analyses of individual authors' stylistic choices and of the poetics of works are left for future research.

The selection of works was based on several criteria. First, the texts were evaluated according to their correspondence to the conventions of literature for older adolescent readers: whether the protagonist is an adolescent aged 14–18; whether the narrative centres on problems relevant to adolescence; and whether the work represents the process of becoming an adult, separation from adult influence, identity crisis, or the reconsideration of identity. Secondly, the selection considered whether the work foregrounds mechanisms of discipline that make it possible to apply the Normative and Deviant Models of Identity Change. For this reason, the dissertation focuses on realistic problem-oriented prose rather than, for instance, on works belonging to the genres of fantasy or adventure fiction. Thirdly, the artistic quality of the works was also considered, including literary awards, their position within the broader field of children's and adolescent literature, and the attention they have received from researchers, critics, and specialists. The aim of this selection was to compile an analytically purposeful corpus that would make it possible to demonstrate how the Models of Identity Change operate in literature for older adolescent readers.

Selected texts:

1. Černiauskaitė, Laura Sintija. *Benedikto slenksčiai* [Thresholds of Benedict]. Vilnius: Alma littera, 2008. The storyline follows its protagonist from childhood to adulthood and is particularly important for the dissertation because its structure is itself organised around symbolic thresholds. The novel explores moral choice, responsibility, loss and the transition towards an adult position.

2. Ežerinytė, Ilona. *Verksnių klubas* [The Crying Club]. Vilnius: Dominicus Lituanus, 2017. This literary undertaking is significant because it

temporarily reverses the expected adolescent–adult hierarchy. Lina, the protagonist, assumes responsibilities usually associated with adulthood while her father is undergoing treatment for addiction. The narrative later restores a more age-appropriate balance of responsibility.

3. Gudonytė, Kristina. *Blogos mergaitės dienoraštis* [The Diary of a Bad Girl]. Vilnius: Laisvos valandos, 2009. The story features a fifteen-year-old narrator whose initial identity is strongly associated with rebellion against adult rules. Her relationship with an elderly actress gradually introduces care, responsibility and reflection, while bereavement becomes a major threshold in her identity change.

4. Kenešytė-Gricė, Agnesa. *Purslai* [Water Spray]. Vilnius: Kriventa, 2023. This story represents the most radical conflict between adolescent identity and normalising adult power in the selected corpus. The protagonist's future is organised by adults around achievement, discipline and performance, while her own understanding of happiness and autonomy remains unheard. The narrative ends with death, which becomes the most extreme form of interruption of identity change.

5. Opolskaitė, Daina. *Eksperimentas gyventi* [An Experiment in Living]. Vilnius: Alma littera, 2015. This plot represents an adolescent growing up within institutional care and social marginalisation. The protagonist's trajectory is shaped not only by individual choices but also by institutional structures, criminal environments, motherhood, religion and the gradual internalisation of a self-selected normative framework.

6. Varanius, Vytautas. *Šiltnamis* [Greenhouse]. Vilnius: Alma littera, 2019. This storyline focuses on a sixteen-year-old boy whose desire to escape the physical and emotional confinement of his environment becomes entangled with first love, sexuality, pregnancy, loss and depression. The novel is especially relevant for the analysis of masculinity, male power and the limits of adolescent autonomy.

Theoretical and methodological guidelines of the research: considering its theoretical orientation and the research methodology developed on this basis, with the Models of Identity Change functioning as its main analytical tool, this dissertation is an interdisciplinary literary study. It brings together approaches from the sociology of literature, cultural history, postcolonialism, literary field and publishing analysis, and philosophical theories of power. The theoretical framework of the dissertation is shaped by the works of scholars of children's and adolescent literature who have adapted broader approaches from literary theory, philosophy, cultural studies, sociology, and postcolonial studies to the specific characteristics of children's

and adolescent literature. The dissertation therefore does not seek to apply general theories directly to the analysis of Lithuanian literature for older adolescent readers. Instead, it relies on theoretical adaptations that account for the distinctiveness of this literary field: the relationship between the adult author and the adolescent reader, its educational function, power relations, and the representation of adolescent becoming.

By applying this integrated and interdisciplinary approach, the dissertation seeks to deepen the understanding of adolescent identity in literature for adolescents. It also proposes one possible way of analysing the trajectory of the protagonist's identity change and of showing how this process is connected to social norms, the dynamics of power relations, social expectations, and, finally, to the experience and position of the adult author.

Power relations. Within both adolescent literature studies and the framework of this dissertation, Michel Foucault's concept of power is of central importance, particularly, the philosopher's understanding that power relations operate through discourses, institutions, and everyday practices. Power is not an object but a multilayered force that acts, exerts influence, and shapes the individual from birth to death. Individuals are not passive, powerless, or incapable of resistance; rather, they are subjects capable of challenging, resisting, and transforming established relations of power.

The dissertation applies Roberta Seelinger Trites's adaptation of Foucault's concept of power to the analysis of adolescent literature, in which literature functions as a disciplinary apparatus. Literature for adolescents not only represents the adolescent's process of identity transformation, but the field itself also operates as an institutional discourse participating in the dynamics of power and repression that socialise the adolescent and inscribe them into socially and culturally predetermined models. As Trites notes, adolescent characters created by adults test the limits of their power within the context of various institutions, and these narratives are grounded in the assumption that the adolescent reader, by observing such experiences, will gain a certain social and psychological benefit. Yet it is precisely here that the problematic nature of adolescent literature becomes visible: it is not a neutral space that merely reflects the world of adolescence, but one of the means of socialisation that models how adolescents are expected to understand authority, limits, obedience, and permissible forms of rebellion.

Concept of adolescent identity. In this dissertation, adolescent identity is understood as a sociocultural identity grounded in belonging to a specific age group and in conforming to the characteristics, behavioural patterns, and social expectations assigned to it. It is therefore not treated simply as a natural or self-evident developmental stage. Rather, adolescent identity is approached

as culturally, socially, and institutionally constructed, and as formed through relations with others. In literature for older adolescent readers, this construction is closely linked to adult power to define the norms by which adolescent identity is evaluated as either normative or as a deviant departure from the norm. Thus, age becomes the central distinction between the adult and the non-adult, while adolescent identity is conceptualised as a normatively regulated field of becoming.

Such a representation of adolescent identity is made possible by a hierarchy of relations shaped by age and by the knowledge and power associated with it. To examine this aspect, Maria Nikolajeva, a scholar of children's and adolescent literature, develops the concept of *aetonormativity* – i.e., age-based normativity – that centre adult normativity, which has regulated the model of children's literature from its emergence to the present day. Age functions here as the primary criterion of the norm. According to Nikolajeva, characters in adolescent literature are both repressed and liberated by their own power and by the power of the social forces that surround them. This means that adolescent literature represents the ways in which potentially uncontrollable adolescents learn to exist within institutional structures[247].

In this dissertation, adolescent identity, positioned between child identity and adult identity, is also interpreted through postcolonial criticism. This approach is based on Perry Nodelman's argument that children can be understood as colonised subjects while adults are perceived as colonisers. Adolescents occupy an intermediate position, represented through a seemingly liberating narrative of resistance to established social norms. The central concerns of postcolonial literature – those of becoming, resistance to colonisers, and opposition to the changes imposed by them – are also repeated in adolescent literature, which is structured around processes of change and the struggle against established rules. The dissertation examines how the adult-adolescent power relation functions within the Models of Identity Change and by what means Perry Nodelman's idea of encouraging young readers to change in the proper direction is actualised.

Statements to be defended:

Adolescent identity is a social and cultural construct, while literature for adolescents constitutes a fictional representation of that construct. Questions of adolescent identity encompass more than an individual's psychological and physiological changes or their representation in literature. They are also closely related to broader factors that shape adolescent identity

[247] Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity*, 8.

within Western cultural contexts, including the cultural, literary and, more broadly, educational environment, as well as the political, public communication, legal, and economic spheres. In its broadest sense, adolescent identity can therefore be understood as a sociocultural construct shaped by multiple environmental factors and regulated by established conventions, norms, and standards of evaluation.

Adolescent identity, as represented within a particular cultural field or literary work, is an identity shaped by time – expressed through age and through being situated within, or moving through, a temporally defined process of becoming – as well as by the power the adolescent possesses and the power which the adolescent may potentially acquire. This identity necessarily encounters conditions that shape its development; however, every culture, through both its historical community and contemporary society, accepts, rejects, or questions the adolescent's process of development by imposing normative models of change.

The Models of Identity Change operating in Lithuanian literature for older adolescents reveal that the process of becoming an adult, as represented in young adult literature, is closely connected with normalisation and education: literary works not only indicate which adolescent choices are regarded as acceptable or unacceptable but also direct the reader towards particular value systems and social norms. Through these Models of Identity Change, operating within fictional texts for adolescents, adult power is exercised by teaching and transmitting socially accepted norms, while also defining the boundaries of acceptable behaviour, values, and identity. Literature for older adolescents represents the adolescent protagonist's movement in relation to these boundaries, while the process of becoming is directed towards socially recognised forms of maturity.

Structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of references, and 5 appendices. The first chapter constitutes the theoretical part of the dissertation. It defines the research object – literature for adolescent readers – and provides the theoretical justification for analysing it as a distinct literary field. The chapter discusses the state of research on adolescent literature, the issue of the addressee of adolescent literature, and the main conventions adopted within this field. The second chapter examines the publishing trends of Lithuanian literature for older adolescent readers in the period from 2000 to 2025. This analysis expands the understanding of the field by treating it as a phenomenon shaped by the publishing processes of literary texts, cultural expectations, and institutions of power. The third chapter develops the Normative and Deviant Models of Identity Change based on the theoretical approaches discussed in

the introduction and explains the logic of their functioning in literature for adolescent readers. The chapter presents the structure of the Models of Identity Change in detail, with Joseph Campbell's monomyth serving as their structural basis. It also examines the operation of adult power both in adolescent literature and within the Models themselves and introduces the concepts that describe the adolescent protagonist's relation to normative power: resistance, adaptation, and marginalisation. The fourth chapter applies the Normative and Deviant Models of Identity Change to the analysis of the selected works of adolescent literature. It demonstrates how adolescent identity change is organised within the narrative, which key events activate this process, how normative or sanctioning adult power functions, and under what conditions the adolescent's becoming is recognised as normative.

RESULTS

Research on Literature for Adolescent Readers. The analysis of research on adolescent literature showed that, for a long time, children's and adolescent literature was studied as a single field. In the twenty-first century, however, more specific research directions adapted to adolescent literature began to emerge, with the study of power relations becoming one of the most significant aspects of research. The analysis of power relations therefore makes it possible to reveal how adult norms, expectations, and educational aims shape the themes of these texts and the representation of adolescent identity change. In Lithuania, literature for older adolescent readers is still usually treated as part of the broader field of adolescent literature, which results in a lack of systematic and focused research.

The dissertation defines literature for older adolescent readers as a sociocultural construct shaped by the age of the addressee, specific thematic and structural conventions, historical and ideological contexts, and market mechanisms. Although the themes and problems represented in these texts change in response to the readers' needs, the fundamental questions of identity change and becoming an adult have remained relatively stable for more than seventy years. Also, literature for adolescent readers can be distinguished from both children's literature and adult literature through age-related content conventions.

Finally, the dissertation argues that the fictional adolescent identity is constructed through adult assumptions about what adolescence should be, memories of the author's own adolescence, and external knowledge about the possible realities of contemporary adolescence. In literature, adolescence becomes a normatively organised period of life, while the adolescent is represented as a subject shaped by the tension between lived or imagined adolescent experience and adult-created normative scenarios.

Research on Lithuanian Literature for Adolescent Readers. For the first time in Lithuania, the dissertation provides a quantitative and qualitative analysis of Lithuanian literature for adolescent readers published between 2000 and 2025. The study shows that the development of this field over the last twenty-five years has been uneven: publication volumes fluctuated, while competitions, awards, publishers' strategies, and broader cultural and economic conditions strongly influenced the appearance of new original works. Nevertheless, the field has expanded: the number of works has increased, the addressee of the older adolescent reader has become more clearly defined, and the thematic and generic range has also broadened. The research also revealed the importance of institutional mechanisms in shaping this field. Literary competitions, author awards, the *Book of the Year* awards, recommended reading lists, and reprints contribute to the maintenance and thematic development of literature for older adolescent readers. The thematic analysis of works published between 2000 and 2025 showed that the adolescent identity change in Lithuanian literature is most often connected with family crisis, social exclusion, love, sexuality, addiction, death, and relations with institutions of power. The field is shaped mainly by women writers, while the dominant genres are realistic problem-oriented prose and forms of speculative fiction, including fantasy, dystopia, and science fiction.

The Models of Identity Change (theoretical grounding and the structure). The structure of the Models of Identity Change is grounded in Joseph Campbell's model of the hero's journey. His model of the monomyth, or the hero's journey, assumes that myths, fairy tales, and religious narratives from different cultures repeatedly follow a similar structure of departure, initiation, and return. Campbell presents the essence of the monomyth as a narrative in which the protagonist leaves the ordinary world, enters a realm of extraordinary or supernatural experience, encounters powerful forces, achieves victory, and returns from this journey already being transformed and able to bring a boon to their community. Within the scope of this dissertation, it is acknowledged that not all stories are about heroes *per se*. Nevertheless, in problem-oriented prose for adolescents, the main character, or protagonist/hero, is confronted with events, choices, and experiences that are expected to correspond to the needs of the implied reader. This process may, therefore, be interpreted through a modified model of the protagonist's/hero's journey adapted to realism.

One of the scholars who has devoted considerable attention to the monomyth as a tool for analysing fantasy and speculative literature for adolescents is Houman Sadri. In his dissertation *Reconfiguring the Hero's Journey: The Monomyth in Contemporary Popular Culture* (2020), Sadri

examines how the monomyth operates in popular culture, including comics and superhero films, as well as in young adult literature associated with magical realism and fantasy, while focusing on works by Patrick Ness, David Almond, and Philip Pullman. In his research, Sadri emphasises the importance of examining whether and how the monomyth functions in children's and adolescent literature, and whether it can be useful as an analytical system in this field. This is particularly relevant because such literature often serves broader ideological purposes, while the genre itself often defines the child or adolescent more strongly than young readers define the genre[248].

In her article "The Changing Aesthetics of Character in Children's Fiction" (2001), Maria Nikolajeva also draws parallels between the narrative structure of children's literature and the monomyth. Although her primary object of analysis in this article is literature for children and younger adolescents, her central claims are also applicable to problem-oriented prose for older adolescent readers. According to Nikolajeva, the foundation of the monomyth corresponds to such narrative elements as home, departure, and return. She understands Campbell's hero as a young person undergoing a rite of passage[249].

The methodological contribution of the dissertation is the construction of two analytical models: the Normative Identity Change Model and the Deviant Identity Change Model. The models operate simultaneously as structural, typological and interpretative tools. They make it possible to analyse identity change as a narrative process, to distinguish different directions of becoming, and to examine the relationship between normativity and adult power.

The **Normative Model of Identity Change** reveals how the narrative constructs an acceptable trajectory of becoming. The adolescent protagonist may temporarily resist, make mistakes, or move away from the norm, but the logic of the narrative usually redirects them towards the acceptance of social rules and partial integration into the family, community, or another social order.

The **Deviant Model of Identity Change** makes it possible to analyse narratives in which the protagonist's chosen direction of becoming departs from the norm constructed in the text. This model reveals how Lithuanian fiction for older adolescent readers restores or reaffirms normative order. The concept of the threshold of discipline and punishment is introduced to show

---

248 Sadri, *Reconfiguring the Hero's Journey*, 11.

249 Nikolajeva, "The Changing Aesthetics of Character in Children's Fiction", 431–432.

how didacticism is transformed: instead of direct instruction, it operates as a narrative mechanism that regulates the adolescent protagonist's becoming.

The Normative and Deviant Models are therefore not absolute opposites. The research demonstrates that an initially deviant trajectory may later be redirected towards normative becoming, while a normative trajectory may contain resistance to particular adult expectations.

Structure of the models: The *Before* stage establishes the protagonist's initial identity and position within the power structure. The *During* stage begins when one or more thresholds disrupt the previous equilibrium and create a transitional space in which the protagonist gains new possibilities for agency. The *After* stage reveals the outcome of the process: whether the adolescent has moved towards a socially recognised adult position, returned to a modified adolescent position, been redirected towards a normative trajectory, remained marginalised, or experienced a complete interruption of becoming.

The models define *thresholds* as experiences that substantially alter the protagonist's identity and relationship with power. A threshold may be a loss, conflict, romantic or sexual experience, separation, institutional encounter, assumption of responsibility, confrontation with death, punishment or other destabilising experience. A threshold may temporarily free the protagonist from direct adult control, enable new forms of agency, produce self-reflection, restore a disrupted hierarchy, protect the adolescent from excessive responsibility, or function as a disciplinary mechanism.

A particularly important category is the *threshold of discipline and punishment*. It is activated when the adolescent's behaviour or chosen trajectory moves beyond the boundaries of what the narrative recognises as acceptable. Punishment should not necessarily be understood literally as a formal penalty imposed by an adult. It can take the form of loss, isolation, violence, social exclusion, the consequences of previous actions, or a confrontation with mortality. Its narrative function is to expose the limits of adolescent power and to force a reconsideration of the protagonist's position.

Within the *During* stage, the dissertation introduces the concept of *Adolescent Identity Time*. Its concept is based on Nancy Lesko's work on the cultural construction of adolescence. Her analysis demonstrates that adolescence is historically organised through expectations concerning proper timing, proper development and age-appropriate behaviour. The adolescent is therefore situated within a temporal schedule established by adults and is continually evaluated according to what should happen at a particular age.

Adolescent Identity Time is dual. On the one hand, it is liberating. The adolescent is temporarily given an expanded space of action, may question

adult authority, test social norms, make independent choices and experience life outside immediate adult supervision. On the other hand, *Adolescent Identity Time* is disciplinary and panoptic. The adolescent present is continually interpreted from the perspective of the adult future. The protagonist is evaluated not only according to who they are but according to who they are expected to become.

Adolescent autonomy is therefore temporary and conditional. The adolescent cannot simply accelerate identity change and appropriate the full power of adulthood. When the protagonist assumes adult responsibilities prematurely or radically rejects the normative framework, the narrative may re-establish age-based boundaries through disciplinary or protective intervention.

Three principal forms of relationship with adult power have been identified in the framework of this thesis: *resistance*, *adaptation*, and *marginalisation*. Resistance allows the adolescent to question existing norms and temporarily expands the space of agency. However, resistance alone does not guarantee maturity. Adaptation can involve acceptance of social rules, reintegration into a family or community, and movement towards a recognised adult position. It should not automatically be interpreted as submission, because a character may accept some norms while consciously rejecting others. Marginalisation describes the position of a protagonist who does not conform to the recognised norm, cannot establish a sustainable alternative position, or is excluded from a socially recognised trajectory of becoming.

These forms show that adolescent identity is constructed not in isolation, but, instead, in constant relation to normative, evaluative, and disciplinary adult power. For this reason, adolescent identity change cannot be understood only as inner maturation; it is a transformation shaped by power relations. From this perspective, the question "Who am I?" should be replaced by "Why do I think I have to be this way rather than any other?"

Results of the Analysis of the Selected Works. The application of the Models of Identity Change to the six selected works demonstrated that the outcome of adolescent becoming cannot be explained through a simple opposition between rebellion and obedience.

Ilona Ežerinytė's *Verksnių klubas* and Laura Sintija Černiauskaitė's *Benedikto slenksčiai* correspond predominantly to the Normative Model of Identity Change.

In *Verksnių klubas*, Lina, the protagonist, does not attain an adult identity. During the narrative, she temporarily assumes responsibilities exceeding a conventional adolescent position, particularly in relation to her father. In the *After* stage, the restoration of adult responsibility reduces her practical power

but does not constitute failure. On the contrary, it releases her from responsibilities assumed too early and allows her to continue identity development from a more age-appropriate position. Successful identity change therefore does not necessarily mean becoming an adult.

In contrast, in *Benedikto slenkščiai*, the protagonist eventually reaches an adult identity. His relationship with adult power is largely adaptive, but adaptation is not identical to submission. Benediktas resists when adult authority attempts to interfere with his fundamental value system. His maturation consists in learning to distinguish between social norms that make responsible participation possible and demands that threaten his ethical integrity.

Vytautas Varanius's *Šiltnamis* and Kristina Gudonytė's *Blogos mergaitės dienoraštis* begin with stronger forms of resistance to normalising adult power. The characters Elvinas and Kotryna seek to distance themselves from adult expectations and to control their own trajectories of becoming.

In both works, however, resistance does not produce an autonomous alternative model of adulthood. Limit experiences activate the threshold of discipline and punishment. Loss, confrontation with violence, death and the consequences of previous decisions encourage the protagonists to reassess the limits of their own power. By the *After* stage, both protagonists remain adolescents, but their relationship with authority has changed. Resistance and marginalisation gradually give way to greater adaptation and the possibility of a dialogue. They begin to understand that autonomy is not equivalent to the complete rejection of external norms.

Daina Opolskaitė's *Eksperimentas gyventi* demonstrates a different form of the Deviant Model. The protagonist's deviation from a socially recognised trajectory is produced not solely by her own rebellion but also by institutional and adult power structures: the environment of residential care, her foster relationship and later involvement with a criminal social world. The novel, therefore, shows that marginalisation can itself be produced by adult and institutional power.

By the *After* stage, the protagonist has crossed the formal threshold of adulthood, has become a mother and assumed responsibility for another person. Her earlier relationship of resistance and marginalisation is transformed through a religiously grounded value system that she adopts herself. Adult identity is not established through unconditional acceptance of earlier authorities but through responsibility, self-regulation, care and the ability to transmit norms.

Purslai presents the most radical form of the Deviant Model. Jogailė rejects the trajectory of becoming constructed for her by adults, yet the

narrative provides no sustainable alternative social position. Her resistance intensifies together with disciplinary pressure. Death becomes the final threshold of discipline and punishment. From the protagonist's perspective it can be interpreted as the last possible form of control over her own existence and an escape from adult authority. Structurally, however, death interrupts identity change and removes the non-normative identity without offering another model of becoming.

In many of the analysed works, the adolescent does not fully achieve adult identity. Instead, the protagonist enters an intermediate state: returning to a safer child position, accepting adult norms, integrating into family or social structures, or, in some cases, having the process of becoming interrupted. This suggests that, in this literature, the representation of normative adolescent becoming is more important than the actual achievement of adult identity.

In summary, the application of the Models of Identity Change reveals the educational function of this literary field. However, unlike in children's literature, didacticism in literature for older adolescent readers no longer appears as direct instruction. Instead, it is transferred into a conflict between adolescent and adult power. Although the adolescent protagonist is granted temporary freedom, rebellion, and the possibility of resisting adult normative power, the narrative requires some form of accommodation to adult-defined norms. In this sense, the Deviant Model confirms a tendency identified by scholars of adolescent literature such as Trites, Nikolajeva, and Nodelman: adolescent protagonists can become adults only by adopting the norms imposed on them.

CONCLUSIONS

The research demonstrates that literature for older adolescents is distinguished by its representation of transitional identity and becoming an adult. Its specificity cannot be defined only by the age of the intended reader, subject matter or publishing position. A major structural principle of this literature is the modelling of an adolescent subject moving between child and adult positions. The 'adolescent present' is continually connected with a 'future adult' identity. The dissertation also reveals that the adolescent identity is not a purely psychological or biological phenomenon. It is a sociocultural identity produced through age, time, institutions, cultural expectations, relationships and unequal distributions of power.

The Models of Identity Change showed that adolescent becoming is not a linear movement towards ever greater freedom. It is a process in which power is acquired, tested, redistributed, limited and internalised. The analysis further confirms that successful identity change is not synonymous with the

attainment of adult identity. Some protagonists remain adolescents at the end of the narrative but nevertheless occupy a more stable and reflective position. Maturity emerges when the protagonist becomes capable of recognising the mechanisms of power, evaluating norms critically, negotiating their own position within power structures, and gradually assuming responsibility for themselves and others. Adult authority can discipline, limit, silence and marginalise, but it can also protect, assume responsibilities that the adolescent is not yet able to bear, provide orientation and create conditions for continued identity development. The significance of adult power, therefore, depends not only on whether it exists but on how it is exercised, and whether the adolescent retains the possibility of responding to, negotiating and transforming their relationship with it.

The dissertation also demonstrates that literature for adolescents does not simply represent identity change; it creates a system for evaluating it. Through choices, consequences, punishments, rewards and final identity positions, narratives indicate which trajectories of becoming are legitimised and which are rejected.

Recommendations for Further Research. The scope of the study is defined by the selected period, the Lithuanian literary field, and the detailed analysis of six works of realist problem fiction. The Models of Identity Change have therefore not been systematically tested across all genres represented in the broader corpus. Further research could expand the application of the Models of Identity Change to literature for younger adolescents and examine whether this field requires different model structures. The models could also be developed through a gender studies perspective, by focusing on how gender affects the adolescent protagonist's ability to construct and transform identity.

PADĖKA

Kiekvienai idėjai būtinas palaikymas. Ši disertacija nebūtų pasiekusi spausdinimo etapo, jei ne mokslinės vadovės Audingos tikėjimas manimi. Ačiū už nuolatinį – garsų ir tylų – paskatinimą dirbti. O kita padėkos dalis keliauja mano sūnui Sebastianui Valerijui, kuris nuoširdžiai verkė, kai suprato, kad mamos pastangos įgyti mokslinį laipsnį jau formuoja ir jo ateities planus – taip pat tapti daktaru. Ar čia pasireiškia suaugusiojo galia kurti normą? Tikriausiai...

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ KONFERENCIJOSE SĄRAŠAS

Mokslinės publikacijos:

1. Strelcova, Aleksandra. „Naujojo didaktizmo objektas – mirties ir gedulo reprezentacija šiuolaikinėje lietuvių vaikų ir paauglių literatūroje.“ *Rubinaitis* 4 (112), 2024: 24–30.
2. Strelcova, Aleksandra. „Paauglio tapatybės kaitos modelis ir galios santykiai: mokyti(s) kaip tapti suaugusiuoju.“ Rankraštis įteiktas žurnalui *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2025 m. kovą, recenzuojamas.
3. Strelcova, Aleksandra. „Paauglystės reprezentacija vyresniesiems paaugliams skirtoje lietuvių autorių kūryboje.“ *Rubinaitis* 4 (116), 2025: 42–50.

Skaityti pranešimai mokslinėse konferencijose:

1. Strelcova, Aleksandra. 2017. „Šiuolaikinio paauglio socialinės ir kultūrinės realybės atspindžiai naujojoje lietuvių literatūroje paaugliams.“ Pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Lietuvių literatūra ir kultūros kontekstai II“, Anykščiai, Lietuva, 2017-04-20.
2. Strelcova, Aleksandra. 2019. „Death in Children’s Literature: Silence, Knowledge and Power.“ Pranešimas tarptautiniame IRSCL kongrese „Silence and Silencing in Children’s Literature“, Stokholmas, Švedija, 2019-08-14–2019-08-18.
3. Strelcova, Aleksandra. 2024. „The Model of Change: Power, Normativity and Punishment in Young Adult Literature.“ Pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „The Child Subject within Children’s Literature and Beyond: Aesthetic and Pedagogical Approaches“, Umeå universitete (Umeå, Švedija), 2024-10-24–2024-10-25.
4. Strelcova, Aleksandra. 2026. „From Looked-At to Heard: Voice, Power, and Immigration Narratives in YA Fiction.“ Pranešimas pasauliniame IBBY kongrese „Listening to Each Other’s Voices.“ (Otava, Kanada), 2026-08-06–2026-08-09.

Moksliniai interesai: paauglio tapatybės kaitos klausimai literatūroje paaugliams, galios santykiai ir literatūros paaugliams kaip formuojančios paauglystės sampratą vaidmuo visuomenėje, mirties tema knygose vaikams ir paaugliams, XXI a. knygų draudimai.

IŠSILAVINIMAS: **VILNIAUS UNIVERSITETAS**:
Komunikacijos ir informacijos mokslų bakalauras | 2006–2010 | Apgintas bakalauro darbas tema *Fantasy žanro knygų leidyba ir skaitymas Lietuvoje 2000–2009 m.* (vadovė doc. dr. Vita Mozūraitė). Susijusios publikacijos:

- „Fantasy“ žanras: samprata ir raida. *Rubinaitis*, 2010 Nr. 3 (55).
- „Fantasy“ skaitytojai. *Rubinaitis*, 2010 Nr. 4 (56).
- Diskusija *Kas ta(s) „fantasy“? Rubinaitis*, 2017 Nr. 4 (84).

Intermedialių literatūros studijų magistras | 2011–2013 | **Vytauto Kavolio fondo premija už geriausią 2013 m. apgintą magistro darbą** | Magistro darbo tema *Mirties tema šiuolaikinėje paauglių literatūroje* (vadovas doc. dr. Kęstutis Urba). Susiję darbai:

- 2012 m. gruodžio 13–14 d. tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė“ skaitytas pranešimas *Mirties problematika XXI amžiaus lietuvių paauglių literatūroje*. Pranešimo pagrindu parengtas mokslinis straipsnis: Mirties problematika XXI a. lietuvių paauglių literatūroje. In *Vaikų literatūra - laisvė ir kontrolė*. P. 70-78. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- Mirties tema šiuolaikinėje paauglių prozoje. *Rubinaitis*, 2013 Nr. 3 (67).
- Mirties tema knygose vaikams: nelabai mėgstama, tačiau reikalinga. *Žvirblių takas*, 2015, 4, 6–9.

Mokslo populiarinimas (publikacijos):

- „Vaivorykščių arkos“: kalbantys gyvūnai, skraidantys laivai ir lašelis magijos, *Rubinaitis*, 2013 Nr. 2 (66).
- Apgaulinga Pinokio prigimtis, *Literatūra ir menas*, 3449 / 42 (2013-11-15).
- Berniukas, užaugintas vaiduoklių, *Rubinaitis*, 2011 Nr. 3 (59).
- **Visuotinė lietuvių enciklopedija**: *Maginė fantastika* (https://www.vle.lt/straipsnis/magine-fantastika/); *Siaubo literatūra* (https://www.vle.lt/straipsnis/siaubo-literatura/).

- Įspėjimas skaitytojams: pasakojimo centre – ribinės paauglystės patirtys Sabaa'os Tahir romane „Visas mano įniršis“. *Rubinaitis*, 2025 Nr. 3 (115).
- Kaip atsiskyręs nuo pasaulio ir vienišas padarėlis Molis pavergė vaikų širdeles. *Mamos žurnalas* https://mamoszurnalas.lt/kaip-atsiskyres-nuo-pasaulio-ir-vienisas-padarelis-molis-paverge-vaiku-sirdeles/.

Literatūros tyrimų sklaida:

- Vilniaus universiteto Lituanistikos akademija – moksleiviams skirta paskaita *21 amžius ir knygų draudimai: apie istorijas, kurių nerasite bibliotekose* (2025).
- Projekte „Auganti šeima“ skaitytos paskaitos apie skaitymą su 0–3 m. ir 4–6 m. vaikais: 2026 04 21 | „Ką ir kaip skaityti su vaiku iki 3 metų?” | 2026 05 26 | „Skaitymas su 4-6 metų vaiku: kaip išlaikyti susidomėjimą ir ruoštis savarankiškam skaitymui?“.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 20 egz.